

שבתון קל

• חברה • ביקורת • תיאורון • אמנות •

שנת י"ח • גליון 184 • אייר תשנ"ח • מאי 1995 • 16 ש"ח

על אלפיים ימים של המלחמה ההיא

תשעה פרקים ואפילו ג' - ישראל אבירם. ספרה של גילה רמרז-ראוך
- יצירת אפלפלד - יאיר מזור. ספרה של חנה יעוז-קסט - השואה
בשירת משוררי שנות הארבעים - שלום רצבי. מכתבים בין בוריס
פסטורנק לאולגה פריידנברג - דורית פלג. סיפורים: ברוך אביבי, אסתר
אייזן, לאו ליססקי. שירים: פול צלאן, פטר הנדקה, מנפרד וינקלר, יאירה גנוסטר.
בת שבע שריף, יעל קורנה, פרץ דרור, בנאי, אברהם חמי, ויסלבה שימבורסקה,
מלכה נתנזון, לאונרד כהן.

קטעי קישור

לפי
שנה

בפומבי, לעת מריבה קטנה וחסרת חשיבות, מלה מעליבה. אני מצטער על כך. לא צדקתי. ואפילו לא חשבתי כך. על כל פנים, עכשיו הקשר בינינו יהיה, לצערי, יותר נינוח.

המלחמה ההיא

המלחמה ההיא ניצבת במרכזו של הגיליון הזה. חומרים שנוגעים ישירות וחומרים שנוגעים בעקיפין בטרואמה, שאין שניה לה, בה התנסה העם הזה.

האנשים לא הדלים לשאול את עצמם שאלות נוקבות, שגם מייסרות את השואלים עצמם. פרץ בלתי פוסק של זכרונות אימה. דין ודברים עם עצמם, עם הגורל ההיסטורי, עם אמונה, עם אלוהים, עם קרובי משפחה שנעלמו בתבערה הגדולה ולא הותירו אות ושריד.

אבל, מעל הכול, השאלה שטרם ניתנה תשובה עליה, והנשאלת וחוזרת - היא - "איך זה יכול היה לקרות שבני אדם יעשו לבני אדם אחרים, מה שעשו הנאצו-פשיסטים לעמנו?"

ועוד, מן הראוי לציין, שהעליה הרוסית, זו של שנות התשעים, העניקה ממד נוסף להתייחסות אל המלחמה ההיא. אם עד כה הסתפקה הציבוריות הישראלית בעיקר בריטואלים, שהזכרון, האבל והשכול במרכזם, הרי כבר השנה ניכר היה ממד נוסף, חג הניצחון. ובאמת, הגיעו אלינו וטרננים רבים של הצבא האדום, ביניהם לוחמים נועזים בעלי תואר "גיבור בריית-המועצות", "אביר כוכב הזהב", אות הגבורה הגבוה ביותר במה שהיה פעם ברה"מ. יש לקוות שהודות לעליה הזאת וליחס שלה ליום הזה, תאמץ החברה הישראלית את תאריך הניצחון על גרמניה הנאצית לחג לאומי רשמי או לא רשמי.

כל עליה המונית מוסיפה לתרבות חיינו מהרגליה, מן הרגישויות שלה, וכך נוצרת הוויה ישראלית כוללת. והיום, חשוב הגל הזה יותר מאי-פעם, כי קיים טשטוש תחומים בכל הנוגע למלחמה ההיא. לא פעם שוכחים, תוך כדי קינות השכול על האובדן, את הלוחמים, את "אחי גיבורי התהילה", בעיקר בצבא האדום, בהם תפסו יהודים רבים עמדות פיקוד גבוהות מכריעות.

בראותי את הראשים לבני השער, את הכתפיים עטורות כתפיות זהב ואת החזות עטורי עשרות מדליות ואותות הצטיינות, שכל אחד מהם טובל בתמצית הדם, הריני משפיל את עיני - קטונתי.

מה קרה באגודת הסופרים?

רבים מחברי הסופרים פונים אלי בשאלה זו, ואני משיב: לא כלום. וואת כל הבעיה. לא קרה שם כלום. האגודה תשוב אל מה שהיתה לפני שנתיים. המריבות, המתחות. כבר בשעה הראשונה הופיעו הסימנים לכך, בסתימת רוטציה בין ברתנא, היו"ר הנכנס, לבין ביטון, שיחליף אותו בתום השנה הראשונה.

אבל העיקר הוא באי-יכולתה של האגודה לאגד את הסופרים העברים, שלא לדבר על הסופרים שכותבים בשפות שונות, כולל ערבית ורוסית. האגודה הזאת, בהנהגה הזאת, לא מסוגלת לעורר אמון בקרב הסופרים. לעומת זאת, היא בהחלט מעוררת אמון בקרב דמויות תמהוניות, שחלק מהן הגיעו אל שורות האגודה תוך איומי בג"ץ, חלק התקבלו לאגודה בשל תהליך קבלת חברים מעוות מן היסוד. ודי בדוגמה אחת, סופרים כמו ישראל הר, אברהם הפנר, לא התקבלו לאגודה על-ידי ועדת הקבלה, ועוד, שלושה משוררים, שספריהם הופיעו ב"ספרי עתון 77", נדחו על-ידי אותה ועדה, שהיא, כמובן, אובייקטיבית.

אבל, כל אלה הם כמובן זיל גמור. אין מנוס מהקמתו של איגוד הסופרים בישראל, שיהיה, קודם כל איגוד מקצועי, שינסה להתמודד עם הצרכים הבסיסיים של ציבור הסופרים במדינת ישראל. איגוד פתוח לכל התרבויות בארץ, לא רק שלא יפגע בספרות העברית, אלא להפך, יחזק אותה, יסייע לה, ינהיג יחסים נורמליים בין סופרים לבין מו"לים.

האגודה הוותיקה איבדה, בעיקר לאחר ועידתה האחרונה, את אמון הסופרים העברים, הרוב המכריע שבהם, אבל זה לא יפריע להנהגה הנוכחית להמשיך ולהנהיג את עצמם.

דוד אבידן

יש להניח שבבוא העת, לאחר שיחלפו האבל והכאב והצער יתמתן, תבוא גם הערכה שקולה ובעקבותיה מיקומו של דוד אבידן על מפת השירה העברית של שנות החמישים והשישים, השנים המכריעות בפעילות הספרותית.

עד אז, אין לנו אלא לתהות על גורלו המוזר ואפילו הטרגי של האיש.

אדם חי כל ימי חייו בתל אביב, העיר בה נולד. בה יש לו עד היום אם ואח. והרבה, על-פי הצהרות כלי התקשורת, ידידים; ודווקא בה

הוא הולך לאיבוד, הוא מת מחוסר תשומת לב. מחוסר יחס לאדם יוצר. אפילו העובדה, שאבידן היה חביבה התמידי של התקשורת, ואפילו כשמדובר במשורר, שאין חולקים לפי שעה, על כך שהוא "מבכירי המשוררים שלנו", לא הועילה, כי "אין לנו בעצם לאן ללכת..." וכל כך למה? כי היוצר, בעל מבנה נפשי שונה ממי שאינו יוצר, חי בכיתור תמידי. בפי העם קוראים לזה "להץ", לחץ תמידי של גורמים שקשה לו להשלים עמם. הוא נאבק בהם, ולרוב גופל בקרב. הנפילות הן שונות. יש שחוטפים התקף לב. יש שמוצאים דרכים שונות להרגעה, לצינון הלהט: אלכוהול, סמים וגם תרופות. תרופות הרגעה, תרופות מרץ וכו',... פעם, בשנים היפות של הרומנטיקה, ניתן היה לגמור בדו-קרב או בהתאבדות על-ידי תקיעת נקודת-כדור במוח, כדבר מאיאקובסקי. היום, זה מסובך וגם פתטי.

נחוצה מעט אירוניה עצמית. אבידן, נוסף לכל, היה גם אדם לא בריא, סבל ממחלה כרונית, שבהחלט היה צורך לטפל בה.

השאלה הנצחית שחוזרת ומתעוררת במקרים כאלה היא: האם גם היום, כאשר הכול כה מאורגן, כשבמוסדות המוניציפליים ישנן מחלקות שתפקידן לטפל במקרים מעין אלה: "שאינו להם בעצם לאן ללכת", אין אפשרות לתת לאמן חשוב לחיות את חייו, מבחינת התנאים הפיזיים (הנפשיים זו כבר בעיה אחרת...), כלומר, הכלכליים, הבטחת טיפול רפואי, ציוד, אפילו עזרה ביתית...

לו היה קיים איגוד מקצועי אמיתי, חזק, של סופרים, ולא אגודה שעדיין גלחמת כנגד הלשון היידיית ואחרות, ולא למען חיים סבירים של חבריה, ניתן היה אולי להאריך את חייו של אבידן ולשפר את חייהם של סופרים אחרים.

על כל פנים, היה שלום, וקבל את התנצלותי; אמרתי לך פעם

ענין 85

תמונת השער: מרשל אריסמן: מתוך "השבט האחרון"

שירה

5	פול צלאן: שלושה שירים; מגהמנית: יפתח בן אהרון
5	פטר הנדקה: שני שירים; מגרמנית: יפתח בן אהרון
9	מנפרד וינקלר: ארבעה שירים
11	יאירה גנוסר: מתוך "היופי מעיר הערה"
14	בת שבע שריף: שיר
19	ויסלבה שימבורסקה: שיר; מפולנית: עירית עמיאל
20	יעל קורנר: שלושה שירים
25	פרץ דרור בנאי: שיר
33	אברהם המי: מתוך "סוכריות זכוכית"
35	מלכה נתנון: מתוך "אוכמניות בגשם"

פרוזה

34	ברוך אביבי: פרידת אחים
36	אסתר אייון: היו דברים לאו ליפסקי: מעשיה עתיקה; האח הקטן של האיילות; מפולנית: עירית עמיאל
41	עמיאל

מסות ומאמרים

	דורית פלג: עם אוליה או עם בוריה? על "ניגון בקרח" - מכתבי בוריס פסטרנאק ואולגה פריידנברג
16	
20	שלום רצבי: בין מודעות והפנמה; על "הניגון והזעקה" לחנה יעוויקסט
22	יאיר מזור: על מי שלא שב מהכפור; על ספרה של גילה רמזיראך
28	ישראל אבירם: על אלפיים ימים - תשעה פרקים ואפילוג
26	ריבה חירורג: על הדילמה האנושית במלה"ע השנייה

רשימה

15	יהודה להב על פסטיבל "התנך באמנויות" בצ'כיה
----	--

ביקורת ספרים

6	רות לאופר על "סימטת אור הירח" - סיפורי אהבה
6	שמואל רגולנט על "מסע לישראל" לעלי סאלם
7	רותי גור על "מחוז לכות המשיכה" לחסידה רטי
8	רות לאופר על "למאטיס יש את השמש בכסן" ליהודית קציר
10	נתן גרוס על "המוות בצהוב" לפליציה קראי
14	שמואל שתל על "אינן פרחים שחורים" לט. כרמי

מדורים קבועים

2	לפי שעה - יעקב בסר
4	המלצות
27	חצי פינה - רוני סומק (לאונרד כהן: כל מה שידוע על אדולף אייכמן)
12	מקבץ אירופי - ורה קורין שפיר
15	מוסיקה - גדי להב

לכבוד ת"ד 16452, ת"א 61163
הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"
לשנת 1996/1995
שם ומשפחה _____
כתובת _____
מלפון _____
מצורפת בזה המחאה על סך 140 ש"ח עבור 11
גליונות, כולל משלוח
חתימה _____
תאריך _____

שנה י"ח • גליון 184 • אייר השנ"ה • מאי 1995 • 16 ש"ח

עתון 77

ITON 77

Literary Monthly
Editor: Jacob Besser
Managing Editorial Board:
Shimon Ballas, Sasson Somekh,
Ziva Shamir
Vice Editor: Amit Israeli-Gilad
Management and Graphic Design:
Michael Besser

בסיוע: משרד האמנויות, המועצה לתרבות ולאמנות.
עיריית ת"א-יפו - האגף לאמנויות.
הסתדרות העובדים הכללית, המרכז לתרבות
המערכת והמנהלה: טל': 5619879, ת"ד 16452 ת"א
המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה
כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוילת.
תומר יש לשלוח רק בדואר רגיל, כשהוא מודפס ברווח כפול
על צד אחד של הנייר. פגישות עם העורך רצוי לתאם מראש
גרפיקה ממוחשבת: דפוס מופת-רומז'ין בע"מ
לוחות: אורניב

ירחון לספרות ולתרבות
העורך: יעקב בסר
חברי המערכת: שמעון בלס, ששון סומך, זיוה שמיר
עורכת משנה: עמית ישראלי-גלעד
ניהול ועיצוב: מיכאל בסר
ניקוד: שמואל רגולנט
יחסי ציבור: רותי סבט
מועצת המערכת: יצחק אורבוך-אורפז, גילה בלס, יוסי הדר,
נתן זך, א.ב. יהושע, רוני סומק, צבי עצמון, עוזר רבין, ש.
גירא שוהם, אנטון שמאס
המו"ל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות
בישראל - עמותה

אבות ישרון: כל שיריו - 1 - הוצאת הקיבוץ המאוחד/ סימן קריאה; 1995; 281 עמ' בכרך: "על חכמות דרכים", "רעם", "שלושים עמוד" ו"זה שם הספר". העירו: בנימין הרשב והלית ישרון.

אורי צבי גרינברג: כל כתביו: כרך ט' - ספר העגול; ערך: דן מירון מוסד ביאליק; 1994; 225 עמ' "ספר העגול הוא הכרך הראשון --- שעוסק בשירתו הלירית, אישית ומטאפיסית של אצ"ג". השירים קובצו מעיתונים וכתבי עת.

דן מירון: הרופא המדומה; עיונים בספרות היהודית הקלאסית; הוצאת הקיבוץ המאוחד; 1995; 360 עמ' מסות בעקבות הספרות הקלאסית העברית וספרות היידיש. מנדלי מו"ס, שלום עליכם ושיי עגנון; על "החינוך הסנטימנטלי של מנדלי מו"ס" (מבוא ל"ספר הקבצנים"). מסע באזור הדמדומים" (על "סיפורי רכבת" לשלום עליכם); "הרופא זקוק לרפואה" (ור"ר לנגום כמורה דרך בסוגיית עגנון); "אשכנז" (החוויה היהודית הגרמנית בכתבי עגנון); "ביתו של הז'אנר הזה" (לבעיית אמנות הרומן של ש"י עגנון).

וירגיניה וולף: לילה ויום; מאנגלית: אביבה ברוש; הוצאת זמורה ביתן; 1995; 416 עמ' קתרין הילברי יוצאת ממלכוד משפחתי ואישי ומוצאת דרך לעצמה - בעזרת ידידה 'פמיניסטית' ואהוב. מהרומנים המוקדמים של וולף.

אלן רנה לסאז': הרפתקאותיו של ז'יל בלאס; מצרפתית; עידו בסוק; הוצאת דביר; המפעל לתרגום ספרי מופת; 1995; 626 עמ'

אחד הרומנים הפיקרסקיים הראשונים (1715-1735), שזכה לגירסאות - מלבד המקורית, הצרפתית - שהותאמו לארצות אירופה השונות. ז'יל בלאס עזב את בית אביו בגיל 17 ויוצא למסע ברחבי ספרד, (למצוא משרה טובה). במסעותיו הוא פוגש טיפוסים שונים ומשונים. הוסיף אחרית דבר - עידו בסוק. הספר מעוטר באיורים שעיסרו מהדורות שונות של.

קורציו מאלאפרטה: קאפוט; מאיטלקית; מירון רפפורט; הוצאת זמורה ביתן; 1995; 402 עמ' יצירה חזקה ושנויה במחלוקת של מאלאפרטה, סופר ועיתונאי, מי שבתחילת דרכו צידד בפאשיזם האיטלקי וב-1931 החל להאבק בו. "קאפוט" נכתב כתוצאה משהותו של מאלאפרטה באירופה, בשנות מלחמת העולם השנייה ככתב של "קוריירה דלה סרה". ייחודו של הספר טמון בהיותו כתוב מנקודת מבטו של מי שהסתובב בחופשיות בצד האחראי על הוועה.

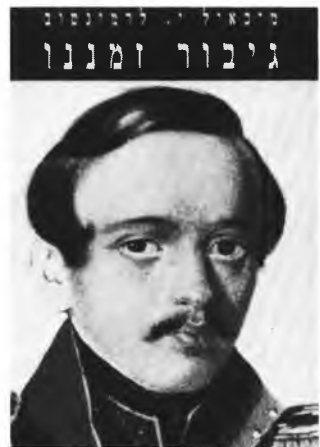
עורך פלד: מכתבים לברגן בלזן; נשימה; הוצאת תג; 1995; 79 עמ' שני מחזורי שירים. זוהי הדפסה שניה של המחזור "מכתבים לברגן בלזן". המכתבים יוצרים מציאות הוויה, שנספגה על-ידי המשורר, דור שני לשואה, בעיקר מאמו. המחזור בנוי סביב מונולוג של האם (אמא מדברת) - קורותיה בימי הוועה - עד השחרור.

המחזור השני נובע מהראשון, נקשר לנוף הארץ ולהווה שלה, לזהות יהודית וישראלית. קול דבר: אל תירא/ ועוד דבר: אל תירא/ שא עליכם לקרים/ שם צפור צהבה מחכה/ שם צפור צהבה מחכה/ והיא ועם והיא נתמה

יאירה גנוסר: היופי מעיד הערה; הוצאת הקיבוץ המאוחד; 1995; 78 עמ' ארבעה מחזורים: "זמן טל", "סבתא רבא, כלי זכוכית לה", "ארכיון זמן שקוף", "אין דפוס קבוע".

שירה המקיימת דיאלוג עם נוף ותרבות הארץ, מושרשת היטב, ועם זאת, שואבת גם ממקורות רחוקים ויוצרת מיתולוגיות מעורבות. שירה נשית, בשלה, מבטאת עוצמה ונחישות. מה מרגש אותי בגוש וְהַב תתוּם? טבועים בו שנים/ הנחשפים אחרי עין, ועוד מלים הנדשות לי/ בקמץ מערב בעור צורי"

מיכאל י. לרמונטוב: גיבור זמנו; מרוסית; צבי ארד; השלים תרגם וערך; פטר קריקסונוב; הוצאת דביר; 1995; 196 עמ' וידויו של פיצ'ורין, טיפוס בעל פוטנציאל גדולה והרס, שהיה לסמל זמנו בצנינות, בשיעמום, בבחירה המודעת ברע. רומן שהיה לציון דרך בספרות.

עדות; חוברת י"ב; אפריל 1995; ניסן תשנ"ה; עריכה: צביקה דרור; בית לוחמי הגטאות; הוצאת הקיבוץ המאוחד; 206 עמ' רשימות וזכרונות ועדויות שבחלקן נלקחו מארכיון בית לוחמי הגטאות וחלקן נמסרו על-ידי מחבריהן.

אייל מגד: אשת הקמיקה; עמודים לספרות עברית; זמורה ביתן; 1995; 166 עמ' גבר "שנכנס בו דיבוק שהוא גלגול של קמיקה יפני" - בעקבות בגידת אהובתו.

לואיס בגלי: שקרים של מלחמה; מאנגלית: י. ראובני; עקד/גוונים; 1995; 151 עמ' הילד היהודי מאציק הוא המספר את קורות מסעי הבריחה בחברת דורתו סניה, מאימי מלחמת העולם השנייה בפולין. המסע מבוסס על שקרים והתחפשיות - על היגיון מיוחד שפותח לצורך הישרדות בעולם כאוטי ועיון: "השקרים צריכים להיות עקביים יותר מהאמת - הרבה יותר עקביים מהאמת".

לואיס בגלי שקרים של מלחמה

אגי משעול: השפלה הפנימית; ריתמוס; סדרה לשירה; הוצאת הקיבוץ המאוחד; קרן יהושע רבינוביץ לאמנויות; תל-אביב. ספר שירים ששי לאגי משעול. שילוב של מראות יומיום והגות חדה ומעמיקה, תוך שימוש בהומור, אירוניה וקצב המנוגדים לכאורה לעומק הרגש. שירה בהירה, מרתקת. "מקדם מאד בבקר/ ראיתי על תבל הפביקה שלי/ מלאך ורד תפוס בקליפס/ ותלתול שחור/ מתתתי/ מנסה לתפס בשרוול"

יוסף מילמן: אש קרה זרה; רומנטיקה וניכור בשירת נתן זך; הוצאת הקיבוץ המאוחד; 1995; 141 עמ' על הזרות והניכור הרומנטיים - "מחלת המאה" כביטוי של נתן זך - כפי שהם באים לידי ביטויים הייחודי בשירת זך עצמו: "זך כרומנטיקן או כניאורומנטיקן מנוכר, נסוע בעולם המפורד של זמננו".

ישראל אלרז: לבנות את החדר הנוסע; הוצאת הקיבוץ המאוחד ריתמוס - סדרה לשירה; 1995; 80 עמ' ספרו הי"ב של ישראל אלרז, במרכז הספר עומד המחזור "לבנות את החדר הנוסע". אלרז מקיים דיאלוג עם נוף הארץ ועם האמנות הפלסטית. העין היא המוליכה את חוט הכתיבה. הספר הוא המשך למסע המתרחש מתחילת דרכו השירית של אלרז. "מתחת לכל זה/ יש פנאָה מתרחף/ לא נראָה, בקלְדניו/ לא היו הַתְרָוּרִים"

רונית ידעיה: זאקום; עמודים לספרות עברית; זמורה ביתן; 1995; 141 עמ' רומן בשני קולות - של אם ובת. האם היא אמנית המוצאת את עצמה עובדת במפעל תעשייתי בקיבוץ. הבת מוסיפה לזווית הראיה המנוכרת את נקודת מבטה התמימה, המעמיקה את תבניות מערכות היחסים שמסמנת האם.

איילת נגב: שיחות אינטימיות; ידיעות אחרונות - ספרי חמר; 1995; 494 עמ' דיוקנאות של חמישים סופרים עבריים וזרים, כפי שעולים מתוך שיחות איתם או עם בני משפחה וידידים, או (לגבי הסופרים הזרים) על-פי ביוגרפיות ומחקרים ספרותיים.

ספרות משמעות תרבות (מס' 19): שולה קשת: המחחרת הנפשית; המכון הישראלי לפואטיקה וסמיולוגיה ע"ש פורטר; הוצאת הקיבוץ המאוחד; 1995; 316 עמ' מחקר העוסק בספרות הקיבוצית ובהתגבשותה בשנים 1920-1951, ובתהליך שהוביל מטקסטים קצרים לרומנים הראשונים; בקשר בין המבנה החברתי לזיאנר הנוצר.

פול צלאן

מגורמנית: יפתח בן אהרון

גביש

לא על שפתי חפשי את פיה
לא את הזר לפני השער,
לא בעיני את הדמעה.

שבעה לילות גבוה יותר גע אדם אל אדם,
שבעה לבבות עמק יותר מתדפקת היד על השער,
שבעה ורדים מאחר יותר הומה הבאר.

תהילים

הקטבים

בתוכנו הם,
בלתי נתנים למעבר
בערות,
אנחנו ישנים לעבר, אל
שער הרחמים,
אני מאבד אותך אליה, זאת
בתמת השלג שלי,

אמרי, שירושלים הנה,

אמרי, כאלו הייתי אני זה
הלכן שלך,
כאלו לו היית את
שלי,

כאלו יכלנו להיות אנו בלעדינו,
אני פותח את דפיקי, לתמיד,

את מתפללת, את מצעת
אותנו לחפשי.

אף אחד לא ילוש אותנו שנית מאדמה וטיט
אף אחד לא ילחש את עפרנו.
אף אחד.

ראוי להלל אתה, אף אחד.
לה למענה רוצים
אנו לפרח.
לה
לקראתך.

אין
היננו, הננו, נהיה
נשאר, לפרח.
שושנת האין
שושנה של אף אחד.

עם
עלים של בהירות-נפש
וחוט-אבק של שממון-שמים
בכתר אדם
של מלת-ארגמן, אותה שרנו
מעל, הו מעל
הקוץ.

פטר הנדקה

מגורמנית: יפתח בן אהרון

שיר ארס

על-פי כריסטיאן מורגנשטרן

שן, ילדי, שן,
טלה עומד על ענן;
טלה שכלו אדים וחמצן
שגלחם כמוך מול שדים ושטן
שן, ילדי, שן.

שן, ילדי, שן,
השמש טורפת טלה בפה משנן
היא מלקקת אותו מרקיע אוהב
בלשון ארבה כמו של כלב רעב.
שן, ילדי, שן.

שן, ילדי, שן.
הטלה כבר הרחק מכאן.
ובא הירח להחליף את אשתו;
זו שנתנה לטלה את מותו.
שן, ילדי, שן.

מתוך "העולם ההפוך"

בשנה אני מתעורר;
אני לא מסתכל על החפצים והחפצים
מסתכלים עלי;
אני לא מזיז את עצמי והרצפה תחת כפות רגלי
מזיזה אותי;
אני לא רואה את עצמי במראה ואני במראה מסתכל
עלי;
אני הולך לחלון ונפתח.
אני לא פוקח את עיני אלא עיני פוקחות
אותי;
אני לא מאזין לרעש אלא הרעש
מאזין לי;
אני לא תופס את החפצים אלא הח-
פצים תופסים אותי;
אני לא מדבר מלים אל עצמי אלא מלים מדברות אותי
אלי;
אני הולך אל הדלת וכף-המנעול לוחצת אותי כלפי מטה.
בעמידה אני שוכב כאן.

לא סיפורי אהבה

סימטת אור הירח; סיפורי אהבה; בחרה והפיקה: מריצה גרוסמן; עקד-גוונים; 1995; 158 עמ'

מעניין שההוצאה בחרה להכתיר את אנתולוגיית הסיפורים הקצרים החדשה שלה, (מסדרת "מייטב סופרי העולם") בשם "סיפורי אהבה". אפשר להתווכח אם המבחר המוגש לקורא בקובץ זה הוא אכן משל "מייטב סופרי העולם", ואם זה הוא המייטב של הסופרים המיוצגים. אבל, נראה לי, שקשה יותר להתווכח עם העובדה שמתוך ארבעה עשר סיפורי הספר רק אחד הוא באמת סיפור אהבה, ואף זו אינה אהבה בין גבר לאשה במובנה המקובל, אלא אהבה של אדם לאדם כאשר הוא אדם. אותו סיפור יחיד שאכן מוצגת בו אהבה (חיובית) הוא סיפורו הנודע של א. הנרי ווייליאם סידיני פורטר) - "העלה האחרון". בסיפור, מסכן צייר מודקן את חייו, כדי להציל את חייה של שכנתו הצעירה המתחילה, החולה בדלקת ריאות. הסיפור, המבטא כבוד ואהבה לזולת, נכתב בשלהי המאה שעברה, והיום בשלהי המאה הנוכחית הוא נראה כמעט נאיבי; בשיבוץ בתוך הקובץ הנוכחי יש כמעט "לעג לרש".

בכל שאר סיפורי הספר, שאחדים ממנו הם בהחלט סיפורים טובים, מוצגות אהבות "אסורות" למיניהן, אהבות משפילות, בוגדניות, אכזריות, הרסניות. אפילו לא אהבות נכזבות, כי ברובן של המערכות המתוארות אין בכלל אהבה. כך בסיפורו החזק והמדכא של סטפן צוויג "סימטת אור הירח", שעל שמו נקרא הקובץ כולו, מתוארת "אהבה" שבה הבעל נהנה להשפיל את אשתו: "אני רק נהניתי מכל הזמנות להשפיל אותה..." (עמ' 29), עד שהוא מדרדרה לזנות בנסיגונותיה להימלט מאהבתו האובססיבית והמשפילה; ואו היא, הוונה, הופכת להיות המשפילה, כשהבעל הננטש רוף אחריה לכל מקום כדי להחזירה אליו. הסיפור מתאר, בעוצמה רבה, פתולוגיה אנושית לא נדירה, שלעיתים לא נדירות מכונה אהבה, אולי דווקא כדי להדגיש את ההבדל הענק בין אהבה לבין מה שמכונה אהבה.

סיפוריהם של וירגינייה וולף "העיובוץ", של מופסן "התכשטים", ושל קתרין מאנספילד "נישואין אילהימוד" מתארים מערכות נישואים טובות כביכול, אהבות כביכול, המתבררות כבוגדניות (מופסן) מתסכלות ואכזריות (קתרין) מאנספילד) או ריקניות וטרגיות (וולף). ראוי לשים לב לסיפורו המעניין של ארתור שניצלר "המתים אינם מדברים", שמעלה דרך תיאור אירווי דרמטי בפגישתם של אשה נשואה ומאהבה, שאלות נוקבות לגבי עצם מושג הבגידה, הן בחיי הנישואים, הן בין אדם לאדם והן בין אדם לעצמו.

"סימטת אור הירח" הוא קובץ נוסף

בסדרת האנתולוגיות של סיפורי אהבה מתורגמים, שרואה אור בסדרת גוונים של עקד. ויש מקום לשוב ולברך את ההוצאה על שהיא מאפשרת לקורא העברית להתוודע, או לשוב ולהתוודע, אל סיפורים שהחלקם כבר היה לקלאסיקה של הסיפור הקצר. עם זאת, כמו באנתולוגיות הקודמות, יבזו האחרונה עוד יותר, נראה לי שיש הרבה מקום לתמיהות על הבחירות של ההוצאה; הן על טעם בחירת הסיפורים שהובאו והן על הבחירה לשלב דווקא סיפורים מסוימים בתוך קובץ מסוים. חלק מהבחירות האלה תמוה במיוחד. כמו, כאמור, שילובו של סיפורו של א. הנרי בתוך הקובץ הנוכחי. ועוד, נראה לי לא מוגזם לבקש מההוצאה שטרחה לבחור את הסיפורים, לתרגמם ולהביאם לפרס, שתוסיף מספר מלות רקע על הסיפורים שנבחרו להיות מיוצגים. באמת לא בקשה מוגזמת. בסדרה יפהפיה של אנתולוגיות ממבחר הסיפור הקצר (שליקט ד. קמחי עבור הוצאת יוסף שרברק, שראתה אור בראשית שנות ה-60) אכן הוספו מספר מלות רקע על כל אחד מהסיפורים, דבר שתרם הרבה להבנה ולהתייחסות לסיפור שהובא, וכן להרגשה שההוצאה מתייחסת ברצינות ובכבוד לאנתולוגיה שהוציאה ולקוראיה.

אין באפשרותי לשפוט ישירות את איכות התרגומים שהובאו, אך מהשוואת תרגומים ואפילו רק מקריאת הסיפורים, מתקבל רושם שחלק מהם לא נעשה בהקפדה יתרה. רושם זה מתחזק עליידי שגיאות הדפוס הלא מעטות בספר, שמופיעות אפילו בשמות הסיפורים (עמוד אחרון). הספר בכללותו, כאמור, ובדומה לקודמיו, אך בהקצנה, איננו מביא סיפורי אהבה. יש בו כמה סיפורים טובים, אבל הסך-הכול כליכך מדכא או סתמי שקשה להמליץ על הספר הזה בפה מלא.

רות לאופר

"אני בא אליכם במכונית"

עלי סאלם: מטע לישראל; תרגום מערבית ואחרית דבר: דוד שגיב; הקדמה: פרופ' שמעון שמיר; 1995; כתר; 163 עמ'

בספרו "מטע לישראל" מספר הסיפור והסטיריקון המצרי עלי סאלם על מטעו לישראל ב-1994. לספר נודעת חשיבות בכך, שהוא שבר את הטאבו של המשכילים והסופרים במצרים. המניע עיקרי - הסקרנות לדעת, כדבריו. לדידו החירות והידיעה עולות בקנה אחד. הוא יוצא לישראל על דעת עצמו במכוניתו, במסע בלתי שגרתי, באפריל 1994, ושוהה

אלימות ביחסיו בשטחים הכבושים, שכן, אין ספק שאלימות זו תהיה בומרנג ביום מן הימים. הוא טוען כי העם בישראל משלם עתה את המחיר הכבד על התעלמותם של מנהיגיו הפוליטיים במשך שנים רבות מקיימו של העם הפלסטיני, והתו וזכויותיו. בהיותו אורח הכבוד של אוניברסיטת ת"א שוטט הסופר ברמת-אביב. הוא התרשם כי שכונה זו איננה כבואה אמיתית של העיר ת"א, אלא שהחיים עצמם נמצאים, לדעתו, בחלקים הוותיקים שבצפון. ארוחת-הבוקר המשופעת, שזכה לה באחד הבקרים, הדריכה את מנוחתו. הסופר טוען שהפורנות (והמותרות) שבארוחת-הבוקר הישראלית בהשוואה לארוחת הבוקר המצרית הצנועה (היא תאיצטבאחה הדומיטית) מעידה על תחושה קולקטיבית של חוסר ביטחון. ארוחת הבוקר המצרית אין בה משום קמצנות, מסביר עלי סאלם, אלא "טפספנות", שפירושה: אל תגרוף מנהרה-חיים אלא שאב ממנו בטפספת, וזו משקפת את התחושה הקולקטיבית בדרגה הגבוהה ביותר של ביטחון, שלווה ומצוינות.

דבריו של רפאל איתן כי "ישראל היא גוף זר ולעולם תשאר גוף זר ביותר" החרידוהו והפתיעוהו. לדעתו, דברים אלה אינם מגשימים שלום בשום פנים ואופן ואינם מובילים אליו.

באשר לירושלים - כל הדתות, לדעתו, צריכות להתקבץ כאן בשאיפה כנה לשלום. "ירושלים קדושה משום שהיא יפה, ולא יפה משום שהיא קדושה". כשנשאל על הקשר בין אנשי השלטון והספר, טען הסופר שהקשר ביניהם הוא זהיר וקרוב לשנאה, ובייחוד כשמדובר במחאות. יוצא דופן הוא מקרהו של וצלב האוול בצ'כיה. שמעון פרס לדעתו הוא מקרה מיוחד, בין המדינאים. זהו סופר שאבדה דרכו, ולכן הפך להיות איש-מדינה; ואפשר שהוא חי באיזור התפר החופשי בין המדינה והספרות.

במפגש בבאר-שבע בין קבוצה גדולה של אנשי משרד החוץ הישראלי ואנשי "שלום עכשיו" נשאל הסופר איך התייחסו אליו כאן, והוא השיב שהאשכנזי כיבד אותו והספרדים אהבו אותו ושמו לקראתו.

הוא מלגלג על המצרים החוששים מפני פלישה מטרורית ישראלית מפלצתית, העלולה למחות, כביכול, את המורשה המצרית הגדולה. הדיבור על כך הוא איולת המעליבה את המצרים, וכמוה כהכרזה על העדר כיטחון עצמי ובורות ביסודות התרבות המצרית והישראלית. "זוהי סיסמה המונפת מסיבות אידיאולוגיות והיוצרת אווירה של סחסנות ודמגוגיה ומפיצה אימה ללא כל צידוק בקרב הדורות הצעירים ומסגירה אותם לאומללות וליאוש".

את היהודים המזרחים הוא מכנה 'הערבים היהודים', כשם שהוא ערבי מוסלמי ואמיל חביבי הוא ערבי נוצרי, וששון סומך הוא ערבי יהודי. הדת היא יסוד עיקרי במכלול הזהות,

בישראל עשרים ושלשה ימים בלא שהודיע על כך לאיש מראש; אגודת הסופרים המצרים התנגדה לצעדו זה ואיימה עליו בחרם כלכלי וחברתי. החלטה זו נמלה בלבו לאחר הסכם אוסלו (ספטמבר 1993). הוא טוען שלא היה זה מטע של אהבה אלא ניסיון רציני "להחליץ משנאה, המשבשת את הדעת ומעכירה את האווירה, ובה משגשים הכסילים, חדלי-האיש וזוממי-ההרס".

הספר מונה שישה עשר פרקי-מסע וכן הקדמה של פרופ' שמעון שמיר, לשעבר שגרירנו במצרים, ואחרית-דבר של המזרחן דוד שגיב. המחבר מספר על ביקוריו בארץ ועל חוויותיו, ברוח קלה, בהומור ובאירוניה במגמה לקרב את הסיפור ללב הקורא. בהגיעו לבאר-שבע ואשדוד מתרגש הסופר ונוכח ב-1948, בהיותו בן 12. "הדרך שאני עובר בה כעת עברו בה כליירכב ויחידות השריון של המצרים במלחמה שאיש אינו יודע את פרטיה לאשורם עד היום הזה" (אחיו נהרג במלחמת השחרור ב-1948 ולא נודע קברו עד היום).

הסופר נפגש עם פרופ' ששון סומך והוא מעתיר עליו שבתים "משום שהספרות הערבית אינה אהבתו ומקצועו בלבד, אלא היא גם הערובה שלו להגשמת השלום בין היהודים לערבים." כן נפגש הסופר עם סופרים ומשוררים יהודים וערבים בניניהם עמיתו, סמי מיכאל, סמית אל קאסם, אמיל חביבי תופיק אל-זיאד ועוד).

מעניין לציין שהסופר נזקק בינתיים לטיפול במורסה שבצווארו. אלא שלדעת המתרגם, הבקיא במחוזותיו, אין המורסה אלא מעין סמל ל"מורסת השנאה" שממנה רצה להיפטר, ומי שסייע בידו להיפטר ממנה הוא דווקא רופא שופע חיות ואהבת-חיים. לשון אחרת: אהבת החיים והאדם היא היא התרופה הבדוקה להחליץ ממשקעי השנאה.

באשר לסגר שהוטל על הגדה אחרי הפגיעו בעפולה, סבור הסופר כי זו החלטה שגויה, שכן היא מסגירה את הפלסטינים לעוני ההופך אותם לקיצונים ולאויבי-השלום. לדעתו אין ביטחון מוחלט, יהיו האמצעים אשר יהיו; והוא מצטט את לובה אליאב ("ארץ הצבי"): "אל לנו לנקוט

“מה זה שווה להיות מבוגר”

חסידה רטי: מחוץ לכוח המשיכה; ספרית מעריב 195; עמ' 167

רומן זה עוסק בהתבגרות, בהבשלה אל הנשיות, ומעמת כמעט כל הזמן בין עולם הילדות ועולם המבוגרים. תחום העימות מתמקד בדרך כלל בנושא השפה, וכך נוצרת כאן מודעות עצמית ספרותית מועצמת, שאין לה, כך נדמה, ומקם מספיק שיציל אותה מ"הסתגנות" ויקנה לה אמיתות משכנעת. מכל מקום, דיון מסוים זה מעמיד מצד אחד את האמונה הילדותית במגיה של השפה, במוחשיות שלה, לעומת הנטייה הבוגרת, כביכול, לראות בשפה סמלים שקופים וניטרליים. לפחות חלק מן המבוגרים מוצגים כאן כשואפים לנטרל סמלים לשוניים אלה ממשמעותם הרגשית, ובעיקר - לעקר אותם ככל האפשר מפוטנציאל הכאב הגדול הגלום בהם. עליידי כך הם מתעדים להפוך את השימוש בשפה מרכזי בתבנית התנהגותית של שורדות חיווריינית. מבחינת הקורא, זהו מהלך בלתי-מושבך בעליל ומתפייט יתר על המידה.

מכיוון שהספר עוסק גם ביכולת הרפיו, מצידה הנסי, יוצא שרפיו בהקשר זה נובע ממיזוג של שתי הראיות, ויותר מכל בשמידה על הצד הילדותי, הצד המאמין, החולמני גם בחיי האחריות והפיכתו שהמבוגר נידון להם, כמעט כעל כורחו. תלך מדילמת הבסיס בין המפוכחות העובדתית-מדעית לבין האמונה המגית מצויה כבר בחלקו הראשון של הספר, אפילו שעל פניו שייך זה בלעדית לעולם הילדות, או יותר נכון להכנות לקראת המעבר מילדות לנשיות, מעבר המבוטא כאן עליידי הווסת הראשונה.

באותה חטיבה מנהלת הילדה אביטל מספר דיאלוגים משמעותיים שהלך עם דמויות מוצאות, או לכל הפחות בלתי גשמיות כמו רוח סבתה המתה. ביניהם, גם דיאלוג עם גער בן גילה - יותם, שגר בשכונת ואינו יורד לשחק בחצר עד שיגמור לקרוא את כרכי האנציקלופדיה העברית. גם מעמדו של יותם בעולם המציאות הוא לכל הפחות אמביוולנטי - לעתים הוא נתפס כחבר בשר ודם ולעתים הוא מסתמן כחבר מדומיין, או כקול פנימי נוסף. בשיחה קנטרנית בין השניים, ככל הנראה בגילומם היותר פרוזאי, מטיחה אביטל: "מה זה שווה להיות מחונן אם אי-אפשר לרדת למטה לשחק?"

ונענית: "מה זה שווה להיות מבוגר אם כל החיים צריך לשלם משכנתות?" (עמ' 19).

מפתה להאחז במשפט זה, בעיקר בגלל שנדמה שחלק ניכר מן האנרגיות של המחברת מוקדש לעקיפת עניין המשכנתות. אולי אפילו לעקיפת החולין בכלל, מה שמקנה כמעט לכל

אבל היא אינה כל הוהות. על מצרים למלא תפקיד מכריע בתהליך השלום. אין מנוס ממתן גיבוי לפלסטינים כדי שידעו שאינם עומדים לבדם, כשם שאין מנוס ממתן גיבוי למפלגת העבודה, משום שאם יעלה הליכוד לשלטון "ירחם אז השם על האזור כולו." משנשאל אם הפונדמנטליסטים במצרים יגיעו אי פעם לשלטון, ענה בהחלטיות, כי לא יגיעו בשום פנים, כיוון שהממסד הצבאי המצרי לא יאפשר זאת.

באחד המפגשים שנערך הפעם בחורפיש, ובו דנו בבעיות התרבות והשלום, נשא הסופר נאום: "לפני שנים רבות בא אחי אל גבולכם במשורייני ולא שב הביתה ונהרג ב־1948) וייתכן שהיו לכם אחים ובנים שהגיעו לגבול מצרים בתוך משוריינים ולא שבו הביתה. אבל אני בא אליכם במכונית כדי להוכיח למצרים ולישראלים כאחד שיש לנו גבולות משותפים ושאתם קרובים אלינו ואנו קרובים אליכם. הדרך היחידה המבטיחה לנו לשוב אל ילדינו בשלום היא לנוע בחלק זה של העולם במכוניות ובטרקטורונים. זהו מסר לכל אלופי המלחמה באזור, כי הגיע הזמן להניח לנו, אנו אלופי המלים כדי לכוון שלום."

עלי סאלם מוקיע את האפליה בין בני האדם, את הקנאות הדתית והגזענות ורואה בהן תופעות מסוכנות המהוות מכשול לשלום. על פי הנחתו, טוען פרופ' שמעון שמיר, כי חזון השלום צומח הן בצד הישראלי והן בצד המצרי מיחידים המסוגלים לגלות תעוזה ועצמאות מחשבתית, וזאת בניגוד להמונים הניתנים כנקל להסתה למלחמה. הסופר מצטט את רבי פרס בבר הכורח להעלות את רמת-חיים של הפלסטינים. הוא מצטט את דברי פרס ב־1994: "אנחנו מאמינים שהחלופה היחידה, אם לא יועלה רמת-החיים במידה ניכרת, היא התפשטות הפונדמנטליזם... איננו רוצים להישאר אי של שגשוג ורווחה בתוך ים של בעיות." לפני שעבר את הגבול בשוכו למצרים מבקש הסופר להעביר מסר ליהודים בישראל ובעולם לאמור: "המצרים אינם יודעים גזענות מהי, ואתם לא הייתם עבדיו של העם המצרי." הוא מצביע על הקריירה שעשה יוסף. רק הודות לכישוריו הגיע יוסף לכך שניהל את וכמשנה לפרעה, אשר מסר לו את מנעניו כדי שיוותר לו הוופש להחליט החלטות כראות עיניו.

הספר מרתק ומעניין בגלל האקטואליה שבו ובגלל המשמעות התרבותית והחברתית הכרוכה בו. הוא נקרא בנשימה עצורה. התרגום נאה ורהוט ונשמר בו מניחווח של הספר מצויה האימפרסוניסטי. בסוף התפרסמה מצויה רשימת מחזותיו של הסופר שראו אור. ההקדמה של פרופ' שמיר ואחרית דבר של דוד שגיב תורמים תרומה ניכרת להבנת הסופר ודעותיו.

שמואל דגולנט

שאינה מצליחה לעכל מזון, ומאושפזת בבית-החולים. בקונטקסט זה נדמה שבית-החולים הוא מעין מקדש של מדע וידע מערבי, עבודת אלילים. מסוגה שאינה מצליחה לרפא, לגאול. הניצחון מושג בעזרת טקסים עתיקים יותר: למשל טבילה במקווה בחברת הדודות. בעזרת תובנות פרטיות ופתאומיות, למשל הבנתה של אביטל כי מעולם לא היתה משועבדת באמת לגחמותיה של רוח סבתה, אלא זו היתה קיימת מאז ומעולם בתוכה, כחלק אינטגרלי מחיי הנפש שלה.

חסידה רטי מחוץ לכוח המשיכה

ומעל לכל, מתבצע כאן הרפיו בעזרת השימוש באותה סגולה "תורשתית" עממית.

כשאני שבה וקוראת במשפטים האחרונים, נדמה לי כי הם מפגינים איוו התנשאות אנתרופולוגית ולא זו כוונתם; ברור לי היטב כי אין כל סיבה לזלזל בכוחה הרפיוני של האמונה. הבעיה כאן היא בעיקר בשטחיות שבה נשורים כאן פתרונות מתחים האמונה, או הרפואה הטבעית. מעל לכל, בעיית המרכזית עם הספר נובעת דווקא מהצלחתו היחסית בפתיה. אחרי שהיידדתי עם אביטל הילדה - זו שחיפשה במרץ אחרי מושגים מופשטים בעיניים עצומות ובהרבה מאמצים נוצרים, שעקבה, בין השאר, אחרי השתיין הבודד של השכונה; כשגילתה עד כמה הוא שבו בהרגליו החליטה שהוא התגלמות ה"התרגלות" שאחריה היא מחפשת ואחרי-כך עסקה בפיתומו כדי שיהיה לו עוד יותר מהג'ל, ועשתה עוד בדרים קשי עורף ומעוררי אהדה - התקשתי במיוחד לקבל את המוטציה הסגנונית של שנות הבגרות, את הסמליות עסוית צעיפי ההתפייטות ואת המטמורפוזה הגלווית - מין פרחחית אינטלקטואלית שצמחה להגיגנית אנמית.

נדתי גור

המתרחש צביון ריטואלי ועמוס משמעות.

"מחוץ לכוח המשיכה" מחוץ ארבעה פרקים, שאינם שווים בגודלם או בכוח המשיכה שלהם: "סדיני ירח" - מוקדש לאביטל הילדה, המתכוננת לבוא הווסת הראשונה בעזרת דמותה המדומיינת של סבתה המתה. זהו קול פנימי המדברר לאוזניה חוכמת נשים עתיקה - תבוסתנית, מרירה, אבל גם גאה בדרכה. גברים למשל מפיצים "ירח של שיכחה", "גברים צריכים נשים יותר מאשר נשים צריכות גברים [...]. נשים לא צריכות גברים. נשים צריכות תינוקות." הגורל של האשה ברחם, הגורל של הגבר ברחם של האשה. ולעומת זאת גם כבוד הגבר מצוי בכבוד אשתו, ובעצם לפי הפרונטציה של הסבתא כבוד הגבר מגולם בנאמנותה המינית של אשתו.

מצד שני, אביטל גם מפנימה כאן לרגימיה לרגישות, לרמיון ואפילו לרגשנות, ואלו בוודאי לא מוזיקים לאיש - לא לגבר, לא לאשה ולא לטף.

גם אם דיאלוג מרכזי זה עולה לעתים כפשטני ומקומם, הצגתה של הילדה המרדנית, הפקחת רדמינותיה, כמו גם חיות המחמד הבלתי-שגרתיות שלה (לגיוקים יש כאן מקום של כבוד) - היא בעלת חן מסוים. לעתים עולה כאן אפילו אווירה קסומה, מלאת חיים, בנוסח ספרי הילדות המלבבים של פעם.

שלושת הפרקים העוקבים מגיעים יחדיו בערך לנפחו של החלק הראשון. "בדרך לעמקה", אהנו פוגשים את אביטל כאשה צעירה מאוד שנעזבה בפעם הראשונה, ומאו הסתלקות אהובה אינה אוכלת, אינה מדברת וכל האנרגיה האובססיבית שלה מוקדשת לתכנון מכות מלים. לתוך המכונה התיאורטית הזו תוין את משפט האיין-אהבה שקדם לנטישה, וממנה יצא משפט אחר ספוג אהבה, או לכל הפחות - נטול כאב. האם והדודות, עולם מטריארכלי ודומיננטי בפני עצמו, נוטלות את אביטל השלודה להשתטח על קבר צדיקים בעמקה ולסעוד שם סעודת הבראה. וזה מצליח להן, כמעט במקרה, שכן אביטל נתקלת שם שוב בסבתה המרחפת בעגנת גבדי אבל ומפסיקה את תעניתה.

ב"סרטנים" אביטל, כמה שנים אחר-כך, בראשיתו של הריון, נוסעת לפגוש בפאריז את אביה, שנשט אותה ואת הארץ מעט אחרי לידתה. שם היא מפיית חליקת, ובכל מקרה מפגישה, בין דמויות הילדות על המלך הצרפתי ובין האישי הכפוף, האפור והבודד המקדם את פניה. בדיעבד יתברר כי בפאריז הפעילה לראשונה על אביה את סגולת הרפיו הפלאית, שירשה מן הסבתא.

וב"הקדש" נתקלת האם הצעירה במחלתה המגיקית של בתה בת השנה

המון אוכל ויין ודם

יהודית קציר: למאטים יש את השמש בבטן; הספריה החדשה; הקיבוץ המאוחד ספרי סימן קריאה; 216, 1995, עמ' 216

מעניין איך היו הקוראים והמבקרים מתייחסים אל הספר הזה "למאטים יש את השמש בבטן" אילו שמה של הסופרת שלו היה אחר. ואפשר עוד להרחיק ולשאל מה היה עולה בגורלו של ספר ביכוריה "סוגרים את הים", שיצא אף הוא בהוצאת הספריה החדשה, מספר שנים קודם והיה לאחד מרבי המכר היותר "היסטריים" של אותה שנה, אילו... אבל עם עובדות, כידוע, קשה להתווכח. ועובדה היא שספריה הנוכחי של קציר, שכתבתו ויצאתו לאור לוו בסיקור עיתונאי גרוב, הגיע לראש רשימת רבי-המכר של כל העיתונים כמעט במקביל להפצתו בחנויות. עובדה יבשה, מספרית, שמעלה מיד לפחות שתי שאלות עקרוניות לא קלות, האחת - האם אנחנו הקוראים והמבקרים נוטים לקנות, לקרוא, לשפוט ספר - הרבה או בעיקר - על-פי מי שכתב אותו; והשניה - מה הוא מקומה של היחצ"נית (הנכונה?) בעיצוב הטעם והרגלי הקריאה של הקהל בארץ, אכן, שאלות למחשבה לטות רחוק, שאינן מקילות בטווח המיידי על הניסיון לבקר את הספר הנוכחי.

ריבי, גיבורת הספר, המנסה תוך כדי הסיפור להפוך אותו לספרות, מסכמת את סיפורה ברגע של תובנה, בערך באמצע הספר, במלים "אשה צעירה פוגשת גבר נשוי שגילו כפול מגילה. בתחלה אינה אוהבת אותו. אחר כך היא אוהבת אותו יותר מדי... היא אינה יכולה לשכוח אותו. סיפור בנאלי, תהרהר. אין לי אחר מלבדו" (עמ' 121).

ואילו קציר בספרה המשתרע על פני 216 עמודים, אינה מצליחה להשתחרר מאותם אויקים של בנאליה ולהכניס אל תוך סיפורה מרחב מינימלי של מקוריות, של ייחוד, של אותנטיות, שיהפוך את הסיפור הבנאלי הזה ליותר מזה.

אכן, כל חומרי היומיום הדרושים כדי להפוך ספר לרבי-מכר גודשים את הספר הזה: בגידות, משגלים, התנסות לסבית, חיזורים רומנטיים, פרידות קורעות לב, מוות מסרטן, ילדויות טראומטיות, הריון לאב לא ידוע שמסתיים בהפלה, טיולים חלומיים ברחבי העולם והמון איזכורים של סופרים ומשוררים ומלחינים וציירים, והמון המון אוכל ויין ודם. אבל הסיפור שנוצר מאוצר החומרים הזה הוא סיפור פשוט ולא במובן העגנוני, כמו (בן), צפוי וסכמטי.

הגיבורה, ריבי, היא צעירה חפאית בת 22, שמתגוררת בת"א בדירה שכורה שמחפשת את עצמה ואת מה

כשהם חוזרים מאחד ממסעי התענוגות שלהם, ייפגש איתה ויתמוזמז איתה בכל מקום פומבי אפשרי. ממש כשם שקשה להאמין שרק "במקרה" הוא "דואג" שאשתו תגלה את הפרשה. והכי קשה להאמין, לאחר אלף הפעמים שהוא אומר לה כמה הוא אוהב אותה, כמה קל לו בעצם לעזובה. ואילו הנימוקים שבהם מנמק יגאל לריבי את הישארותו עם אשתו (עמ' 117) הם שגרתיים ושחוקים כל כך, שאפילו הסיפור שריבי "תכתוב" אחריה לא יוכל להפוך אותם לשום דבר אחר.

הרבה עליבות, בנוסף על חוסר אמינות, מתבטאת בדמותו של המאהב הגדול, שפיו אינו חלל לשפוע ציטוטים ומרגליות כמו "הרי המוות תופס את כולנו עם המכנסיים למטה והידיים על הביצים" (עמ' 188), או "האימפוטנציה האמיתית היא לא כשאתה לא יכול להעמיד אותו, אלא כשמה שנספך משם לא יכול לברוא חיים" (עמ' 163). ויגאל באמת חלש, לעצמו ולסובבים אותו. אבל דווקא בו מתאהבת ריבי, ודווקא אהבתה היא זו "שלא תמות לעולם" (עמוד אחרון).

אכן, מה שלא נולד, לא יכול למות. קציר חוזרת ומנסה לשכנע את קוראיה שמי שאביה נטש אותה בילדותה, תשוב ותבחר לה גבר "אבהי" אחר, שבמוקדם או במאוחר, ינטוש אותה כאביה. את האמת הפסיכולוגית הזאת (שרבות כמוה גודשות את הספר) כולנו מכירים היטב, אלא שלעיצוב דמותה של ריבי היא רק מוזיקה, בכך שהיא שוב שוללת ממנה כל ייחוד. לאורך כל הספר, ריבי מתאימה את עצמה בדייקנות מופלאה לדמות השטנצית לחלוטין שקציר תפרה לה. היא בוכה במקומות הנכונים, ומאשרת במקומות הצפויים ואפילו את הכתיבה שלה היא מגדירה במלים שאין צפויות מהן: "הייתי רוצה להפוך את מה שאני צדה וחומסת לא רק למלים, אלא לתמונות, לצלילים, והייתי רוצה שמי שיקרא את הסיפורים שלי, גם ירגיש כאילו יד

עם פנס כיס קטן מאירה אצלו פינות השוכות, את העצב ואת הפחד ואת הגעגועים..." (עמ' 162). (מי לא, ריבי, מי לא?)

אכן הכול צפוי, אבל הרשות אינה נתונה.

דווקא את "שחקני המשנה" שלה, הודדה תחיה, גולדן, המורה בנימין קינן, מצליחה ריבי-קציר לאפיין בצורה מעט יותר משכנעת ויותר חיה. לפחות הן לא מדברות בסיסמאות ובציטוטים כפי שעושה יגאל, או במלים מהספר "אותו תכתוב" כפי שעושה ריבי. שני הפרקים האחרונים בספר, המוקדשים ברובם למחלטה ולפטריתה מסרטן של אמה של ריבי, חורגים משהו מהסכמטיות הכללית הרדודה שבה לוקה רוב הספר. ועל אף שאף הם עשויים מהומרי יומיום מלודרמטיים מועברת בהם איזו תחושה של אמינות וייחודיות של חוויה שחסרה ברוב הפרקים, והשופכת אותם לכמעט מרגשים, או לפחות, לשובים בפרקי הספר.

שפת הספר הרדודה ברובה, כמו עלילתו, גדושה עד לעייפה בשמות ידועים יותר וידועים פחות של משוררים, שחקנים, סופרים, יצירות ועוד. ועוד. (ראה לדוגמה עמ' 128, 61, 110...). יתכן שאלמלא הכמויות, היו חלק מהשמות האלה תורמים לעיבוי הסיפור ולריבוי משמעותיו. אבל הגודש הזה של שמות ולפעמים עד עשרה בעמוד, לרוב לא פחות משניים שלושה) הופך אותם כמעט לספר טלפונים של מפורסמים, ויוצר בקורא את ההרגשה שאינם אלא קישוטים חסרי כיוון והנמקה, שנועדו להראות לקורא כמה הרבה יודעת הכותבת. ועוד בענייני שפה, שלבלבד פשטותה הכמעט רדודה, אין לי הרבה טענות נגדה, פה ושם היא מקושטת במלים ובביטויים שחורגים כליל מהמכלול ונראים על כן מאולצים וזרים לו. כמו הביטוי "מבטים קונספיראטיביים" שבעמ' 97 או "הוא אזק את פרקי ידיה" (עמ' 117) ואפילו הביטוי ש.מ.פ. מתלהב ממנו על הכריכה "סכיי-עיניים ללבה", שלא להזכיר את "לבה צנף עתה מהתרגשות" ורבים אחרים. גם התיאורים של הארכונים, הכמעט מיינעיים של מסעי האוהבים בשכיט החמדה האמנותיות והקולינאריות של איטליה וספרד ומצרים, אינם מצליחים לתרום לפיתוח העלילה ו/או לאמינותה.

אפילו לשמות הפרקים בספר, כמו להרבה משפטים בו, אין כל הנמקה משכנעת. אפשר, כמו בן, לראות בהם מטאפורות ולהמציא להם פירושים מפורשים שונים. (ראה - שוב - את הערותיו של מ.פ. על השער האחורי אבל הטקסט עצמו נכשל להציע או לתמוך באלה, והקורא נשאר עם אותה הרגשה מטרידה של אי אמינות. בולט במיוחד בהקשר זה הוא הפרק "אל תצפה לרחמי אלה המצפים לרחמיך" (עמ' 121), שבו נאמרת הציטטה הזאת בהקשר לחלוטין לא מוסבר, ובכלל

רות לאופר

ארבעה שירים

לזכרו של המשורר שמעון הלקין ע"ה - מורה וידיד

דברים שלא נאמרו

לזכרה של הלה פטרפוינגר ע"ה

היא תעצם את עיניה
ולא תפקח אותן עוד.

קרוֹאָה מתוך היום
גַרְקָם סביבה זמן אחר.

מה שרצתה לומר
לא ירשם עוד בשום מקום -
לא זמן ההשמדה
ולא זמן השיבה אל
ארץ הקדש שלה.

שלוֹת עיניה
דברה שלא נאמרו.

היא מנחשת את דרכה המתקצרת
ואת החשכת הימים,
ידיה תורות - מנסות לתפס
מקום אחיזה,
הן נוטות אל
התרפקות חסרת משמעות.

אולם הקדיש
שנאמר בשביל משהו אחר
על קבר מֶכָר
כבר תקף גם עבורה...
היא מרכינה את
מבטה המרפרף,

אבל עדין השמש בוערת,
הרים מתנופפים מגזן חומם
של בית חיים רחוק
אל הקברים כאן הנודעים.

היא שומעת את המלים החשופות,
אך טעם של אדמה
נוגע כבר בשפתיה השותקות
ונפשה כמו פרפר לכן תתעופף
אל מרחב החלל שלה.

עוד נשמעת אושת הדברים שלא נאמרו
נושרת אל לילה ללא מענה.

את השיר הכאוב גזרת מעצמך

את השיר הכאוב לא למדת מאף אחד
את השיר הכאוב גזרת מעצמך
ונתת למי
והיה ערב וצללים על הגוֹזוּטְרָה.
והיתה דומיה כמו בשמי המדבר
ושום דבר לא נע על פני האדמה
והיתה תרדמה של באר חולית
בתוך התוויה והיתה נשמתו
של יהודי תועה בדרכים
כאלו המרחק ספג ספור נשכת.

ולא היה אף אחד ולא אתה ולא למי
כי אם משהו ערטיילאי גדל ומתכנף
אפל סגור
ובלתי אפשרי של קמילה מרשרשת -
פוגע ומכאיב, זמן מתאחר בורת
ומשאיר עקבות של עכביש.
ולא היה משהו אחר של משהו,
אפלו לא קריצה של אור ועירה
בינה לבין אותה למי
בעלמת וקימת על מפת אבדנה
וצללים על הגוֹזוּטְרָה.

כל הזמן אני חושב

איפה היינו כשהערב ירד על הנהר
כשטבע
ואיש לא היה
לצעק
ברגע האחרון
תמס?

איפה היינו כשחבקה אותנו
חשכה מעשבי היער השוטים
ושבענו בגיא הרפאים מפרות מריצורה?

איפה היינו כשקראו לנו מנקי ארבות
השמימיים
והנשים עמדו בסך ארץ
והנשים עמדו - עיניהן גדולות עד פעור?

כל הזמן אני חושב על משהו
שאין לו אחיזה בשום מציאות
על הדבר האחר,
יונק את קטנותי ממעלות הלילה
הגולש אל עמקי המפלט שלי ונתהומיו.

בקבוק ויסקי חצי מרוקן

בקבוק ויסקי חצי מרוקן מחכה לך
על השלחן
הוא צמא
למלותיה הרכות
הוא צמא למלותיה הקשות
לשגעונות אינספור
משתקק
להשתעבד למשהו שלם יותר
מפוזר שדונים
של ערבה -
עבד בהקיץ
ואדון השנה
לנולפין,
מפעם לפעם
הוא מודד זמן
מזויב בלי הרף -
בקבוק ויסקי חצי מרוקן
מוליד נחמות
מודד נגדן
אורב להודמנות של טרוף חושים
בין תכריכי ערב
לכבלי האורות.

אנו מחכים
בעינים פקוחות של תרמית עצמית
שיעניק לנו מנחמותיו את היפה -
יפוזר בקרבנו.
שדונים
של ערבה.

"בממלכה הצהובה של הגברת מרקוביץ'ובה"...

מישל אויסמן - "השבת האחרון", 1986

פליציה קראי: המוות בצהוב - מחנה העבודה סקרז'יסקו קמייננה; הוצאת "יד ושם" ואוניברסיטת ת"א; 1994

עלילתה של גבי מרקוביץ'ובה האלמונית וקורות ממלכתה הצהובה תופסים חלק מרכזי בספרה של פליציה קראי: "המוות בצהוב - מחנה העבודה סקרז'יסקו קמייננה", שזה עתה יצא לאור, בהוצאת המשותפת של "יד ושם" ואוניברסיטת תל-אביב.

פליציה קראי, (לביט שכטר), ילידת קרקוב, מורה להיסטוריה ומרצה לתולדות השואה, היתה עדיין ילדה כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה. מגטו קרקוב הועברה למחנה פלשוב ומשם, בנובמבר 1943 - נשלחה, יחד עם 2500 יהודים נוספים, למחנה עבודה בסקרז'יסקו קמייננה. משם, יחד עם נשים אחרות, הובאה למחנה לייפציג-שנפלד בגרמניה, ואת תלאותיה סיימה במצעד המוות.

בסקרז'יסקו קמייננה. מטעמי ביטחון, היו מפעלי התחמושת המקומיים מחולקים לשלוש שלוחות, הידועות בשמן הגרמני: Werk A, Werk B, Werk C. בשטחו של כל מפעל הוקמה שלוחת מחנה, הידועה באותו שם. היה זה באפריל 1942, כאשר רכבות המוות הראשונות נעו בפולין הכבושה בכיוון בלוח וטרבלינקה.

בחלקו השני, עוסק מחקרה המקיף של פליציה קראי, ב"היסטוריה החינוכית" של המחנה. זה סיפור מרתק, העוקב אחרי התככים המאפיינים את מערכת היחסים בין הרשויות הגרמניות שטיפלו בעבודת הכפיה של היהודים. במשך שנתיים, לא פסק המאבק הגלוי והנסתר בין האסאג, שייצג את הקונצרנים הפרטיים לייצור נשק, לבין ה"ס"ס, על השליטה במחנות עבודה יהודיים בפולין. במאבק זה זכה האסאג בבעלי ברית רבי עוצמה: הוורמאכט הגרמני על מוסדותיו הכלכליים, המושל הכללי של

עיקר עיסוקה המדעי של פליציה קראי השתלב עם המניע הסובייקטיבי לחיפוש תשובה לשאלה העיקרית: מדוע נותרה היא בחיים? כיצד קרה, שמתוך קרוב ל-450 מחנות עבודה ליהודים, שפורזו לאורכה ולרוחבה של פולין בשנות הכיבוש הנאצי - נשארו בקיץ 1944 כעשרים מחנות לבד, ובין אלה - המחנה בסקרז'יסקו קמייננה, אחד מתוך שישה מחנות המסונפים למפעלי תחמושת של הקונצרן הגרמני "האסאג" (Hugo Schneider Aktiengesellschaft -

"הפיקרנירים" המפורסמים של וורק צ' שיוו למקום מראה של גיהנום. ועל גיהנום זה שלטה, המפקדת היהודיה של המחנה, גברת מרקוביץ'ובה

אחד מן הוורקים לחוד. ריבוי עדויות, זכרונות ויומנים של אסירים, לשעבר, מהווים אסמכתא לאמיתות הדברים, שלפעמים קשה להאמין שאמנם קרו. לכל שלושת שלוחות המחנה היו לכאורה אותם תנאי חיים מחרידים שנקבעו מלמעלה על-ידי הנהלת האסאג: מנות מזון, שהבטיחו גוויעה מרעב תוך כמה חודשים, תנאים סניטריים גרועים מאלה שבמחנות הריכוז, צפיפות נוראה בצריפי מגורים, ומעל הכול - עבודת פרך רצחנית במחלקות הייצור בשתי משמרות בנות שתיים-עשרה שעות, תחת עינם המשגיחה של מנהלים גרמנים ומשגיחים פולנים.

אך מי שנכנס פנימה לתוך המחנה של Werk A או Werk B, ואחרי-כך נזקק למחנה של Werk C - נוכח בהבדל. גם בשני המחנות הראשונים מתו אסירים מרעב, וזהמה ומגינת טיפוס, או נורו למוות בידי השומרים האוקראינים, אולם עד הסוף שמרו על דמיונם, ולו הקלוש ביותר, ליצורי אנוש. לא כן ב-Werk C המפורסם. כאן נמצאו המחלקות לייצור מוקשים יבשתיים מטרז'יסקו ומוקשים תת מימיים מאבקת הפיקרין הצהובה, ששתיהן שינו את דמות העובדים ללא הכר.

ברטס ובחוסר אמון קוראים את התיאור המזעזע של מפלצות צהובות עם שיער ירוק וכפות ידיים שחורות. "הפיקרנירים" המפורסמים של וורק צ' שיוו למקום מראה של גיהנום. ועל גיהנום זה שלטה, כפי שנוכר, המפקדת היהודיה של המחנה, גברת מרקוביץ'ובה. אמנם גם לשני המחנות האחרים מינתה הנהלת האסאג את "זכה המחנה" היהודי, אך איש מהם לא זכה לפרסום דומה לזה שהיה ל"ממלכה" בממלכת הרפאים הצהובים.

העובדות שמקורן בעדויות אסירים, מלמדות, כי במאבקו לחיים נאלץ אסיר פשוט להילחם, לא רק נגד

הגנרל-גוברנמן, הנס פראנק, שר החימוש של הרייך השלישי, אלברט שפאר, ואפילו... מפקד ה"ס"ס והמסטר של הגנרל-גוברנמן, וילהלם קריגר. את כולם איחד הפחד המשותף מפני התערבות יתר של הימלר הכול יכול, שמדי פעם זזם לחסל גם את "מחנות המפעל" המספקים רווחים עצומים לכמה קונצרנים גרמניים בגנרל-גוברנמן והאסאג בראשם.

בצילו של המאבק על גורלו מופיעים קורות התפתחותו של המחנה: רום המשלוחים הבלתי פוסק סיפק בהתמדה יהודים חדשים לכל מחלקות הייצור של מפעלי סקרז'יסקו, שגדלו ללא הרף. המשמר האוקראיני של האסאג חיטל ביריות ביצרות הסמוכים את הפועלים התשושים והחוליים. כמו מולך האגדתי בלעו מפעלי האסאג אלפי יהודים, גברים ונשים, מעשרות עיירות וכפרים של מחוז ראדום. מעניינת במיוחד היא פרשת ה"יבוא" של אסירי מיידאנק, אשר הובאו לכאן בקיץ 1943 באופן חצי לגלי.

לעיון מיוחד ראוי החלק השלישי של הספר, "ההיסטוריה הפנימית" של מחנה סקרז'יסקו. כאן משתנה לחלוטין זווית הראיה של הקורא: אם קודם היתה התייחסותו כלפי הכתוב של צופה מבחוץ, הרואה את המחנה על שלושת שלוחותיו כמקשה אחת, כאן הוא עוקב מבפנים אחר סיפורו של כל

בחלק הראשון של ספרה, מגוללת המחברת את קורותיו המרתקים של קונצרן האסאג המסחרי, שעקבותיו נעלמו ביער לחלוטין אפילו מההיסטוריוגרפיה הגרמנית. צעד אחרי צעד, מתפתחת לנגד עינינו פרשת עלייתו המסחררת של האסאג, אשר התחיל את דרכו בתור חברה צנועה לייצור נברשות בלייפציג, והגיע לעמדה של קונצרן אדיר, המחויק במזנופי על ייצור תחמושת בפולין הכבושה.

על-פי התזה של המחברת, היה מונח סוד הצלחתו של האסאג בתהפוכות מדיניות החימוש של הרייך השלישי. הספר מגלה, כי הוורמאכט סבל, עד שלהי 1942, ממחסור כרוני בתחמושת. והיה זה דווקא פאול בודין, שידע לנצל את הקוניונקטורה הנוחה: כאשר בשנות 1941-1940 קיבל האסאג לידיו את הנהלת מפעלי התחמושת הפולניים בסקרז'יסקו קמייננה, בצ'נסטוכובה ובקלצה, הוא הפך לספק הראשי של תחמושת לחיל הרגלים הגרמני הנלחם בחזית המזרח.

פאול בודין השכיל למצוא יתרון נוסף למימוש תוכניותיו הכלכליות בגנרל-גוברנמן (השטח הכבוש על-ידי הגרמנים): הוא גילה את כוח העבודה היהודי, שניתן לנצלו חינם, והוא שהקים "מחנה מפעל" יהודי ראשון

נתן גרוס

יאירה גנוסר

בהלה

לא אחזר לקרא בו.
 הפחד הזה, ארטמיס, הכח, האהבה, הפחד.
 אני מפחדת מכח בראשית
 מפחיד גם כשלוך הכח הגדול.
 לי קבץ ושמו 'ארטמיס', אורפאוס מחלל בו.
 לא אעלה עמו משאול, לי עזה כמות.

לא אוכל לחלל את שירי הגנוזים בקבץ.
 לא אבה לחזר אל ארץ המתים.
 לא אציץ בשירי אהבתי בראשיתה
 הם נמותו ואני אבדל לחיים.

יאירה גנוסר

יאירה גנוסר

קול לא מכר מזדהה: "ארטמיס!"
 תאר לך, איש, אלילת הציד העתיקה
 מצלצלת אלי מעכו!
 בקשת נדרכת בטבע לארץ החול והים
 היא מוסיפה קו ישיר, אלי,
 ארטמיס, ארטמיס מבקשת אותי -
 בלי להלך בגוף אלה לארץ החוף, בקולה
 ארטמיס מצלצלת אלי, מזדהה, משאירה הודעה.
 היא לא מערבת, לא הפעם, אכל נדמה לה, פכה,
 שאתה בסדר.

ארטמיס, אפרודיטה, אורורה,
 כאן, אלילות, כאן,
 זוכרת שאתן כאן.
 הפעם, קטנתי
 זקוקה לאחנת הנשים הגבוהות,
 קבלתי אצבעות נרדות, אורורה.

הכה האור באישוני,
 שירי לגבוהות, אנא, שמרו עלי,
 החזיקו אצבעות נרדות וארכות, קטנתי,
 אני רוצה אותך,
 הוא בן ארצי, הוא יהיה חברי מילדות
 הוא ישקני יין
 כל נגיעה בצואר כאב חסר הגיון.

גושי המיתולוגיה רעדו אתי
 הבחינו משהו, הציעו לי עזרה:
 - בואי נתאם לך שם, נמיו כהלכה את רגשותיך.
 - השעני עלינו, זהו.
 זהו, גם הגשם שנגע לי בשפתים אמר
 - בגשם בא זאוס, בואי,

עכשו אני באור.
 נוגע בי גשם. חמים גושי האור
 באור אני יורדת
 זה לא קשה. איני אשה נכה, אין חשקה
 אשה שלוח באור יורדת מטה, בלי להשען על האלים,
 בלי מנגינה, מעודי לא ידעתי נגון,
 למה לנגן באור ובגשם?
 אני יורדת לאטי אל ארץ האורה
 שוקקת ושקטה כנהר הליתי
 אני אל ארץ המתים בתוך השמש.

שוקקת ושקטה כנהר הליתי אעבר
 בי המלחמה אינה שחורה כשמש
 ידך שחומה, אתה אימת האור.
 אני נוגעת בשער. הוא לח וחסם, קשה, אז הוא כהה
 ראשך גלוי וחסם.
 באהדה הם מלויים אותי, הנדיבים,
 אל ארץ המתים בתוך השמש.

ארטמיס, אני קוראת לך. אל תבואי

ארטמיס, אלת הציד, אני אשה פחד,
 יפה לך השם ארטמיס, האלה,
 יפה ושליטה את אלילת הציד.

לי קבץ שירים קטן,
 פנויו 'ארטמיס'.
 קבץ שירים ראשון במחשב אהבתי.
 מה כתבתי שם בראשית העדון?
 אני מפחדת להביט אחורה. אהיה נציב מלח.

לא אחזר לפתח

הרמן כהן

השנים שבין 1900-30 היוו את תור הזהב של הפילוסופיה היהודית בשפה הגרמנית. זוהי תקופה שבה נכתבים חיבורים יוצאי דופן ושבה בולטים מלבד הרמן כהן (1842-1918), גם פרנץ רוזנצווייג, מרטין בובר, ארנסט בלוך, גרשום שולם, וולטר בנג'מין. עם שנות האימה נאלצים הוגי הדעות היהודים לצאת לגלות: גרשום שולם מצטרף לבובר בפלשתינה, אחרים מוצאים עצמם מעבר לים האטלנטי, בנג'מין מתאבד. השואה תשים קץ לסימביוזה היהודית גרמנית המופלאה הזו. רק בשנים האחרונות ניתנת הזדמנות לציבור הצרפתי להתודע ל"אוצרות הגנוזים" הללו. תחילה עם תרגום משל פרנץ רוזנצווייג ועתה עם זה של הרמן כהן.

פרופסור לפילוסופיה והדמות העיקרית באסכולת מרבורג, הרמן כהן, החזיר את קאנט לאופנה בסוף המאה ה-19, והטביע חותמו על עבודותיו של תלמידו, קסירר. אולם, כפי שמראים התרגומים של עבודותיו, מחשבתו של כהן אינה מצטמצמת בניאוקאנטיות אקדמי. האספקטים המעניינים (והאקטואליים) נמצאים במקום אחר, ויגועים לקשריו עם היהדות שבה הוא רואה גם דת וגם תרבות. כהן, שגדל במשפחה דתית, ידע עברית, הוא הכיר היטב את התלמוד והתנ"ך, נשא הרצאות ופירסם מאמרים על נושאים יהודיים. אסופת מאמרים מתפרסמת עתה תחת הכותרת "האתיקה של היהדות". לעומת זאת "דת התבונה" הוא חיבור המתיימר לטפל, באופן שיטתי, בבעיות הנוגעות לקשר שבין הפילוסופיה והדת. הספר שנכתב בערוב ימיו של הפילוסוף ופורסם לאחר מותו, מהווה במובן מסוים סיכום של נסיונו האינטלקטואלי. צריך לזכור, אומר מבקר "להימונד", שמול עליית האנטישמיות, ניסה כהן להוכיח שקיימת התאמה עמוקה בין מה שנקרא בפיו "גרמניות" ו"יהדות" (JUDEITE).

הפילוסופיה של היהדות, לפי גישתו של כהן, מצטיינת בנוקנותפורמזים מקוריים. לדעתו, גדולתה של היהדות באה לידי ביטוי לא רק בהמצאת המונותואיזם אלא, ובעיקר, בהענקת משמעות אתית לאמונה באל אחד. ולכן, עבורו, היהדות היא מוסר יותר מאשר דת ובתור מוסר, מקוריותה כפולה - היא מטפחת את מושג "המין האנושי" ומדגישה את האוניברסליות המוחלטת של החוק הדורש את כיבוד הזולת. דרישתה של היהדות מהאדם להגן על זכויות משרתו הופכת אותה למגלמת מוסר חברתי ובמובן מסוים, מוסר סוציאליסטי. כהן רצה להפיק מהאתיקה היהודית תכנים קונקרטיים במטרה לשפר את היחסים החברתיים. המבאק בחוסר השוויון, בעוני ובנידוי, מחויבותה של המדינה כלפי הורים החיים בתוכה - כל השאלות האלו, אשר לא אבד עליהן כלה, עולות מתוך משנתו. מסקנה אחרת מאופיה של האתיקה

יצחק בשביס זינגר

את התזה שלה על אגוסטינוס הקדוש. את ראשית שנותיה בגולה עשתה בצרפת. משם הצליחה להימלט לספרד והמשיכה לארה"ב, שבה בחרה להישאר עד סוף חייה. מהתקופה הסוערת הזו נותרה בזכרונה העובדה שההיסטוריה יכולה ללבוש פנים טרגיות. מהביוגרפיה מתקבל רושם שארנדט מטילה ספק בעצם היותה פילוסופית, והיא אכן אינה פילוסופית במובן המקובל על האקדמיה הגרמנית שבה קיבלה הכשרתה. לא אגוסטינוס הקדוש מעניין אותה, אלא הפוליטיקה, גורל המעם, עתידו של החופש בעולם. כשרונה הגדול לניתוח מושגים וניתוח מצבים קונקרטיים מקרבים אותה דווקא לידידה, האקזיסטנציאליסט הגרמני קרל יאספרס. ספרה העיקרי, "שורשי הסוטאליטריות" אינו רק מניפסט בעד הדמוקרטיה. זהו אחד המחקרים השימושיים בימינו, המבהיר בצורה יחידה במינה את הקשרים שבין האידאולוגיה והאימה. תוך כדי שהוא מבהיר את הדמיון שבין הנאציזם לסטאליניזם, הוא אינו חדל מלהזכיר את ההבדל הגדול ביניהם: את העובדה שהנאציזם ולא הסטאליניזם התמקד סביב האנטישמיות, עובדה שעבור חנה ארנדט אינה "פרט זניח", כפי שרואים זאת כמה מהפילוסופים האירופאים. הביוגרפיה מביאה ניתוחים של כל עבודותיה של ארנדט. הדיוקנות והקפדנות המציינים אותה היו יכולים להניא את הקורא מקריאת המחקרים עצמם, מכיוון שהתמצית המובאת לפנינו היא נאמנה ורצינית. אולם הצלחתה הרבה של הביוגרפיה, לדברי המבקר, טמונה בכך שהיא מעוררת לקרוא שוב ושוב את המקור, שממנו, עדיין לא הפקנו את הלקחים הדרושים. ■

HANNA ARENDT / SYLVIE COURTINE - DENAMY, BELFOND

העיירה היהודית למודרניזם, רגע לפני הכחדתה בידי הטירוף הנאצי, והם מעידים על פתיחותו של הסופר, בן של רב, לעולם אחר מזה שבו גדל והכורע תחת נטל המסורת. סיפוריו מגוונים ומתארים קשת רחבה של דמויות, נופים ומצבים אנושיים. קסם הילדות ומשוכות הנעורים על רקע העיירה, ה"חדר", אהבת אסורות, לידה ומוות, חיי הכפר הפולני, העולם העירוני ווועות המלחמה. התפכחותו ואכזבתו הקשה של זינגר ממהפכת אוקטובר, אחרי ביקור באוקראינה, גם הם מהווים נושא לשניים מסיפורי הקובץ. אולם על-אף התפוררות החיים המסורתיים, אין זהותו של העולם המתפורר מיטשטשת. הוא מצטיין בזהות ברורה, המתוארת בדרך אקספרסיבניסטית, שנוגחה מאוחר יותר לטובת הריאליזם הקלאסי. המבקר מצר על כך שכשרונו העצום של זינגר הועם בצלו של אחיו הצעיר, יצחק בשביס, ולא וכה למספר הקוראים והפרשנים של האחרון. ■

ARGILE ET AUTRES
RECITS / ISRAEL JOSHUA
SINGER, LIANA LEVI.
FREMDER. (PERL OYF
ERD)

חנה ארנדט

הפילוסופית היהודיה ילידת גרמניה, חנה ארנדט, זוכה לביוגרפיה חדשה בצרפתית. על חייה הסוערים התפרסמו כבר כמה ביוגרפיות אולם האחרונה, לדברי מבקר "להימונד", היא ביוגרפיה אינטלקטואלית אמיתית, אשר מעבר לאנקדוטה, משחורת את חייה של האשה היחידה שהטביעה את חותמה על הבמה הפילוסופית של המאה העשרים. חנה ארנדט, נולדה במונבר ב-1906. היא היתה תלמידתו ואהובתו של היידגר, ועם פרוץ הסערה נאלצה לצאת לגלות, אולם לא לפני שסיימה

באירופה המערבית של שנות התשעים יש עדנה לספרים הנוגעים לתרבות ולהיסטוריה היהודית, על פניה הרבות. יבול גדול של ספרים, בתחומי ההגות הספורת והביוגרפיות רואה אור מדי שנה, וזוכה לתרגומים לאנגלית ולצרפתית. המדור יתרכז הפעם ביבול של החדשים האחרונים - באנגליה ובצרפת.

יצחק בשביס זינגר

שני תרגומים מספרות יידיש ראו אור לאחרונה - אחד באנגלית והשני בצרפתית. הראשון: "משוגע" יצחק בשביס זינגר, אשר מוצג עליידי מבקר "הטיימס" הלונדוני כסופר יהודי הידוע ליצור מהעבר, ההווה והעתיד דיסהרמוניה מקסימה ומשכנעת, עולם מלא סתירות, חסר מנוח וכאוטי. בשביס זינגר כתב פעם: "אני אוהב לכתוב סיפורי שדים ורוחות ואין דבר המתאים יותר לסיפורי שדים מאשר שפה גוועת... אלה אוהבים יידיש ועד כמה שידוע לי כולם דוברים אותה". בספריו, הן השפה והן השדים חיים, פורחים ובוועים. שדיו אינם דמיוניים, אלא מתקיימים כדמויות בלתי צפויות של ניצולי שואה, המגיעים לאמריקה ומצליחים בה, וכופים על סביבתם ליטול חלק בהפתעות של חייהם. גיבוריו של זינגר הם אנשים צעקנים, תוססים ודרופים הקופצים את אגרופם סביב חייהם ומסרבים לתת להם לחמוק מידיהם. אלה גם עונים לדברי המבקר, על כל הפירושים האפשריים למושג "משוגע" (לפי ל. רוסט משוגע הוא: א. מטורף, ב. אויבסביב, ג. נגוע בפוביה, ד. משונה). הם מוכנים לכל ניסיון ולכל משחק כאילו אמרו - כל-כך הרבה עבר עלינו אז למה לא עוד קצת?

ג'והן אפדייק אמנם מניח ש"היהדות היא תחום שמעבר לכל פולמוס וטענה. זהו אכן מצב דתי אבל הוא אינו ניתן להכחשה עליידי כפירה. כמו אלוהים עצמו..." אולם כל השאר בספרו של זינגר, ובעיקר המציאות הפרודוקסלית, הם נושא לפולמוס חריף שאינו נמנע מקריאת תיגר, כולל על אלוהים והספרות. "אלוהים" אומר אהרן, מגיבורי הספר, "הוא סופר הכותב מה שמוצא חן בעיניו, וכל העולם חייב לקרוא אותו ולנסות להבין למה הוא מתכוון". ■

MESHUGAH / ISAAC
BASHEVIS SINGER, H.
HAMILTON

ישראל יהושע זינגר

תרגום סיפוריו הקצרים של ישראל יהושע זינגר (שנכתבו בין השנים 1916-24) הביא להכרתו עליידי מבקר "להימונד" לאחד מגדולי הסופרים של המאה. סיפוריו מתארים, למעשה, את פתיחת שעריה של

בראשית היה הרעיון

הציר, הפיסול, התיאטרון - ועוד היד נטויה.

הכוונה היא להציג את התנ"ך (ומאחר שעלפי כוונת המארגנים, המטרה היא להפגין את המקורות היהודיים-נוצריים המשותפים, לא נכללו בפסטיבל יצירות השואבות השראתן מן הברית החדשה) כאחד ממקורות ההשראה העיקריים של האמנות והתרבות האירופית. לפי הרשימה הבלתי-שלמה יטלו חלק באירועי הפסטיבל ארבע תזמורות סימפוניות, ארבע תזמורות קאמריות, האופרה של התיאטרון הלאומי הצ'כי, הבאלט של התיאטרון הלאומי, המקלה הסימפונית של פראג; מחזות קשורים בנושאים תנ"כיים יוצגו בשני תיאטרונים בפראג, תערוכות מיוחדות תיערכנה בגלריה הלאומית, במוזיאון האמנותי-עשיתי, במוזיאון היהודי, באקדמיה לאמנויות וכן תערוכה משותפת של יצירות ספרותיות של שלוש ספריות צ'כיות מרכזיות. כן ייערכו סימפוזיון על הנושא "התנ"ך באמנויות", תחרות חיבורים לתלמידי תיכון וערב ספרותי על השתתפותן הודיעו תזמורות, להקות מחול ומקהלות מישראל, איטליה, נורבגיה, שוודיה, אוסטריה וגרמניה, וגם רשימה זו טרם נסגרה. לנקודות-השיא של הפסטיבל נחשבות ההצגות של "שלמה" להנדל, "אליהו" למנדלסון, "המלך דוד" להונגר, "נאבוקו" לוורדי, "השירים התנ"כיים" לדבוביאק, התצוגה הארכיאולוגית "עיר דוד" שתובא לפראג מירושלים.

מוסדות כספיים צ'כיים נענו ביד רחבה לפניה שישתתפו במימון אירועי הפסטיבל וכדי לתת תוקף להתחייבויותיהם, מנהל "הבנק המסחרי" הגדול, ד"ר ריכרד ולצמן, אף משמש כיושב-ראש ועדת-הפסטיבל. במיוחד ראוייה לציון השתתפותם של ראשי כל הכנסיות הנוצריות, יחד עם הרב הראשי ליהודי צ'כיה, אהרול סידון, ב"וועדת הכבוד" שבתחומה ייערך הפסטיבל. כי הקרדינל מילוסלב ולק ציין, כי הכנסייה הקתולית מעריכה עד מאוד את יוזמת הפסטיבל, כיוון שיש בו כדי להמחיש את "שובה של צ'כיה לשורשיה התרבותיים". לא בכדי אמר לי השגריר יגר, כי הוא רואה בפסטיבל את גולת הכותרת לפעילותו בצ'כיה. ■

יהודה להב

מא ומתמיד גילו הצ'כים עניין רב וגישה חיובית מאוד לתרבות היהודית. קיימות גם הרבה חוליות מקשרות, אולי די להזכיר את שמו של פרנץ קפקא או את תרומתם שאין לה שיעור של חברי "החוג הפראגאי" היהודי - ביניהם מקס ברוד - להפצת שמם ויצירותיהם של אמנים צ'כיים כגון המלחין ליאוש יאנצ'ק. האהדה היא הדדית, בישראל נהנות מפופולריות רבה היצירות של דבוביאק, סמטנה, האשק או צ'אפק. הויקה ההדדית מצאה את ביטוייה גם בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה. צ'כיה היא בוודאי בין הראשונות בעולם מבחינת כמות היצירות האמנותיות העוסקות בשואה ובגורל היהודים בכלל. אופייני לכך, שהסרט הצ'כוסלובקי המוכר ביותר, שגם זכה ב"אוסקר", "הנהגות ברחוב הראשי" מבוסס על ספרו של סופר יהודי, לדיסלב גרוסמן (שעלה ארצה וחי בה עד מותו), פרח-עבודתו של במאי יהודי, יאן קאדאר, וגם נושא יהודי.

כיצד ניתן "לתרגם" ויקה הדדית ועניין הדדי זה לשפת המציאות של קשרי תרבות ענפים, כאשר העדר האמצעים הכספיים מציב מגבלות להתפתחותם? שאלה זו העסיקה את שגרירה של ישראל בפראג, משה יגר, והוא מצא לה תשובה בדמות פסטיבל בשם "התנ"ך באמנויות". מאחר שהפסטיבל יתפור לשתי אמנות שונים ובמקום אירוע מרכזי גדול-ממדים וייק, ייערכו בעת ובעונה אחת עשרות הופעות נפרדות - המארגנים לא יתקשו במיוחד לממן אותן אחת-אחת ובכל זאת יהיה ביניהם חוט מקשר שיטביע את חומתו על חיי התרבות של המדינה כולה.

ובכן, בראשית היה הרעיון - אבל מי יממש אותו? השגריר זימן פגישה עם ראשי כמה מוסדות-תרבות צ'כיים ופרש לפניהם את תוכניתו. היענות היתה נלהבת ועלתה על המשוער. לדברי משה יגר בעל הניסיון העשירי, אולי בשום ארץ אחרת אי-אפשר היה להגיע למידת היענות כמו בצ'כיה. הכדור החל מתגלגל. ליוזמה הצטרפו לא רק מוסדות תרבותיים מחוץ לפראג, אלא בורם גובר החלו מגיעות הצעות ובקשות הצטרפות גם מחוץ לצ'כיה. המצב כרגע הוא, שבמסגרת הפסטיבל, שיערך בראשית ספטמבר, כבר נקבעו סופית שלושים ושלושה אירועים בתחומי המוסיקה, הספרות,

בצל הסהר והצלב

השאלה אם ליהודים היה טוב יותר תחת שלטון נוצרי או מוסלמי בימי הביניים, אינה נשאלת ברצינות יתר. ללא שום ספק, מצבם שפר תחת המשטר המוסלמי. באירופה הנוצרית היו היהודים נוכרים, בלתי מוגנים מבחינה משפטית או חברתית, וחסרי זכויות אזרחיות. לעומת זאת, המשטר המוסלמי, נתן להם סוג מסוים של אזרחות, אף אם זו היתה אזרחות מקטגוריה נחותה. האם התקופה הזו אכן היתה תור הזהב ביחסים בין שתי הדתות, כפי שרבים טוענים וטענו, נשארת שאלה פתוחה.

בספרו החדש "תחת הסהר והצלב" אין המתבר, מרק כהן, מעוניין בוויכוח העקר הזה. הוא מתרכז בשאלה המעניינת: מדוע ההבדל? השאלה מובילה למתקר משווה, הראשון מסוגו, המנסה להתחקות על המרכיבים באיסלאם ובנצרות, אשר גרמו לגישה היתרית, המסורתית והמודרנית לראות באיסלאם גורם מיטיב עם החיים היהודיים. עיקר המחקר מתרכז בפרספקטיבה השוואתית ובדוק את הטיעונים של הנצרות והאיסלאם כדתות שצמחו מהיהדות, ובמעמדם המשפטי של היהודים תחת שלטון של שתי הדתות, בימי הביניים. כהן מצביע על עמדתו המתונה יותר של האיסלאם ביחס ליהדות ומוזכר לנו שעבור המוסלמים היהודים אינם רוצחיו של אלוהים. כמו-כן הוא מעמיד את ההבדלים הכלכליים שבין חברות שונות כגורם מכריע, וקושר את האפרטהייד הכלכלי כהתחלה של תהליך שדחק את היהודים לשוליים מבחינות אחרות. חלק אחר של החיבור מוקדש לסדר החברתי. בחברה הנוצרית היו היהודים, ברוב המקרים, הורים היחידים, ולכן התתייחסות אליהם היתה כאל באים מקרוב, ואי לכך גם נשמר מקומם בתחנת ההירארכיה החברתית. דבר זה כמו-כן הוביל לדחיקתם לשוליים ואף לגירושם הפיזי. לעומת זאת, באיסלאם היו היהודים חלק מקבוצה רחבה יותר של לא מוסלמים ומואכלוסיה שתמיד היתה שם.

רבים מטיעונו של כהן נראים מוכרים: המקורות הדתיים של האנטישמיות הנוצרית קיבלו חיזוק מאפליה משפטית שהובילה לדחיקת רגליהם של היהודים ולהרחקתם. לעומת החברה המוסלמית שבה הלא מוסלמים ידעו את מקומם וידעו לשמור עליו. לדברי מבקר ה"טיימס", המחקר מצטיין בטיעונים משכנעים ובחדשנות; זהו הניסיון הראשון למקם את חיי היהודים תחת שתי תרבויות שצמחו מהיהדות, בפרספקטיבה השוואתית, המשמשת כלי להסברים היסטוריים. ■

UNDER CRESCENT AND CROSS / MARK R. COHEN. PRINCETON UNIVERSITY PRESS

זרה קורין - שפיר

היהודית: בכדי שהשפעתה החיובית תורגש בקנה מידה אוניברסלי, על העם היהודי להישאר בגלות, מפוזר בין העמים. כהן הוא אנטי-ציוני מובהק. מושג המדינה היהודית מהווה בשבילו סתירה והוא אף מתרעם על כך שאפשר להשתמש בעברית, שפת הקורש, בחיי היומיום.

גישתו האנטי-ציונית והסוציאליסטית לא הביאו לכהן ידידים רבים. כהן "הפריע" בזמנו, וממשיך ל"הפריע" גם כיום. אולם דווקא העובדה שהוא לא חשש ללכת נגד הזרם, אומר המבקר, מותירה את משנתו אקטואלית גם כיום, גם אם אין אנו מסכימים עם כל הנחותיו. ■

RELIGION DE LA RAISON TIREE DES SOURCES DU JUDAISME / HERMANN COHEN, P.U.F. L'ETHIQUE DU JUDAISME / HERMANN COHEN, CERF.

ההיסטוריה של הפילוסופיה היהודית

שישים ואחת שנה עברו עד שתורגם לצרפתית החיבור הפילוסופי, שהפך לקלאסי, בגרמנית, בעברית ובאנגלית.

ספרו של גוטמן נפתח בחיבור "הרעיונות הבסיסיים של הדת התנכית" ומסתיים בפרנץ רוונצוויג. הוא מקיף את ההגות היהודית באופן כרונולוגי ומתעכב במיוחד על ימי הביניים. במידה מסוימת זוהי תקופת פריחה להגות היהודית, אבל למעט הרמב"ם, אין היא מוכרת לקהל הרחב. לדברי מבקר "להרמונד", הרי שמעבר לערכו התיעודי של הספר הוא מציג גישה חדשה ומרעננת בהביאו פרשנות של אריסטו כפי שהיא ניתנת על-ידי יהודים הקוראים אותו בעברית. יחסם של הוגים אלה לאריסטו הוא רק דוגמה למצב המאפיין, לדבר המחבר את היהדות. בפתח הספר אומר גוטמן: "העם היהודי עסק בפילוסופיה לאו דווקא מתוך צורך. הוא קיבל אותה ממקורות חיצוניים. ההיסטוריה של הפילוסופיה היהודית היא היסטוריה של הטמעת רעיונות זרים, ששוננו עם הזמן והותאמו לנקודות ראות יהודיות". התזה המרכזית של הספר אומרת שאין פילוסופיה יהודית אלא פילוסופיות יהודיות, שהן תוצאה של כור היתוך המשתנה מתקופה לתקופה, ובהתאם לגלגוליו של עם שידע תהפוכות היסטוריות דרמטיות. ■

HISTOIRE DES PHILOSOPHIES JUIVES DE L'EPOQUE BIBLIQUE A FRANZ ROZENZWEIG / JULIUS GUTTMANN, GALLIMARD.

שחור משי ושקדיה צחורה

ט. כרמי: אין פרחים שחורים, שירים; חיתוכי-עץ: שושנה היימן; הוצאת דביר; 72 עמ' את השם לספר העניק קארל מארכס, אבי המאטריאליזם הדיאלקטי, אשר הוכיח למארכסיסטים כי המאטריאליזם מעצב לא רק את ההיסטוריה האנושית, אלא הוא גם רכיב עיקרי בנשמת האדם. בערך "מרכס קרל שבאנציקלופדיה העברית, המשתרע על 7 עמודות, לא מצאתי זכר לנטייתו לשירה; אך ט. כרמי, שהיה מארכסיסט מנעוריו, חשף את נשמתו הפיוטית של קארל מרכס. רק הצנוורה הפרוסית "הופכת את הצללים לגילוייה היחידים, הקשר" של הנפש ומלבישה אותה, לדברי קארל מארכס, בשחור; אבל "אין פרחים שחורים", כידוע וככתוב גם בעמ' 7 של הספר.

זה מחזה שירי. אין בו עלילה מתפתחת אלא התייחסות לירית למאורעות. הנפשות הפועלות הם נערים בני 12-14, "מרסל חנון-עינים/ זאקו טהר-פנים" (עמ' 6, אנדריי בן החמש ואמו "ז'אנין רכתידיים" ורניי, זה המשורר, העומד ליד עץ הבמבוק ושומע "כיצד הרוח בבמבוק מחלת" (עמ' 64). אלה שמות צרפתיים רגילים, של החוסים בארמון ישן, מימי המאה ה-18, שהפך למוסד ילדי פליטים, בצפון צרפת. רק מנהלת המוסד, "לא-אמי", יש לה שם בעל "שמעות; חשוב היה להדהיש, כי אס-המוסד אינה האם הביולוגית של הילדים היתומים. הנפשות "שרות" את קורותיהן ומצוקתן ולבמאי הצפוי להעלות "מחזה" זה - בדומה למלחין-אופרה המסתמך על ליברט בלבד - ודאי יש דמיון פורה וחופש פעולה בלתי מוגבל.

במערך הנפשות הפועלות, מתפקד גם המכתב הפרוואי של מיניסטרוין הפנים (עמ' 18). בלי ניקוד ובלי מלים שרירות, בולט המכתב על רקע המחזה השירי הזה, כפסל של אבן אפורה. המכתב מוצג כ"המנון", ברשמיית שבו, בגינוני הסקסיות הנבובה, והוא חתום "ברחשי כבוד ובאיחולי הצלחה מאירת-עיניים במוסד החדש"; "הוועדה למחקר נוקליארי" היא אשר החליטה להפקיע את הארמון לטיבת עצמה. מחקר זה, אשר יקדים את ההפצה הגרעינית, צריך על מוסד מחסה לילדים לנפגעי זוועות-מלחמה שהיתה. במכתב מופיעים גם "עיר ומגדל", אוקורי מגדל-בלבל, כאומרים; כבר היו דברים מעולם, וגם אחרי ימי-המבול אסור שיישמעו איש שפת רעהו" (בראשית יא, 8). מכתב זה רצוף נימוקים סרקסטיים, אנטי-הגיוניים של "מעיינות הככר וארובות הבנין".

לצידו של מכתב-הפולצות עומד חיתוך-עץ של שושנה היימן: אם כואבת ושני ילדיה; אולי זאת

נצנצו בחרוזיהם ואף הצעירים שבחבורתיהם השחילו את סופי שורותיהם בקוף החרוז (נכון, כי לא לחלוטין מצליח ט. כרמי להשתחרר מרבו - שלונסקי).

במהדרה זו הוסיפה ההוצאה-לאור ארבעה רישומים של שושנה היימן לתשעה חיתוכי-העץ שלה, שהופיעו במהדורה הראשונה. חיתוכי-העץ מרישמים ביותר והפסלת העבירה דרכם את הצער והכאב שבמחזה. רישומי-ההכנה לחיתוכי-העץ, טובים לדעתי מצילומי חיתוכי-העץ עצמם. אולי העברת חיתוכי-העץ דרך המצלמה והדפסתם, מקהה את כאב החיתוך ומשטחת את ממד העומק. הרישומים גם עומדים ברשות עצמם, תמימים ומדהימים בפשטות קוויהם ובריכוז השחור על גבי הלבן.

אשר לשמו של הספר, לא נעסוק בהגדרת "צורתה המהותית של הנפש", בעקבות קארל מארכס; גם לא בבוטניקה ובניתוח עומק הצבעים הנבלעים והמחזורים. גם ה"כרובים

הוורדרדים" (עמ' 18) לא ירדו משמי המאטריאליזם הדיאלקטי. די לי אם מצאתי, "שער חום, חמים ורך" (עמ' 20), "ברבור צחור" ו"לובן פרוודורים חולים". יש גם "לחישת כוכב צהוב בשמי-הסימטאות" (עמ' 23) ו"הפשע הצהוב/ והפשע האדום -/ שני כוכבי האבדון/ (עמ' 51); "בגדי-המשי השחורים" מסמאים את אמו של אנדריי, בן החמש, וידיה עורגות ללסף אותו "במשי השחור" (עמ' 27). מי אומר שאין נפש לפרחים שחורים?

המחזה מסתיים בשירו של רניי: "לא-אמי" הופכת "אמי", הריק השחור הופך פריחה לבנה, הבמבוק הופך חליל, הוא מצמיד את פיו אל החליל "ומנגינת אבי בוקעת ועולה - אל לב-אביב אני פורץ כשקדיה...." השקדיה הפורחת ראשונה באביב הישראלי. חיים חדשים התחילו.

שמואל שתל

בת-שבע שריף

ברכת הדרך

לאביבה בית-צורי רגולנט
ירושלים ה' אדר ב' התשנ"ה

מִן הַעֵפֶר הַגִּבְהָה מֵעַל גְּבֵהָ
אֶל - לְבִטַח תִּשְׁכֵּן.
הַבְּכִי עַל הָעֵפֶר
הַגִּבְהָה מֵעַל גְּבֵהָ
לְבִטַח יִשְׁכֵּן,
לֹא יִסְפַּג וְלֹא יִצְמִיחַ
אֶלֶּא אֶת הַגִּבְהָה מֵעַל גְּבֵהָ,
קִבַּל אֶת
נִשְׁמַת אֱהוּבָת
וְגַל עֵפֶר
מִצִּינִיָּה
וּמִצִּינִיָּו
הַבּוֹכוֹת,
מִיָּם לֹא יִסְפְּגוּ בְּעֵפֶר
וְהִיא גְּבֵהָ מֵעַל גְּבֵהָ.

גם בשיר-הערש "בפתיחה", מגולם, מוטיב יהודי עממי - הגדי הרך, או אותו "חד גדיא" מן ההגדה, שקיבל את עיצובו האלטרמני ב"הטור השביעי"; אלא שט. כרמי הפך את הגדי לשה, אולי כרמוז לשאלה התמימה: "איה השה לעולה?" הוא גם מספק את התשובה האכזרית, בה "השוק" נחרז עם "עשוק" ו"אבא נשחט שם כשה", כאילו לא-כלום, כאילו ניבא את מכתשי השואה, בסתם-חרוז: "לא היה מעשה" (עמ' 15).

בשיר-הערש שב"פתיחה", יש "שקיעה שהפזה", יש "מק" ו"שווע-אב". מלים קשות, פוגעות ב"פועה וקמים" הנחרז עם ה"השה התמים". יש לשבח את ט. כרמי על חריזותו, שהיא חלקית בלבד, וזה בשנים בהן שלונסקי ואלתרמן

דם יזע וסיגריות

ניק קייב ו"הורעים הרעים" בסינרמה, 14.4.95

אין הרבה דברים שישראל יכולה לראות עצמה בהם כמדינה מובילה, אולם בכל הקשור לניק קייב - הערצה, מוסיקה ותעשייה גלווית, ישראל היא מעצמה לכל דבר. אין כמעט מקום בעולם (למעט אולי אוסטרליה מולדתו) שקייב זוכה בו להערכה ואהדה כפי שהוא זוכה בהן פה.

ניק קייב ו"הורעים הרעים" הגיעו לסיבוב הופעות שני בארץ. הקודם נערך לפני כשנתיים במסגרת פסטיבל הבלו בחיפה, וגרר אחריו היסטריה לא קטנה. עד אז רחשו שמועות כי קייב ולהקתו לא מגיעים לארץ מטעמים אידיאולוגיים ובייחוד בגלל התנגדותו של בליקסה ברגלד, הגיטריסט והאיש השני בהרכב אחרי קייב.

קייב מודע להערצה שרוחשים לו בארץ. ביום שני הוא חילק חתימות בחנות "דיסק סנטר" בלב דיונגוף, והקומה התחתונה נראתה כמו קן נמלים - יותר מדי אנשים מנסים להיכנס לאותו חור. ההופעה עצמה הורכבה בהתאם לכך, קייב הגיש לקט של להיטי, בייחוד מארבעת האלבומים האחרונים. הקהל, השולט היטב בחומר, קיבל את המתכון הרצוי והגיב כראוי להופעות כאלו - קיפוץ תוך הנעת הראש קדימה ואחורה ושליחת ידיים מעשנות לעבר הבמה. עישון הוא בכלל תופעה הכרחית בהופעות של קייב - קייב רוקד ומעשן, שר ומעשן, שותה ומעשן, מעשן ומעשן וכך גם שאר חבריו בלהקה וכמובן גם הקהל.

"הורעים הרעים" מופיעים בהתאם לסצנה הבריטית הרכאונית של שנות השמונים, בה הם משתלבים כליכך טוב. לובשים חליפות שחורות, נראים כמו קברנים ואדישות היא התכונה האופיינית להם. ה"לוך" הזה לא מותיר לך ברירה אלא להביט בתנועות הידיים על הכלים ובפנים, שאליהם מתנקזות כל התחושות וההבעות שלא נראות על הגוף עצמו.

"הורעים" עצמם כמעט לא זויים בהופעה - למרות שקייב ו"הורעים" הם יותר להקה הומוגנית מאשר כוכב בודד ונגנים מלווים, הם מודעים לכך שעיקר תשומת הלב מתרכזת בקייב. את החלל שנותר גודש הזמר האוסטרלי בנוכחותו. מעט מאוד אנשים מסוגלים להשתולל במשך שעה וחצי כמו שהוא מסוגל. המוסיקה של קייב תיאטרלית ואינה שמחה, בלשון המעטה. מי שחשב שחלק מהאווירה המהפנטת המועברת דרך תקליטיו תלך לאיבוד בהופעה, הופתע לטובה. נהפוך הוא - האונה לאלבומים עכשווי רק גורמת לך לעצום עיניים ולחוש כמיהה עזה להופעה החיה. "הורעים" מופיעים עם שישה ולפעמים שבעה נגנים, ריבוי הכלים מונע תחושה של

קייב אינו אמן פארקים - הוא בנוי להופעות במקומות סגורים, דחוסים, נוספי יזעה ומעושנים. הסינרמה אולי מתאימה לדורו טופו ולוועידות של הליכוד, אבל לאו דווקא לקייב. המקום, על אף מספר האנשים המכובד שהגיע, היה יותר ריק ממלא ומי שהתרחק מעשר השורות הדחוסות לבמה, איבד חלק מן האווירה. ממקומות הישיבה התחושה היתה יותר של סרט מאשר של הופעה חיה. אולם מי שרצה להתרגש, יכול היה לעשות זאת. שכן קייב מסוגל לחשמל גם מקום כזה ואיך שלא נסתכל עליו, הוא היה וגשאר פרפורמר ענק. ■

גדי להב

האחרון, קייב המגיש הוא עדיין אותה תזוית חסרת-רגיעה ופוקעת כבעבר. השיאים היו כמובן בשלאגרים הגדולים "The weeping song", "Red right hand" ו-"Mercy seat", שבביצוע סוחט חתם את ההופעה, רגע לפני שקייב אולץ לחזור לשני הדרגים ולהתחנן, שיתנו לו כבר ללכת. קייב משויך בקלות לקטגוריית הסופר-סטארים, אולם בניגוד לשאר חבריו במועדון הזה, הוא חסר כל גינונים, לפחות בהופעות. הוא מתקרב לקהל, נוגע בו, מעלה מעריצות חצי-מעולפות לבמה, לוקח סיגריות ואפילו מבקש אש. הקירבה הזו, האינטימיות עושה רק טוב להופעה ובוודאי לקהל.

רוון לעומת ההפקה האולפנית. התופים מתוגברים בכלי הקשה, מה שמשחרר את הבאס מתפקיד הקצב ומאפשר לו לתמוך מלמטה במלודיה ובשאר הכלים - ויחד נוצר רקע מלא ועשיר. עם זאת, ההרכב אינו מעמיס על הצליל יותר מדי ובשירים שקטים יותר כמו "baby now" ו-"Nobody's" הם מורידים הילוך. כל זאת בא בנווה לקול של קייב - עמוק וחודר כמו שרק קייב יכול להיות. קשה בכלל לתאר את השירים האלה ללא הקול המרטיט והכואב הזה. קייב יודע בדיוק, כיצד הקהל יגיב לכל שיר. ההגשה שלו כמעט חסרת פגמים. על אף ההתמתנות המוסיקלית, שהורגשה באלבום

עם אוליה או עם בוריה?

דורית פלג

**'ניגון בקרח'; מכתבי בוריס פסטרנק
ואולגה פריידנברג; 1910-1954;
שוקן; 1994**

ליפות מכתבים מתפרסמות לרוב רק לאחר מות כותביהן, ולעתים קרובות אנו מגיעים לקראן כאשר עשרות או אף מאות שנים מפרידות בינינו לבין הכותבים: ולמרות זאת (או דווקא משום כך) כמעט תמיד הן מצליחות לרתק אותנו. מדוע אנו מוצאים עניין במכתבים ששלחו זה לזה אנשים שמתו זה כבר? אם משום שלרוב מדובר באנשים בולטים בתחום כזה או אחר, שפועלים נוגע בנו גם היום; אם משום שהם מתעדים תקופה (ומקום בתקופה) שחלפה ואיננה, ועל-ידי כך מחיים אותה עבורנו; ואם משום שחליפת מכתבים הנמשכת שנים רבות היא תיעוד, העשוי להיות מרתק, של התפתחותו של הכותב – לא רק בתחום העשייה שלו אלא גם, ואולי בעיקר, כאדם.

'ניגון בקרח' הוא אסופת מכתביהם של בוריס פסטרנק ושל בת דודתו אולגה פריידנברג. פסטרנק ("בוריה" של המכתבים), חתן פרס נובל לספרות ב-1958, היה סופר ומשורר נודע; פריידנברג ("אוליה" של המכתבים) היתה חוקרת בעלת-שם של התרבויות הקלאסיות בתחום הפילולוגיה. חליפת המכתבים ביניהם נפרשת על פני למעלה מארבעים שנה. היא נכתבה בתקופה מן הסוערות, המעניינות והקשות ביותר הזכורות לנו – זו של המדינה הסובייטית בהתהוותה ובשיאה; ושותפים בה שני אנשים שכל אחד מהם היה בלי ספק אינטליגנטי וברוך-כשרונות. ניתן לצפות שחליפת מכתבים ביניהם תהיה מרתקת במיוחד; אלא שהבטחה זו נכזבת במידת-מה באסופה שלפנינו.

בהכרח, הקשר שנוצר בין קורא לבין חליפת מכתבים מעין זאת הוא לפחות בחלקו קשר עם אישיותו של כל אחד מן הכותבים (והדבר נכון, כמובן, גם לגבי אוטוביוגרפיה, ואפילו ביוגרפיה – למעשה הוא נכון לגבי כל יצירה כתובה שניכר בה חותם של אישיות): בלי ספק, הבעיה שלי כקוראת נעוצה לא מעט באופן שבו באה לידי ביטוי

במכתבים המקובצים אישיותם של בוריס פסטרנק ושל אולגה פריידנברג – ואולי נכון יותר לומר, מה שהתקופה האימה שבה מדובר עוללה לאישיותם.

שכן, אולי יותר מכל דבר אחר עולה מן המכתבים סיפורם של שני אנשי-רוח שנלכדו ללא מוצא בנייר-הזבובים של אחד הפרקים הנוראים ביותר של ההיסטוריה המודרנית – תקופה שמטבע הדברים לא דווקא הוציאה מן האנשים שעברו אותה את מיטבם. דעתי חלוקה, עלי להודות, על דעתו של כותב אחרית הדבר, דמיטרי סגל, הרואה בשני המכותבים מופתים ל"נצחון הרוח על החומר" – שני אנשים ש"גברו" על תקופה אימה ואכזרית זו. אינני יכולה לדבר אלא על סמך עדותם של המכתבים בלבד, שאינה עדות מספקת; ואין ספק שנדרש כאן ידע רב הרבה יותר משלי, הן על התקופה ומראותיה, הן על האנשים עצמם. ובכל זאת, קשה שלא להרגיש כי רק חלקית גברו שני גיבורי האסופה הזאת על התקופה, ובחלקה גברה היא עליהם. בחלק הצליחו לשמור על מיטבם, ובחלק הוציאה מהם את מירעם. שאלה טרגית היא השאלה, מה היתה דרך התפתחותם של אולגה פריידנברג ובוריס פסטרנק – כיוצרים וכבני אדם – אילו לא נאלצו לחיות בתקופה כה דוגמטית ונוקשה, עוינת וממיתה את הרוח, כפי שהיתה התקופה שנגזרה עליהם. אבל אין לנו אפשרות להתייחס אלא למה שהיה.

ייתכן, כמובן, שמתוך מסמכים אחרים, ובמכתבים אחרים, לבני שיח אחרים (אולי דווקא לא לבני משפחה, אלא לאנשים שהקרבה היחידה אליהם היתה קרבת הרוח) מתגלות פנים אחרות של המכותבים, או לפחות בולטות יותר אותם פנים שלהם שדווקא אחיהן היינו רוצים לעקוב – ושמופיעות פחות מדי, ופחות מדי בבירור, באסופה שלפנינו. כי חליפת המכתבים הזאת, יותר משהיא פורשת את רוח התקופה, ויותר משהיא פורשת את דרכו של כל אחד מהמכותבים בעשייתו שלו, היא פורשת פרשה ארוכה וסבוכה של מערכת יחסים בין שני אנשים. ומערכת היחסים הזאת יש בה לעתים קרובות משהו מרגיז, אפילו מנדנד: אם משום שאיש מהשניים אינו

מוכן – בניגוד להצהרותיו – לבחון ביושר גמור את עמדתו היסודית כלפי השני; ואם משום שלא בה, כנראה, נמצא מיטבם של השניים – הם מסובכים יותר מדי בסבך של תביעות והתנגונות מפניה, טינה וכעס עליה, ציפיות ושברן. במובן מסוים אפשר לראות במכתבים שלפנינו, או יותר נכון במערכת היחסים שהם פורשים, מעין חידה בלשית ("עם מי הצדק: עם אוליה או עם בוריה?") שאין דרך, לפחות לא מתוך המכתבים בלבד, להגיע לפתרונה (ומן הסתם אי אפשר עוד לפתרה כלל, אם אי-פעם אפשר היה) – הנתונים אינם מספיקים. זה כשלעצמו אינו מפריע: מה שמפריע הוא שהחידה הזאת כשלעצמה אינה מעניינת דיה – וכנראה זאת היא נקודת התורפה של האסופה.

חליפת המכתבים נפתחת ב-1910, טרם המהפכה. כאן מופיעים לפנינו שני צעירים בני עשרים, שבילו קיץ ביחד מתוך קרבה גדולה. הם מתפוצצים מרוב התלהבות מעצם קיומם, מהתגליות שהם מגלים בתוך עצמם ובעולם סביבם, ואחד מהשני התלהבות הנעורים הזאת היא מעצם טבעה מתלהמת, סוחפת ונסחפת, מרקיעה שחקים: אם להשתמש במלה החביבה מאוד על שני המכותבים, היא "נשגבת". ומרוב שהיא מרקיעה מעלה-מעלה, יש בה – שוב, מעצם טבעה – משהו מעורפל; לא ממוקד; לא מגובש. דבר שהוא מובן לגמרי כשמדובר בשני כותבים בני עשרים; פחות נוח לקרוא את מכתביהם של שני אנשים בני שלושים ומעלה, שכל אחד מהם נוטה במידה לא מעטה – איש איש לפי אופיו – להונאה עצמית.

בשנות העשרים של המאה, לאחר שתיקה של כעשר שנים שבה עבר כל אחד כמיטב יכולתו את השנים הקשות שסביב המהפכה, מתחדשת ההתכתבות בין אולגה לבוריה; ומיד כשהיא מתחדשת, היא מפריכה את אמירתו של עורך האסופה, אליוט ווסמן, הרואה באסופה זו "קרוב לארבעים וחמש שנה של... חליפת מכתבים אוהבת". לא רק אהבה שררה בין שני בני הדודים הללו (אף כי בלי ספק היתה יסוד חשוב ביחסיהם – אחרת לא היו נאחזים בהם בעקשנות כזאת): היו שם, כאמור, גם הרבה ציפיות שנכזבו;

בוריס פסטרנק, 1908

ובוודאי לכתוב, הוא נאלץ לעבוד בתרגום עד כלות כוחותיו, הוא מטופל באשה ובילד קטן ומשכיר את חדרי דירתו לזרים. נראה שהוא מנסה נואשות לגרום לבת-דודתו הנוקשה מדי לעשות את הנדרש בנסיבות שיצר המשטר החדש. ועם זאת, תמיד יש משהו שאינו ברור עד הסוף. האם באמת לא היה טעם שינסה לקבוע לה פגישה אצל הפונקציונר האחראי על ענייניה, כפי שטען, ורק מין "התנפלות לא מתוכננת" של שניהם יחד היתה פותרת את הבעיה? או שמא היה מסע כזה למוסקבה רק מדלדל את משאבי הבריאות והכסף של אוליה, המרולדלים בלאו הכי, כפי שחששה? האם באמת רצה שתבוא? בחלק מן המכתבים מתלווה מין "טיעון שכנגד" להזמנה הדוחקת. (אנחנו מזמינים אותך בכל לב, אבל יודעים שבשום אופן לא תסכימי לעזוב את הדודה אסיה... וכולי וכולי). עם כל זה, אילו היינו מפסיקים את הקריאה כאן, התמונה המצטיירת היתה בלי ספק זו של אשה הנוטה לבוא בתביעות באופן שאינו מאפשר לעמוד בהן, ובהמשך מאשימה בקשייה את מי שבהכרח אינו עומד בציפיותיה. מולה, כך נדמה, עומד בן-דוד רציונלי בהרבה (ומותאם הרבה יותר למציאות החדשה), המשתדל לעשות למענה כמיטב יכולתו, אלא שהדבר אינו נתון בידיו.

וייתכן שבשלב זה כאלה אכן היו פני הדברים. מכתביו של בוריה תכופים; באם הוא מתחמק מ"חובתו" ובאם לא, באם הוא מרגיש "נבזי" או לא, אין ספק שאכפת לו. או שהוא סבור שצריך להיות אכפת לו. אבל ככל שנעים הלאה בהיסטוריה הפרטית של שני האנשים האלה, משתנה התמונה. עם

כוונת זדון) הדוד ליאוניד פסטרנק, אביו של בוריס, בידי בנו, ושהיא רואה כ"נדבות... שוחד... שכר תקוות מנופצות" - התקוות חסרות-הבסיס שטיפח בה בוריה. אין ספק שאולגה היא אשה שעושה את חייה קשים יותר מכפי שהיו חייבים להיות, אפילו בתנאים שבהם מדובר. דמותו של בוריה מצטיירת בתקופה זו ברורה פחות. דומה שהוא בכנות מנסה לעשות כמיטב יכולתו בנסיבות שהן קשות מאוד גם עבורו - קשה לו מאוד להתפרנס

בהכרח, אם כן, כעס; לא מעט טינה ומרירות; אולי, בנסיבות מסוימות, קנאה. הרגשות שהוזכרו לעיל הם בעיקרם של אולגה פריידנברג. קשה יותר לדעת מה באמת היתה - בסופו של דבר - עמדתו של פסטרנק. אין ספק שהגה חיבה לבת-דודתו; אך מצידו ניכרים יותר התגוננות (מפני הציפיות, הכעס והטינה); קוצר רוח לנוכח האשמות בוטות שלדעתו אינן במקומן; בהכרח, אם כן, מידה של שמירת-מרחק; אפילו היוזרות. הוא משדר "חיי ותני לחיות".

למעשה, בתחילתה של חליפת המכתבים המתחדשת ב-1924, גם לקורא קשה שלא לפתח מידה של קוצר-רוח - ואפילו קוצר-רוח נועם - כלפי פריידנברג. מלאת אמונה (אולי מוגזמת) בקשריו של בן דודה הסופר, היא באה אליו בבקשות לקדם את ענייניה האקדמיים, שהדוגמה הסובייטית השקיעה בבוץ עמוק. היא מפתחת ציפיות גדולות (שאמנם לטענתה, "בוריה" תרם לניפוהן) מתוצאות התערבותו. בוריס, על-פי מכתביו, משקיע בענייניה מאמץ לא מבוטל; אך הוא טוען שמאמציו לא יוכלו להניב פרי אם לא תבוא למוסקבה ותתייצב בגופה ב"חדרי הקומיסריאטים הלוהטים". הוא מבקש, מתחנן שתבוא, מתריע בה שתחדל לעמוד בנוקשות על דרך אחת ויחידה לפתרון בעייתה. אולגה, מצידה, טוענת שהוא אינו עושה את מה שהוא טוען שהוא עושה, וכי את המעט שהוא נאלץ לעשות הוא עושה ככפוי-שד. בחמת-חרון של גאווה פגועה היא מוכרת את שרשרת הזהב האחרונה של אמה כדי להחזיר סכום של מאה רובל ששלח לה (בוודאי ללא כל

אולגה פריידנברג, 1909

פרוץ מלחמת העולם השנייה, מצבה של אולגה נעשה באמת קשה לבלי נשוא; ובוריה, המצהיר בלי הרף על אהבתו העצומה והמיוחדת-במינה לבת-דודתו, נעלם - בכל מה שנוגע לעזרה של ממש, ולעתים בכלל - דווקא בשעות הקשות ביותר שלה. האם לשורות שנכתבו ביולי 1941, לאחר הפלישה הגרמנית לרוסיה, "אוהב את שתיכן. כתבו לי, זכרו אותי, היעזרו בי"; האם להזמנה מאוקטובר 1941 לשהות בביתו במוסקבה (המצויד היטב, אך ריק מאדם - בוריה ומשפחתו נסעו מזרחה), ולתביעתו "עני לי מיד והתחילי לחשוב ברצינות על עזיבה", יש משמעות מעשית כלשהו? מנימתו הדחופה של המכתב, נראה שכוונתו של בוריה רצינית. אמנם, לא ברור אם בכלל יכלה אולגה להרשות לעצמה לעזוב את העיר שבה נמצא מקום עבודתה - מיומנה עולה גם שלא ניתנה רשות לעזוב את העיר הנצורה אלא לפי הוראה מגבוה ובצורה מאורגנת, על-פי מוסדות; אך בוריה לא בהכרח יכול לדעת זאת. גם לגבי העובדה שמכתביו פוסקים אחר כך, יש לזכור שסדרי הדואר והטלגרף ברוסיה כולה השתבשו בתקופת המלחמה. אבל מביכה בכל זאת השתיקה הארוכה של בוריה בתקופה הנוראה ביותר של המצור על לנינגרד; ועוד יותר מביך ההסבר שלו מדוע לא ענה למברק ששלחה אז אוליה לאשתו בטשקנט: "המברק שלך התקבל כאן, כצפוי, בהלם; בכיתי משמחה. אני חושב שלא ענית לך זמן רב כל כך, מפני שעוצמת הסבל שעבר ועדיין עובר עלייך הבהיל והביך אותי; לא הייתי מסוגל לכתוב, מפני שלא הייתה זעקה חזקה דיה שתבטא את רגשותי". דומה, שלא ל"זעקה חזקה דיה" הייתה אולגה זקוקה, אלא לידיעה שהוא בחיים, ולהבעה פשוטה של השתתפות בסבלה - ואם אפשר, לעזרה מוחשית יותר.

השלב האחרון שניתן לראות ביחסיהם של אוליה ובוריה הוא בשנים האחרונות שלפני מותה של זו, בסוף שנות ה-40 ותחילת ה-50. בשלב זה נראה ששני האנשים שלפנינו הגיעו לגיבוש ולבהירות הן בהבעת עצמם, הן במצבם הקיומי (שבמקרה של אולגה הוא מצב טרגי), והן בעמדתם כלפי החיים. באורח מוזר - ואולי לא מוזר כל כך, כשחושבים על כל מה שעברו - קורה לשניהם תהליך דומה, אך שמקורו הפוך: הם כבר מעבר לאינספור ההצקות הקטנוניות שמהן מורכב היומיום. אלו שוב אינן יכולות לגעת בהם ממש. אבל אצל אוליה, הדבר נובע - כך היא עצמה מסבירה זאת, ומן המכתבים מורגש שהדבר בעיקרו נכון - ממה שהיא מכנה "מות האני": הסבל שעברה היה חריף מדי, והוא הרג אצלה את כוחות החיים, את הרצון והיכולת לעשות, אפילו לדאוג לעצמה. (מתוך יומנה, 26 ביוני 1945: "דירתי ריקה... לבי יבש וריק... ימי

מתקרבים לקיצם. אין לי מטרות, אין לי רציות, אין לי עניין בדבר. החיים חוללו וטומאו לנגד עיני. שרדתי, עמדתני בכל מה שהזמנים הציבו בפני; עיני מוסרי ומוות חי. עמדתי בזוועות שלא תוארנה. די. רוחי מתה... היא לא יכלה לעמוד בפני הדבר הנורא ביותר בעולם: השפלה אנושית. אפסות אנושית.") אחת התוצאות של הדבר היא היפוך גמור בעמדתה כלפי בוריה: במקום שקודם גלחמה בו כשור זה המנסה לנגח בקרניו חומה בצורה, עתה היא מבטלת את עצמה מולו לחלוטין; מעריצה ללא סייג - לעתים בצורה מופרזת, מביכה - את יצירתו ואת התפתחותו כאדם כפי שהיא מתבטאת במכתביו.

גם בוריה הגיע לשלב הסופי בתהליך, שאצלו היה עקבי וניכר לאורך כל הדרך: ההתעלמות שלו מטרדות היומיום המנקרות היא חלק מהתעלמות רחבה יותר, התעלמות מכל מה שעלול להפריע למלאכת היצירה שלו - כולל לפעמים, כך נדמה, גורלם של אחרים. אצל יוצר, מצב זה - אפשר אפילו לומר, אגוטיוז זה - הוא במובן מסוים (בגבולות מסוימים?) הכרחי: אם ניח לסובב אותו להדור אליו בלי הרף, לא יוכל ליצור, או לפחות תופרע עבודתו בצורה קשה. בוריס פסטרנק עסק בשנים האלה בכתיבת "דוקטור ז'יוואגו", יצירה שבה ראה את פסגת יצירתו ושלתוכה יצק את כל מה שהיה חשוב לו לומר במהלך חייו. הוא עבד מתוך שמחה פנימית, מנותקת מכל קשיי החיים סביבו, והוא שמר על השמחה הזאת - ועל עצם יכולתו לעבוד - מכל משמר. אי אפשר להאשימו על כך, בדיוק כפי שאי אפשר להאשים את אולגה פריידנברג על מרירותה; אבל בכל זאת קשה לבלוע את העובדה שכשאושפזה בת דודתו האהובה בבית החולים במצב טרמינלי, לא רק שהוא מסרב להיות מעורב בגורל עבודותיה היקרות שלא פורסמו - זאת אפשר להבין; לא רק שהוא מציע (במכתב לבת-דודה שניה, שהודיעה לו על האשפוז) כסף, אך מוסיף שהסכום שחשב עליו כבר הוצא, למרבית הצער, לפני שהתקבל מכתבה, ומאמין שהזדמנות אחרת "תצוץ בקרוב"; אלא בעיקר, קשה לקבל את זה שאינו מוצא את הפנאי לכתוב לאוליה גלויה בת כמה שורות שתגיד בפשטות שהוא זוכר אותה, שהוא איתה, שהיא יקרה לו - דבר שבוודאי היה משמעותי עבורה עד מאוד, אולי יותר מכל דבר אחר; ודומה שהיה מעדיף שהנסיבות יפתרו עבורו את הבעיה: "אולי אנו נחפזים מדי לקונן על חברתנו אצילת האופי, ברוכת הכשרונות והאהובה כל כך? אלוהים שופע רחמים; ...ואולי תהיה לנו סיבה לשמחה בלתי-צפויה." יש משהו תמוה בשורות האלה (שבניגוד לתוכנן, עולה מניסוחן ריח של הספד) שנכתבו יום לפני מותה של אוליה.

כשאני קוראת מחדש את הפיסקאות האחרונות, אני רואה בתחושה לא נוחה שנגררתי - כפי שחששתי מראש - לביקורת "טרוצקיסטית": מי צדק, מי לא צדק; מי היה בסדר ומי לא. ועם זאת, אופיה של האסופה הזאת גורר את הקורא לכך; עיקרה מערכת היחסים בין שני בני הדודים, ולעומת זאת מורגש חסרונם של כל אותם מרכיבים שבהם, לדעתי, טמון העניין האמיתי של אסופת כאלה - פועלם של הכותבים, התפתחותם לאורך זמן, אופי התקופה. ישנם אמנם פה ושם תיאורים שהם מעניינים ואפילו מרתקים כשלעצמם: התיאור, הלקוח מתוך יומנה של אולגה, של המצור על לנינגרד, למשל, או של ה"סקולקה" - המדנים - רוח התקופה, ומה היא מעוללת לבניה. אבל אלו קטעים קצרים מדי ומעטים מדי. גם ממה שעולה בין השורות אפשר להסיק לא מעט, כמובן, לגבי אופיה של התקופה, כפי שבדרך כלל קורה במכתבים; אלא שהפרופורציה אינה נכונה. יש מעט מדי מזה והרבה מדי פרטים סתמיים של היומיום (נסענו לכאן, עברנו דירה לשם); וכאמור, הרבה מדי ממערכת היחסים הזאת, שכשלעצמה אינה שונה בהרבה ממערכות היחסים הבעייתיות שבינינו לבין קרובי משפחתנו שלנו - ובדיוק משום כך אינה מעניינת כשלעצמה. דומני, שניתן היה לקבל ספר מעניין בהרבה אילו היו המכתבים האלה משמשים בסיס (יותר נכון, חלק מהבסיס) לעבודתו של ביוגרף טוב. לפחות היה אפשר לערוך בהם סלקציה ולדללם, להשמיט קטעים סתמיים, ולעומת זאת להגביר באופן משמעותי את הרצף של העורך (הביוגרף) המפרש והמבהיר, כך שהקורא יקבל רקע מוצק יותר של התקופה ומאורעותיה מחד, ושל דרכו של כל אחד מן המכותבים מאידך. נראה שדמיטרי סגל, שכתב את אחרית הדבר לספר, עמד על הבעייתיות שבו, ומשום כך הוא מסביר שהספר יצא ב-1981, "שש שנים לפני נבטיה הראשונים של הפרסטרויקה", זמן שבו "כל תעודה שזרקה גם שביב אור על החיים האמיתיים בברית-המועצות, ובמיוחד על נסיבות חייו של בוריס פסטרנק, שנעשה מפורסם בעולם כולו בגין השערוריה שנתלוותה לפרס נובל שהוענק לו ב-1958 - כל תעודה כזאת הייתה נאפפת לאלתר הילה של מסתורין וחשיבות יתרה." העניין הוא שב-1994, לאחר שעבר פרק זמן ניכר מאז כוננה הפרסטרויקה, כבר אפשר היה לבנות ספר על יסודות מוצקים ומקיפים יותר; וחבל שלא נעשה כן בספר שלפנינו. אילו היה נערך באופן שיברור את החשוב מן התפל, באופן שימנע חזרות ויתן רצף והבנה טובים הרבה יותר של התקופה ושל האנשים, מעבר לגבולות המכתבים ולמעט שניתן מיומנה של אולגה, היה בוודאי נבנה מסמך מרתק הרבה יותר מתכתובת זו. ■

התצלום הראשון של היטלר

ומי זה המתוק הזה לבוש גופייה?
זה הרי אדולפי הקטן, הבן של ההיטלרים!

אולי יגדל להיות דוקטור למשפטים?
או שיהיה טנור באופרה של וינה?

של מי תיד הפצפנת, של מי, האזן, העין הקטנטנה, האפון?
של מי הפרסנת מלאת החלב, לא ידוע עדין:

של רופא, סוחר, דפס, כמר?
לאן יגדדו הרגלים המצחיקות האלה, לאן?

לגן, לבית ספר, למשרד, לחתונה,
אולי עם בתו של ראש העיר?

בבון, מלאך, פצפון, קרן אור,
כשבא לעולם לפני שנה,
לא חסרו אותות בשמים ובארץ:
שמש של אביב, בחלונות גרניים,
ובחצר צלילי תבת הנגינה,
אות לבשורה טובה, במפית ורדה,
חלום נבואי של היום הסמוך ללדה:
לראות יונה בחלום - בשורת שמחה.
לתפוס אותה - אות שאורח יבוא, לו מיחלים מזמן.
טוק, טוק, מי שם, זה לבו של אדולפיק פועם.

מוצץ, חתול, סנור, רעשן,
ילדון בריא, תודה לאל, נגד עין הרע,
דומה להוריו, לחתלתול בסל,
לילדים שבכל האלבושים המשפחתיים האחרים.
נו נו, הרי לא נתחיל עכשיו לבכות,
אדון צלם מתחת ליריעת בד שחורה יעשה ציק.

סטודיו קלינגר, גראבנשטראסה, בראונן,
ובראונן אמנם, לא עיר גדולה, אך מכבדת,
עסקים סולידיים, שכנים הגונים,
ניחוח עוגת שמרים וסבון אפר.
אין שומעים יללת כלבים ולא פעמי גזירה.
המורה להיסטוריה מרופף את צוארוננו
ומפקק מעל המחברות.

בין מודעות להפנמה

שלום רצבי

חנה יעוֹזֶקְסֵט: הניגון והזעקה - מחקר בשירת השואה של משוררי שנות ה-40 בארץ-ישראל; עקד, 1995, 204 עמ'

ל רקע חקר שירת השואה, המתרחב משנה לשנה, מתייחד מחקרה של החדש של חנה יעוֹזֶקְסֵט, "הניגון והזעקה", בניסיון לעמוד על כלל מאפייניה האמנותיים של שירת השואה הארץ-ישראלית בשנות הארבעים ושרטוט תכניה ועמדותיה היהודיות והכלל-אנושיות. יתרה על זאת, אין חנה יעוֹזֶקְסֵט מעוניינת אך ורק בשירתם של הבולטים במשוררי שנות הארבעים, כדוגמת אורי צבי גרינברג, אביגדור המאירי, ש' שלום, אבות ישורון, נתן אלתרמן ואברהם שלונסקי, שבשירתם, החל מ-1940, יש מבע ברור לחוויית השואה. אמנם, היא מודעת היטב לעובדה שניתן לגשת לחקר שירת השואה בשנות הארבעים מכיווני מחשבה ופרספקטיבות אחרות (עמ' 161), ברם, עניינה הוא, בראש וראשונה, בבחינת דרכי התמודדותה של השירה הארץ-ישראלית שנוצרה מתוך מרחק, אבל בעצם ימי ההשמדה, עם חוויה טראומטית, שהיתה לרבים מבין משוררי שנות הארבעים חוויה לאומית ואישית, שמטבעה אינה ניתנת להבעה מילולית.

כיוון שכך, בחרה חנה יעוֹזֶקְסֵט את דרך הסקירה והמיפוי של שירת השואה של שנות הארבעים. ואין הכוונה למיפוי על-פי אמות מידה של משורר נחשב יותר ונחשב פחות - אם-כי, מובן מאליו שההתייחסות תהיה ברובה למשוררים הפעילים ביותר, שמטבעם היו גם הבולטים יותר - אלא מיפוי על-פי האמצעים האמנותיים, הז'אנרים כמו גם התכנים שאימצו משוררי שנות הארבעים בארץ-ישראל, בנסיונם להתמודד עם חוויית השואה. לפנינו אפוא, חיבור שעניינו אינו מצטמצם בחקר השירה בלבד, אלא בהשתקפותה של חוויית השואה בשירת הדור ולאודווקא בשירתו של משורר זה או אחר. לשון אחר, כיוון ש"המטרה לא היתה הצגת יוצרים בודדים על רקע תקופתם, אלא בדיקת מערכת דרכי-העיצוב של

האימה בפואטיקה של הדור", משרטטת המחברת בספר "הניגון והזעקה" שרטוט דקדקני של קלסטר פניה של שירת השואה בשנות הארבעים. כך לצד תיאוריית מבני שירתם ודרכי עיצובה, של משוררים בולטים כאלתרמן, שלונסקי ואורי צבי גרינברג, ימצא הקורא משוררים נשכחים מוכרים פחות, כבסוק, צ' ארד מ' מוהר ואחרים. מן הראוי לציין שתכונה זו עושה את המחקר שלפנינו, העומד בפני עצמו, לכלי רב חשיבות בפריצת דרך אל מחקרים חדשים בחקר שירת השואה של שנות הארבעים. גם מבחינת הפרספקטיבה המחקרית ניכר ייחודו של המחקר המוגש בחיבור זה לקורא. מן המפורסמות הוא שבעשורים האחרונים

האם ידעו משוררי שנות הארבעים בארץ-ישראל, שהם ניצבים בפני תופעה חדשה מכל וכל, תופעה שכלי האמנות הקיימים לא ישכילו להתמודד איתה, ושלפיכך, מוטלת עליהם החובה לעצב כלים חדשים

נשתגרה הטענה, שתשומת הלב המרכזית בשירה צריכה להיות מוקדשת ללשון. ברם, אחת מהנחות היסוד שאימצה חנה יעוֹזֶקְסֵט היא שלא ניתן להעמיד, במסגרת שירת השואה העברית, את תשומת הלב המרכזית על הלשון בלבד (עמ' 17). ואם דברים אלו נכונים ככלל, הרי שהם נכונים בפרט, כשהם אמורים בשירת השואה הארץ-ישראלית שנוצרה בשנות הארבעים, וזאת בעיקר בשל האתגר המיוחד שהציבה לעצמה כתיבה זו שהיתה "כתיבה מרחוק", אולם מתוך הודעות וכאב אישי, היוצרת מטבעה מתח בין אמפתיה לבין "רוחק אסתטי". מתח אותו מיסדה המחברת במסגרת מחקרה במושגים של 'שתיקה' ו'צעקה', או בין 'מסירת תמונה שלמה' לבין 'שבירה'. (עמ' 18) מתח זה מתגלה ברמות שונות. כך, למשל, הזעקה מצאה את ביטוייה, כפי שעומדת על-יכך חנה יעוֹזֶקְסֵט

בהרחבה, בשירת המחאה והקינה, ואילו הנגינה מוצאת את מבעה בשיר הלירי המעוצב כסונטה או כפואמה.

מאחר שאין רשימה זו המקום ההולם לסקור את כל ממצאיו של המחקר רב החשיבות אעמוד להלן על הזיקה שבינו לבין השאלה העולה חדשות לבקרים: עד כמה היה ה'יישוב' ער ומודע לשואה בשנות הארבעים? ובעיקר, מה היה מקומה של חוויה זו בחייו. לאור הכלים הרב-גוניים בהן משתמשת חנה יעוֹזֶקְסֵט, החל באמצעים אמנותיים, דימויים, ז'אנרים וכלה בבדיקת זיקותיה של השירה אל הביוגרפיה של היוצרים, כמו גם אל השקפת עולמם החברתית, הדתית והפוליטית, ניתן למצוא רמזים, או לפחות כיווני מחשבה שיסייעו לפתרון שאלה זו. ואמנם, דומה כי השאלה הראשונה - אף אם אין המחברת מנסחת אותה מפורשות - שעולה ביחס לכל שירה שעניינה השואה, קל וחומר ביחס לניסיון השירי הראשון להתמודדות איתה, היא: אלו כלים אימץ המשורר בבואו לנושא שטרם נדרשה אליו השירה? שאלה שמטבעה כרוכה בשאלה הכללית יותר, שאלה שאינה מתמקדת דווקא במשוררים כיחידים במועדם, אלא במשוררים כבני הדור והמקום: עד כמה הבינו יוצריה הראשונים של שירה שעניינה השואה, שלפניהם תופעה שאין לה אח ורע בהיסטוריה האנושית? במלים אחרות: האם ידעו, ואם כן עד כמה, משוררי שנות הארבעים בארץ-ישראל, שהם ניצבים בפני תופעה חדשה מכל וכל, תופעה שכלי האמנות הקיימים לא ישכילו להתמודד איתה, ושלפיכך, אם ברצונם לתת לה מבע הולם, מוטלת עליהם החובה לעצב כלים חדשים שיהלמו את אופיה הבלתי-אנושי והדמוני.

המעניין בהקשר זה הוא שכבר מעיון בדפיו הראשונים של הספר, בעיקר בחלקו הראשון הדין בשירת המחאה והקינה הפלקטיים משהו מטבעם, עיון בממצאיה של חנה יעוֹזֶקְסֵט יש בו כדי ללמד על דייקנותה של אבחנת דוד בן-גוריון מראשית שנות הארבעים. היישוב, הוא טען, בוודאי יודע ומכיר את האינפורמציה על השואה, אך עדיין לא הפך אותה לחוויה שהוא חי אותה. ואמנם, אחת

הדומיננטיות של הזרמים האמנותיים שלטו בכיפה". ואילו השונות באה לידי ביטוי "באמצעות המטאפורות, הדימויים, המוטיבים וכדומה, בהם התייחסו המשוררים השונים לנושאי האימה והחורבן, שפגעו במשפחותיהם ובבני עמם". (עמ' 17) ואם לא די בכך, הרי כפי שהערתי לעיל, גם בדיקת הדימויים והמטאפורות תלמד שאף אלו אינם בחינת חדש מכל וכל. (על מנת לעמוד על אמיתותה של קביעה זו די להצביע על ממצאיה של המחברת בדיונה באצ"ג מזה, ובשלונסקי מזה.)

כדי לעמוד על תופעה זו, מן הראוי להידרש אל ההבחנה שבין מודעות לבין הפנמה. דהיינו: בין ידיעה אובייקטיבית, לבין הפנמה שפירושה, בהקשר זה, קליטת המציאות בקטיגוריות מושגיות ורגשיות ההולמות את אופיה ועוצמתה. משוררי שנות הארבעים, כמו רבים מבני היישוב בארץ, ידעו מה עלה בגורלם של היהודים באירופה. ברם, את ידיעותיהם הם תרגמו וארגנו על סמך נסיונם הקודם. וזה היה הפגרום, האיבה ליהודי, המרצח האלים, הגדרום, האונס והרצח הברוטלי. רק טבעי הוא על כן שמשוררי שנות הארבעים שכתבו מתוך 'אמפתיה' ומתוך 'מרחק' לא יכלו לתרגם את ידיעותיהם, ויהיו רבות ומדויקות ככל שיהיו, במסגרת מושגים של 'פלנטה אחרת', כדוגמת המשוררים שחוו את השואה מבשרם, או שכתבו מאוחר יותר, כשכבר נוצרה מערכת מושגים וסמלים לצורך התמודדות עם המציאות שיצרה השואה.

משמעם של דברים: בשנות הארבעים החברה היהודית ביישוב - ואל לנו לשכוח שהמשוררים שאנו עוסקים בהם אינם בסופו של דבר אלא בשר מבשרו - קיבלה ידיעות על גורלה של יהדות אירופה, ואף הגיבה עליהן כשם שהעם היהודי היה מורגל להגיב על ידיעות מעין אלו לאורך דורות, דהיינו: בקינה, במחאה, בהתרסה, או במינוחה של 'יעוֹזֶקְסֵט': בזעקה, או תפילה ובנגינה. משום כך, נראה לי, שבשירת השואה שנכתבה בשנות הארבעים יש לראות בראש וראשונה אספקלריה לדרכי התקבלותן של הידיעות על השואה, כמו גם לבעיות ולקשיים שבפניהם ניצבה התודעה האנושית והיהודית בבואה לעולם, על מנת שתוכל להגיב עליהם.

כללו של דבר, המחקר שלפנינו חושף בעיקר את נסיונם ההרואי של משוררי שנות הארבעים, שרבים מהם היו קשורים בקשרי משפחה, אשם ואהבה, לגורלם של יהודי אירופה, להבין ולעצב מציאות שלא היה לה תקדים ומשום כך הכלים שעמדו להם לא נוצרו כדי להתמודד איתה ורק טבעי שלא יכלו. הוסף על כך: אם נזכור שחלק נכבד ממשוררים אלו, כדוגמת שלונסקי, למדן ומשוררים רבים מבני העליה השלישית או מאלו שעלו לארץ-ישראל במסגרות קבוצות

ותפיסת עולמם החברתית, הלאומית והדתית מזה, הדברים מורכבים יותר. שכן, בעולמו הפיזי והרוחני של אצ"ג, למשל, יסודות הזוועה והאימה שבקיום היהודי באירופה, לצד תפיסת 'האדנות' ו'המלכות' כתשובה לקיומו המעורער, נוכחים היו בשירתו כבר במחצית השניה של שנות העשרים. (ראה עמ' 40-42) אף הנטייה, או שמא, המאבק לשילוב ה'אני' הקונקרטי האצ"גי ב'אני' הלאומי אינו תופעה אופיינית דווקא לשירי 'דחובות הנדה' ויש לה ביטוי אף בשירי 'ספר הקטרונג והאמונה', ובמידה לא מעטה אף בספר שירי יותר כדוגמת 'אנקריאון על קוטב העצבון'. גם הדרכים אותן מאמץ אצ"ג לשם שילובו של ה'אני' במסגרת ההיסטורית והלאומית הרחבה אינן תמיד חדשות. תמיד נמצא שם שילוב של תמונות מן ההיסטוריה הפרטית בהיסטוריה הלאומית, (ראה עמ' 42) או את הפויזיה נטולת ה'אני' כביכול של ה'אני' השר' הניצב כמדיום ותוֹלֵא. יתרה על זאת, מראות התשתית של האימה והזוועה שבשירת אצ"ג הם אותם מראות שסודם במלחמת העולם הראשונה ובפרעות שעברו על יהודי מזרח-אירופה בכלל, ויהודי רוסיה

**משוררי שנות הארבעים
שכתבו מתוך 'אמפתיה'
ומתוך 'מרחק' לא יכלו
לתרגם את ידיעותיהם
במסגרת מושגים של
'פלנטה אחרת', כדוגמת
המשוררים שחוו את
השואה מבשרם**

ואוקראינה בפרט, אחרי המלחמה ובמלחמת האזרחים הרוסית. יחד עם זאת, הזדהותו של אצ"ג עם הגורל היהודי, לצד התכתן ויציאתן של רכיביה השונים של אישיותו - כמו: הקונקרטיות שלו, תפיסתו הפיזית, ה'אני' מאמין' הפוליטי והפואטי לחטיבה אחת - הכשירו את שירת השואה שכתב, חרף כליה וחומריה המוקדמים, לתת מבע אימננטי לחוויה לאומית ואישית כה טראומטית.

משמעם של דברים: בשירת שנות הארבעים הארץ-ישראלית, השואה וגורלם של יהודי אירופה עדיין אינה בבחינת חוויה העומדת כנוכחות אימתנית חד-פעמית. לשון אחר: חוויית השואה, אם ניתן לקרוא לזה חוויה, אינה עדיין חוויה ייחודית, קרי: חוויה שאין לקשור אותה אל הרצף החווייתי, הלאומי או האנושי. שהרי, כנוכחות כזו היא היתה הופכת מניה וביה לחוויה משתקת שלא היה אפשר לקשור לה מגמות אידיאיות, מטאפורות, אימאזים ודרכי ביטוי שגורים. והרי, כפי שמדגישה חנה יעוֹזֶקְסֵט, דווקא בחינת שירת משוררי שנות הארבעים "איננה יכולה שלא להצביע על

התופעות המזדקרות לעין המעיין במחקר המפורט שלפנינו היא - כפי שמאירה במעין "אובייקטיביות אוהדת" חנה יעוֹזֶקְסֵט - העובדה שהחומרים והאמצעים האמנותיים שבהם השתמשו משוררי שנות הארבעים היו למעשה, ברובם, אותם חומרים ואותם כלים שעיצבו קודם לשואה. כך, למשל, בחינת שירי המחאה מגלה שנושאייה המשיכו מגמות, הן אידיאיות והן אמנותיות, שהסתמנו כבר בראשית פעילותן השירית. אביגדור המאירי, כפי שמטיבה להאיר יעוֹזֶקְסֵט, משתמש בשירי המחאה שלו לצורך הזדהות עם היהודי הסובל, התרסה כלפי מעלה, תחושת אשם קיומית, התרסה כלפי הממסד הדתי וביחס לאמנות ודעות מסורתיות. (ראה עמ' 25-22) ברם, יסודות אלו אינם חדשים בשירתו, ולא חוויית השואה היא שאילצה אותו לאמצם. הווה אומר: אביגדור המאירי, שהיה רגיש לקולה ולגורלה של יהדות אירופה, היה מודע לגורלו של העם היהודי; אולם השואה טרם הופנמה על-ידי לחוויה שבצלה אין מקום לכל המורגל והשגור. דברים דומים ניתן לומר על שירי המחאה של שלונסקי ושל שניאור זלמן. (ראה עמודים 29-25) על מנת לעמוד על מלוא עומקה ומשמעותה של תופעה זו מספיק אם נזכור שהאמנות הופכת לביקורת חברתית ולמחאה לא מצד תכניה המוצהרים אלא פשוט מעצם קיומה. הווה אומר: מהפרספקטיבה של תפיסת המחאה האמנותית וטבעה אין השירה צריכה להודק לתכנים מסוימים, או לתת מבע למסרים מסוימים, שהרי עצם צורתה, ובראש וראשונה הופעתה כבלתי-כללית היא העושה אותה לנושאת מחאה וביקורת. ברור על כן שמחאה ברמה המודעת, מלכתחילה נחרץ דינה להישאר ברבדים האמירתיים, הפלקטיים משהו, וזאת בלי שום טענה על עוצמת החוויה ומטעני הרגש המשוקעים בה. בדומה לזה אף בשירת הקינה (ראה עמודים 30-97) אין משוררי ארץ ישראל בשנות הארבעים פורצים דרכי ביטוי חדשות, כשם שאין הם מעוררים תמיהות ותהיות חדשות מעבר לאלו שהעלו כבר בשנות העשרים והשלושים ביחס לגורלו של העם היהודי. כך, לדוגמה, גם בשירת הקינה של דוד שמעוני, כמו בשירת המחאה של שלונסקי, נמצא שתפיסת העולם המשייכת שני משוררים אלו ל'עולם המחר' היא הדומיננטית. שניהם רואים בעשייה הציגונית בארץ ישראל תשובה לשואה. זאת כשם ששניהם אינם מוכנים לקבל עליהם את ההתמודדות עם שאלת מציאות הטוטליות של הרע כפי שמציבה מטבעה התרחשות דמונית כדוגמת השואה. (ראה עמ' 39; וכן עמ' 27-28)

דברים אלו נכונים אף ביחס לשירתם של אורי צבי גרינברג ו'ש' שלום, אם-כי בגלל אופיה המיוחד של תפיסתם הפואטית מזה,

על מי שלא שב מן הכפור

יאיר מזור

**Gila Ramras-Rauch:
Aharon Appelfeld; *The
Holocaust And Beyond*
Indiana University Press;
Bloomington, 1994**

א רק משום שאהרון אפלפלד פרסם בשעתו את ספרו "כפונ על הארץ" (1965), לא רק משום כך. אלא אף משום שהמלה 'כפור' הולמת, ומאוד, את כתיבתו של אהרון אפלפלד. כי המלה 'כפור', כמו מלים אחרות אפשריות, משקפת את תמטיקת היסוד המסתמנת בסיפורי אפלפלד, את רובד האידיאה שבסיפוריו, ואף את האווירה ואת חוויות היסוד החוזרות ומשוחזרות בסיפוריו. כי המלה 'כפור' מתכתבת, והיטב, עם מפלס הסגנון ועם היסודות המאכלסים את סיפורת אפלפלד. וביניהם: קדרות, ניכור, כובד מדכא, העקרות ועקרות כאחת, פחד לופת ואינו מרפה, מסעות מסויטים המשתרכים במסלול סהרורי, מסעות נטולי סוף ותכלית בנוף אירופאי סגרירי ומסוגף, כפור, כפור על הארץ, וממעל לה. וכל אלה, ועוד, משיקים לנושא השואה, משיקים אך לעולם אינם נוגעים במישרין, סמוכים ונרתעים כאחת. והכפור הוא הכפור הכרוך באווירה הסתווית, הצ'כובית, והכפור הוא הכפור בניכור האופף את הכול, והכפור הוא הכפור הנוכח בנוכריותם של האנשים, אובדי תקווה ודרך ומשוללי שורשים, תלושים ועקורים לעד.

ואפלפלד הוא סופר אשר מעולם לא שב מן הכפור, כי אוכלוסיית סיפוריו כולם נותרת תמיד לכודה באותו הכפור, לכודה ונצורה לצמיתות. ובאין מחלץ.

ובכן: לא שב, וכנראה אף לא ישוב, ובכך אין כל חסך, אולי להפך. כי כך הוא מתמיד וממשיך לתקשר עם אותו עמק בכא של העבר היהודי הממשיך ומכתיב במידה ידועה אף חלק מן ההווה היהודי. כי כך הוא שב ומשחזר, חוזר ומוכיח את אשר אין לשכוח, את אשר אסור לשכוח, את אשר חטא הוא לשכוח. כך שכתבתו הספרותית של אפלפלד אינה רק בחזקת מפלס אסתטי שיאי. כתיבתו הספרותית של אפלפלד היא

אף בחזקת הכרח היסטורי, לזכור ולא לשכוח, מוויאון פואטי המנציח את הנרצחים בצרור חייהם של אלה שבכל זאת זכו. חוב של כבוד להוויה ולחוויה היהודיות, ששוב אי-אפשר להגדיר אותן אם מבקשים, ולשווא, לעקוף אותה תקופה ארוכה וממאירה.

ולכן חשוב כלי-כך אף ספרה הנוכחי של פרופ' גילה רמרוז-ראוך, חשיבות החורגת מערכו המחקרי המוכח: כי מחקרה המוקפד והמנופה ממפה את הפואטיקה של אפלפלד באורח המדגיש את חשיבותה לשימור התודעה היהודית.

קל וחומר כאשר מדובר בספר מחקר ראשון מסוגו בשפה האנגלית. קל וחומר כאשר מדובר בספר מחקר מעמיק ואיכותי עד מאוד.

ומכאן והלאה אני אעלה רק מעט שבמעט מן האבחנות החשובות המתנסחות בספר הנתון. כי הספר לפנינו. ובפרפרזה אלטרנטיבית: הוא עושה זאת טוב מאיתנו. המחברת פותחת את ספרה בסקירה ביוגרפית המתמקדת בנקודות ההשקה שבין הביוגרפיה האישית של אפלפלד, לבין משקעי השואה, ולבין השפעתם של כל אלה על מקורות כתיבתו וכיווניה.

הפרק השני שבספר, "אסתטיקה וסיפורת", מעמיד מיפוי פנורמי, סקירת, של אמנות

אפלפלד שואף לקראת איפוק פואטי, חותר לקראת ריסון אסתטי, מבקש תמיד להימנע ממהמורות הרגש העודף

הסיפור של אהרון אפלפלד, אותו סופר אשר בא מן השואה, אשר כמעט ואינו כותב על השואה, לפחות לא באורח ישיר, ובכל זאת, כל כתיבתו, כל הסיפורת שלו, ספוגה בחותם השואה, משיקה לשואה. או לשנים הקודרות אשר קדמו לשואה. או לשנים הקודרות שבאו בעקבות השואה. לפני השבר הנורא. או אחריו.

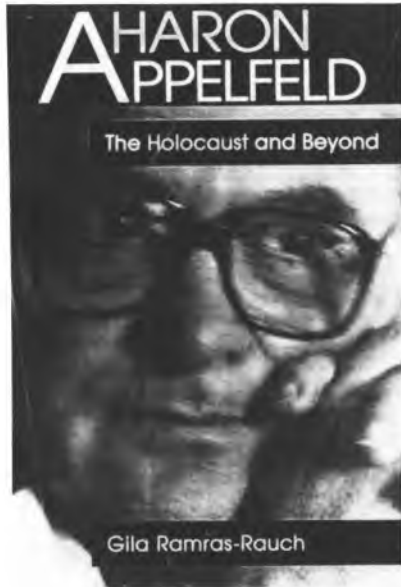
, לא להיגרר אחר רגשות הגואה על גדותיה. העדר הדיאלוג בסיפוריו המוקדמים מעיד על מגמה דומה: משהו כבוש, דבר מה

עצור, נצור, לא מתפרץ, צעקה העצורה בלוע, מובלגת בגרון, בלי המימות מוח, אף פעם חמימות מוח, תמיד במישור חרישי, כמו למשל, לחישה בחשיכה.

המחברת מאבחנת קרבה פואטית בין כתיבתו של אפלפלד לבין כתיבתו של גנסיין, למרות שאפלפלד, בניגוד לגנסיין, אינו נוקט טכניקה פואטית של זרם התודעה (ההכרה), ואף המונולוג הפנימי רחוק מלהיות מופגן בסיפורת אפלפלד. אלא שנקודות ההשקה בין האסתטיקות של אפלפלד וגנסיין מסתמנות יותר במפלס הסגנון האימפרסיוניסטי (אם כי אצל אפלפלד הוא אינו נפוץ כמו שאצל גנסיין). בטון האינטימי, בסינון המרוסן של הסנטימנט, באיפוק המוקפד, בגילויי ההבלגה שכמו מתגברת על הרצון לצעוק, בנטיה לפרטיקולריות, בניסיון לפסל במלים את הפעוט שבפרטים, בשאיפה למפות את הרגע, את הסמוי ואת הנסתר.

סיפוריו של אפלפלד ממסגרים עולם סגור והרמטי בו מתלבטים גיבוריו אשר במידה ידועה הם אף אסיריו של אותו עולם מסוגף, מסויט וסגרירי. גיבוריו של אפלפלד כמו נעים בתנועות קטנות, תנועות מדודות ומהוססות המעידות על ספקות וייסורים. הם כמו נעים במעגלים נטולי מוצא, אסירי מצבים סהרוריים, נצורים במצבם הקיומי ובלא תקווה להחלץ. תחושות של אובדן כיוון ודרך, של העדר אונים, או לכל היותר אונים מדולדלים, הרגשה של גמגום גמלוני כמגע עם העולם. כאלו ועוד הן התחושות המסתמנות באוכלוסיית הגיבורים של סיפורי אפלפלד. ומאחורי כל זה, כמו חבויה ונחשפת כאחת, אימה איומה, ארורה וממאירה, לופתת ואינה מרפה. פורטרט האדם כאריג פרום, יצור עלוב הנידון לעצמו, עקור וקרוע, קרוע ועקור, שב וסובב במעגל גלותו. לא אחת אירועי העלילה כמו נעדרים קשרים נביעתיים, עובדה המאששת ומדגישה את תחושות השרירותיות והאובדן, ולא רק אובדן כי אף אם אובדן כיוון ודרך; ומתוך כך, האימה נושפת בעורף הנמלט, קמה ועולה בחלונותיו.

כאמור, העלילה במרבית סיפורי אפלפלד אינה משיקה לשואה באורח ישיר: או לפני

אבודות, עקורות וקרועות, מנותקות במישור האישי וברובד החברתי כאחד, אותה עובדה באה לידי ביטוי גם במישור הלשוני של אותן דמויות: אף אותן דמויות הדרות וחיות בישראל אינן דוברות עברית. לא רק עדיין אינן דוברות עברית. אינן דוברות עברית. נקודה. הן נותרות עקורות ומנותקות אף בשעה ובמועד שהן כבר כביכול מעוגנות במקום המיועד להן כמולדת. אכן: כביכול. כי לעולם לא. אף פעם לא.

בסיפורת אפלפלד ניתן לאתר ולאבחן מגוון גדול של סגנונות כתיבה: ריאליסטי, מטא-ריאליסטי, פנטסטי, ניאו-חסידי. וגיבוריו פרושים על פני קשת ענפה של אפשרויות אנושיות, החל באינטלקטואלים וכלה בפשוטים שבפשוטי העם.

ובכל זאת, וכעדויות שלו ובאורה ניסוחו, הוא שב ומספר סיפור אחד שהוא הסיפור היחיד של דמות אחת. כי מאחורי המגוון ומאחורי המבחר שב מתאבחן ומתנסח מכנה משותף אחד: היהודי העקור והמנוכר מבוסס בעולמו הקורס והמסויט, ומכל כיוון רק המוות הוא העולה בחלונותיו. והאורב, כדרכו, כתמיד, מתמיד, האורב עודנו יושב בחדר. עודנו ולעד ישב. האופי הרופף של מסגרות הזמן והמקום המופגן בסיפורי אפלפלד, מדגיש ומאשש את תחושת התלישות. מחדד את רובד האובדן והאבדון. ועל כן, יסוד האבסורד המזוהה באורח מסורתי עם סיפורת קאמי, אף הוא אינו זר לסיפורת אפלפלד. ועל הניכור הקפקאי כבר כתבנו. ואף על הקרבה לספר המעשים של עגנון. כי ניכור נוגע בגלות, כי אבסורד מסמן את סף הסיוט, ולהפך.

הפרטיקולריות הבולטת בסיפורי אפלפלד, הנטיה הבוטה לבודד ולהטעים את הפרטים הפועטים דווקא, מאששות תחושה של עולם קרוע, רעוע ושסוע, עולם פרום ומפורר בו פוסעות הדמויות המיוסרות במסלולן

צניחה אילמת כמו בהילוך איטי, לתוך מצב נטול מוצא של אין אונים, של חולשה הפושה ומתפשטת. וגם: דעיכה והידרדרות, נסיגה סגורית, כמו, למשל, פרי המבשיל ומאפיל לקראת רקבונו הוודאי. עד שנות השבעים, עיצוב הדמות בסיפורת אפלפלד לא היה רק עיצוב קבוצתי, קיבוצי, אלא אף בנוסח הדמות השטוחה, שתכונת יסוד אחת שלה היא היותר בולטת ושלטת. לאחר שנות השבעים, הדמויות בסיפורי אפלפלד מפגינות מגמה של התעגלות, לפחות מדורגת. כך או כך, דמויותיו כולן מבוססות במסען שאין לו סוף, ואפילו יש לו תכלית, היא נידונה מראש להיות מסורסת ובלתי מושגת.

עיצוב האווירה הוא כמו בצבעי פסטל, במעין מצב ציפה בין צבע דהוי לבין צבע קודר. העדר החדות בתייעוד דיוקנן של הדמויות, תחושת הזמן הנמוג, הנמוג – אף אלה מקנים לסיפורת אפלפלד סגולות אימפרסיוניסטיות.

במובן ידוע, ניתן לתעד את הגיבור הטיפוסי של סיפורת אפלפלד כארכיטיפ יהודי, המשיק לא מעט לדמות התלוש הרווחת בסיפורת העברית של שלהי תקופת ההשכלה וראשית תקופת התחייה.

הרומן "תור הפלאות" (1978) מסמן נקודת תפר, קו פרשת מים בהתפתחות האסתטיקה של סיפורת אפלפלד: מעבר למספר בגוף ראשון אשר אינו מספר אוטוביוגרפי. וביצירות מאוחרות יותר (כגון "בעת ובעונה אחת", "הפגישה"), מסתמן שינוי נוסף המתגשם בקריסתו והתרסקותו של מבנה המשפחה הפנימי.

למרות היסוד הריאליסטי המופגן בסיפורת אפלפלד, מסתנן לגבולותיה גם יסוד פנטסטי המוסיף ומקנה לאימה ולפחד ממד דמוני כמעט

תחושת הניכור ניכרת עד מאוד בסיפורת אפלפלד, ובעיקר במוקדמת, והיא מפגינה אף השפעה מפורשת של סיפורת קפקא. וגם: "ספר המעשים" לעגנון. וכאמור, אותה תחושה של ניכור אינה פגה אף בסיפורת המאוחרת של אפלפלד, והיא אופפת את דמויות הסיפור על עולמן השסוע, הספקן, המהוסס והמרוסק. הסגנון המסתמן בסיפורת אפלפלד אינו עשוי מקשה אחת: בעוד חטיבות מובחנות בסיפוריו הן בסימן חסכנות ואפילו סגפנות סגנונית, שפה נטולת מטאפוריקה, לשון משוללת שכלול, משוללת גודש, חטיבות אחרות של סיפוריו מפגינות את ההפך, שפה רוויה ולא "ענווה", סגנון במפלס מטאפורי טעון ו"סמיך".

העובדה שדמויותיו של אפלפלד הן דמויות

הבלהה, או רק לאחר שדממו הדיה, כאשר כל שנשאר אינם אלא ערמת אפר מאפירה ומדורה דועכת, שעשנה עדיין מיתמר למרחוק.

הרתיעה ממגע ישיר עם בלהות השואה מאפשרת אותו איפוק נשאף, אותה נסיגה בלתי מתפשרת ממפלס הסנטימנטליות.

בסיפוריו הראשונים של אפלפלד, הגיבורים כמו משוללי כל שאיפה, ערומים מעבר, כל זיכרון כמו לא אחוז ולא דבק בהם. וכך הם מתנהלים בכבדות עילגת בעולמם השסוע והמסויט, זועפים ובעלי ייסורים, בלי עבר, בלי הווה, בלי עתיד, עקורים ומוקעים לעד. וכך, גם הזמן כמו איבד את זהותו, גלה מגבולותיו, והפך רצף פושר וחסר סוף של אירועים משוללי משמעות, רצף המצטבר בעצלתיים, מתנהל בעייפות ללא קץ. אותה אי-זמניות המזוהה עם זרימת הזמן בסיפורי אפלפלד, אותה תחושה שהכול מתמוסס ונשרף ושוב אי-אפשר לסמן בו נסיגה, או לאתר בו התקדמות, מקנות לסבל ולייסורים בסיפורי אפלפלד ממד והד קולוסאליים, אוניברסאליים. כאילו סטו ממסלול ההיסטוריה ונותרו תלויים, כאד מיתמר, ממאיר ומורעל, מעל העולם כולו. למרות היסוד הריאליסטי המופגן בסיפורת אפלפלד, מסתנן לגבולותיה גם יסוד פנטסטי המוסיף ומקנה לאימה ולפחד ממד דמוני כמעט.

השתיקה, או עילגות הלשון, המאפיינות רבים מגיבורי אפלפלד, מוסיפות לתחושה של עולם שסדריו הופרו, וכל סימן של היגיון גואל גלה ממנו, כי כל ניסיון להסביר או לספק תשובה, שוב אינו אפשרי משום השתיקה או עילגות הלשון. ואותה שתיקה ואותה עילגות לשון מקנות עוד לפחד ולאימה ממד חייתי, המעלה ומעבה את מינון הבלהה.

בסיפורים המוקדמים של אפלפלד נמצא קומץ של דמויות אך בלא גיבור מרכזי אחד. הדיאלוגים גדועים, עילגים, מגומגמים. השיח אינו קולח. וכך מופק רושם של גוש עברי, מגשש ומגושם, המשמש גיבור קולקטיבי, מחוק ייחודיות.

דמות קיבוצית המתמודדת עם מצוקות המציאות הקיומית, המיידית: אין שיטה, אין תוכנית, אין תכלית, רק תגובות מוגבלות, מהוססות ורופסות, תגובות מוקטעות לקשיים עמם נפגשים במהלך ההשתרכות בדרך האין סופית. הסיפורת של אפלפלד מספרת את סיפורן של שתי קבוצות אוכלוסיה: יהודים אינטלקטואלים המעורים היטב בחברה הלא יהודית קודם המלחמה, ויהודים עקורים, תלושים ונטושים, אחר המלחמה ומוראותיה. תיאור החברה היהודית האינטלקטואלית בתקופה של טרום המלחמה העולמית מעלה על הדעת את אותות הדעיכה החברתית אותם ניתן לאתר במחזותיו של צ'יכוב: שקיעה ממושכת,

המסויט.

ספר סיפוריו הראשון של אפלפלד, "עשן" (1962), דומה ומכיל בכותרתו משמעות המשיקה לא רק לשואה אלא אף לאותו עולם רעוע ומעורער שנותר לאחר ככלות הכול, לאחר תום השואה, שבמדה ידועה מעולם לא תמה: כמו תל חרב אשר העשן שעדיין מיתמר מעליו מעיד על האסון וההרס. סיפורי "עשן" אף מזהים את סיפורת אפלפלד עם שני מחזותיה הגיאוגרפיים: אירופה וישראל. וכבר כאן הדמויות התועות כמו מחוקות דיוקן, כמו נתונות בהאזנה מרוכזת, בקשב משולל סוף, לקולות רחוקים המגיחים לקראתן ממקום אחר.

יכולתם המוגבלת, שלא לומר המגומדת, של גיבורי הסיפורים לפעול במסגרת עולמם השסוע, משתקפת אף במישור שליטתם בלשון. או יותר מדויק: העדר שליטתם בלשון. כי לשונם מוגבלת ומובלגת כמעשהיהם. ואפילו בישראל, המולדת החדשה האמורה לחלץ אותם ממיצר העבר וממצוקותיו, הם ממשיכים לחיות כפליטים אשר המלה "הישרדות" היא היחידה שעדיין חקוקה במילון חייהם וחוויותיהם. וכמו הם כלואים ונצורים במצב ציפה תדיר בין שני קטבים סותרים: רעב או סביאה, סביאה או רעב. שני קצוות קיצוניים וביניהם אין שום פשרה. ובינתיים, הכול משתנה. ובאמת: דבר אינו משתנה.

בעבור פלח רחב של אוכלוסיית הדמויות של אפלפלד, בעיקר בסיפורת המוקדמת שלו, היצר משמש טריטוריית מפלט, מחוז חיים ונקודת האחוזה במעט שעדיין נותר. והיער מסמן סכר, וסבך מסמל סכנה, ומתוך כך מסתמן פרדוקס: כי מקום הסכנה הוא אף סיכוי ההישרדות האחרון בעבורם. כמו שכתוב בשירו של יהודה עמיחי, "הגיבור האמיתי של העקדה": "והסבך ידירו האחרון", כלומר: של האיל. כלומר: של הקורבן.

התמקדותו של אפלפלד בנוטיבים המעוגנים בעולם היהדות מתאבחת לראשונה באסופת הסיפורים "בגיא הפודה" (1963). במפלט האסתטי, עדיין דמויותיו מתפקדות כאן ברובד קולקטיבי, עדיין הן נעדרות אותה ייחודיות היכולה להפקיע אותן מהנוכחות העדרית.

ועדיין דמויותיו מעורבות. בפעילות הסוטה ממפלט המוסר החברתי והאישי הרווה. וזו מגמה שתמשיך ותפגין נוכחות מתמדת לאורך כתיבתו כולה של אהרון אפלפלד. באסופת סיפוריו השלישית, "כפור על הארץ" (1965), אפלפלד ממשיך ומגדיר את הטריטוריה הפואטית-אידיאולוגית שלו: לא רק סופר שכתבתו משיקה לשואה (ואפילו באופן עקיף, בשוליים ולא בדרך המלך) אלא אף סופר יהודי במובן הרחב והחוויתי יותר של המונח. כאן, למשל, מסתמנת נטיה שניתן להסמיך אותה למיסטיקה יהודית,

לפן האפל והקסום המתנוסס בה. החיזיון, למשל, פולש כאן לראשונה למחוזות הסיפור האפלפלדי. וכאן אף יסודות סוריאליסטיים מסתננים למסכת הסיפורית האפלפלדית: לא אחד אחד ובאין רואה. להפך: דרך דלת הכניסה. בשער הראשי.

קובץ הסיפורים הרביעי, "בקומת הקרקע" (1968) ממשיך למפות את נתיב התנהלותו של היהודי הנווד במחזותיהם הנוכריים של

השתיקה, או עילגות הלשון, המאפיינות רבים מגיבורי אפלפלד, מוסיפות לתחושה של עולם שסדריו הופרו

הגויים, זר ומוזר, אפוף חורפיות, עורג לישועה אשר לעולם לא תגיע, לעולם לא תיגע בו.

בקובץ החמישי של סיפורי אפלפלד, "אדני הנהר" (1971), ממשיך היהודי בגלגולו הגלותי כאדם נגוע, גולה מגאולה, גם בהעגנותו החדשה, במולדת החדשה. הוא נותר עקור גם לאחר שהוא כביכול ניטע מחדש. כמו שכתבנו: לא רק עקור לעד. גם נגוע. גולה מגאולה. ובדיאלוג ההדדי בין הגבר לאשה, אין ולו שבריר או שביב של אושר. האשה היא המשען הכלכלי, אכן, אך לעולם לא באורח המכתוב או מאפשר אפילו גילוי חולף של אושר. ובאותו קובץ, העיוורון הוא מוטיב הצובר תאוצה: העיוורון כמטאפורה להעדר היכולת להיפקח לקראת המולדת החדשה, ישראל, לראות אותה כהווייתה, כחוויתה, ולהפוך לחלק ממנה.

הרומן הראשון שאפלפלד פרסם הוא "צילי: סיפור חיים" (1983). נקודת המוקד התמטית: השוליים וההסתגרות בתוך השוליים כסגולה להישרדות, ומתוך כך תפיסת השוליים כמקור קור. המעבר מהסיפור לרומן מסמן מפנה באסתטיקה של סיפורת אפלפלד: הדמות הופכת מורכבת יותר, מפגינה משקעים פסיכולוגיים שנחסכו מקודמותיה, ומסתמן אף ניסיון לדייק יותר בממד ההיסטורי של ההווה והחוויה היהודית בתקופה המודרנית.

וגם: לראשונה נחלץ כאן הגיבור האפלפלדי מן התמונה הקבוצתית בה שובץ עד כה, לראשונה הוא מתנער מדיוקן וממד העדר שדבקו בו עד כה, ולראשונה מופיע בזירת הסיפורת האפלפלדית גיבור מרכזי אליו מתנקזים מוקדי הכובד האידיאיים והתמטיים של הרומן. אך עדיין, כתמיד, מתמיד, אוכלוסיית הדמויות כולה מתנהלת בכבדות, פוסעת בסרבול מהוסס וספקן בספיחי הקורסים של עולם מסויט, מנוכר וקר. עדיין הדמות נתונה בתפקיד התמידי של הדחוייה, "האחרת", הבלתי נטמעת לעד. ועדיין פחד וחרדה, איום ואימה, הם המלווים היחידים הדבקים בהם. כמו שכתוב באותו שיר של דליה רביקוביץ: תאר לך, רק האבק

ליווה אותי. ברומן "העור והכותונת" (1971) אפלפלד נפרד מהאסטרטגיה האסתטית הקודמת של סיפור המתנהל באורח התקדמות ליניארית: כאן נאתר ונאבחן עלילה המתפתחת באורח מורכב יותר, דרמטי יותר, עלילה הצוברת תאוצה ולאחר מכן נסוגה לאחור, או מסתעפת, או משעה ומשהה את התקדמותה ומתמקדת בעניין שכמו גדוע מהרצף העלילתי, ושוב חוזרת לציר המרכזי, וחוזר חלילה.

חותם אוטוביוגרפי מובהק ניתן לאבחן ברומן "מכוונת האור", המתעד את קורותיה של קבוצת צעירים המגיעה לישראל מן הגולה, ומבקשת, כמעט לשווא, ובאמת לשווא, להעגן ולהתערות במולדת החדשה.

אלא שהמולדת החדשה אינה מיתרגמת בעבורם למולדת חדשה של ממש, ונשארת בגבולות, ועל תקן, של נתון גיאוגרפי מקרי, אכן שונה מן הקודם, אך לא מעבר לכך. משהו כמו תאוה מקרית או תקלה גיאוגרפית, שהביאה אותם דווקא לישראל ולא לאמריקה, למשל, או לדרום אפריקה, או השד יודע. ותופעות האלימות והאכזריות הפושות ומתפשטות כנגע ארור וממאיר בקרב אותה קבוצת צעירים, חוזרות ומעידות על הידוע: העדר היכולת להכות שורש של ממש הופך קרקע נוחה להתפשטותם הממאירה של גידולי פרא.

כך אפוא: המולדת החדשה היא אולי בבחינת חדשה בעבורה, אבל בוודאי אינה מולדת. ואולי אפילו לא חדשה. כי בה הם שבים וחווים את משקעי הקודמים והידועים לעד של העולם הרצוף והמנותץ, המסויט והקורס, ממנו הגיחו וממנו לעולם לא יתנערו.

וכך, באורח מוקפד ופרטני מזה, ובאורח מנסח הכללות מזה, בוחנת החוקרת, ובדקות קולעת, את יצירותיו של אפלפלד: אלו שכבר נזכרו כאן ואלו שלא נזכרו כאן, וביניהן "העור והכותונת" (1983), "באיטון העין" (1973), "בדנהיים" 1939 (1975), "תור הפלאות" (1981), "הפגישה", "יצפת האש", "קתרנה" (1992), "מסילת ברזל" (1991), ועוד.

וכך מתנהל ונפרש מחקרה של המחברת באורח סימולטני על כמה מפלסים: הרצף האבולוציוני של התפתחות האסתטיקה בסיפורת אפלפלד, על תמורותיה ועל הנמקותיהן; העמדת הכללות סדורות ושיטתיות הממפות באופן ממושע ומשכנע את קורדינטות האורך והרוחב בסיפורת אפלפלד; והצבת אינטרפרטציות ספציפיות, המפגינות קשב רגיש לטקסט הנבחן, ומטיבות לאבחן את דקויותיו.

כי אפלפלד האיש ואפלפלד הסופר, ובעיקר הסיפורת של אפלפלד הסופר והאיש, כולם כאחד, לא היו יכולים להתברך במסמך של מחקר ספרותי, ראוי יותר, קשוב וחשוב יותר. ■

יעל קורנר

פרסום ראשון

מאמצים

כרתו לכסא רגל
וצוּו לו:
תעמוד יציב:
התנדנד, התנדנד
חיה במבוכה.
אופס, כמעט נפל.
עדין לא.

אני מסרבת לשותות
את הקפה שהכנת לי הבקר.
גרגרו,
סובבים את ראשי כמו הלה שחורה,
כאשר אני הולכת
מהמטבח לשרותים, למקלחת לשטוף פנים
למטבח.
התישבותי לשלחן.
מוגתי
עשרים ושתים טפות דמעה מלוחה
בכוס עבודה.
שתי, ופזרת לי כפית סכר גדושה
בדרך אל דלת הכניסה.

יעל קורנר, סטודנטית לפסכולוגיה, קרימינולוגיה וסוציולוגיה

פרימת קיר

ואן ג'וד הלך
אצלי ותלה
שמשות בתוך
הקיר.
לא הייתי בטוחה
אם כרת או כרה

אזן להריח
מהו הניחוח שאביא
מפרחי השמש.

התהלכתי ביניהן
וקטפתי.
וקלפתי

גרעיני חמניה
שנאספו אל כפות ידי.
בין לשון לשון
חשתי זעתם
המפתרת, המלוחה.

והקיר - נפרם... נפרם... נפרם...
פרם... רם... ססם...

שיר - קולב

נשים תלויות על קולבים סדוקים
בחנות מאחורי הרחוב הראשי,
בארון עץ מתפרק, נחות הן היטב.

מישהו רצה לשלם הרבה כסף,
על מנת לרכוש את הארון
ואחר היה נתן הרבה
לו ידע מה יש בתוכו.

נשים למכירה! נשים למכירה!
והן אפילו לא מקדישות לכך שימת לב.
אצבעות רגליהן לוקקות את הרצפה החומה,
אך אין אפשרות לכך שיניחו גם את העקב.

פרץ-דרור בנאי

לילה על החוף/קומפוזיציה

מכתף המלון הגבוה אלוהים משקיף אל החוף
בעין אדמה הפורחת למרחקים.

מטוס קל חולף מאיר את חשכת הים
והבריזה מבררת שערות של שמחה אלמונית.

שדרת אקליפטוסים קטנים מחוללת לאטה
סביב מגרש חניה ריק הנדמה לרחבת רקודים.

חפת כלולות שחורה נארגת בחוטי חשמל
והחלל הנמוך נושק לצלעותיה מכל צד.

הירח הוא פלח לימון החונה בקצה -
סכת המצילים הריקה ומאפיל על הדגל.

בצהלת מאוצים עליזה החזרת שוב ושוב על עצמה
כלב מגדל גומע את מרחב החפש מהקולר.

תינוק אבוד בין פרחים מקשית ידיו -
אל אמו הנרפנת עליו כעץ על תפוח.

חיק ירק מדרג כמו מדשאה מפנקת מציג געגועים
לפסות אהבה שהתגלגלו עליו בזמן אחר.

בין הקשתות זוג כוכבים לוחט נצמד
לגנב בחשאי צרור נשיקות לחות.

כל היפי הזה כלו וכל העצב הזה כלו
ובכוכסי אין אפילו טפת בירה אחת לחגוג.

מבט לאחור

ריבה חירורג

הדילמה האנושית בעת מלחמת העולם השנייה

יום, ממרחק של שנים ממאורעות השואה, מאפשרת הפרספקטיבה של הזמן להעמיק את התבוננותנו, לחדד את ראייתנו ולהקהות את הרגשות הצורבים והכואבים. אנו מנסים להקפיד על איזון רב ככל האפשר. עם זאת, המאורעות שאני מבקשת לדון בהם, שייכים לתחומים בלתי נתפסים, הן במציאות והן בדמיון.

בכואנו לדון במאורעות אותם ימים, יש לתת את הדעת על כמה גורמים, שהם בבחינת קונפליקטים ורגשות אוניברסליים שבני אדם נאלצים להתמודד עמם (ג'יימס מאן, 1973):

- הערכה עצמית לעומת הערכה עצמית נמוכה;
 - עצמאות לעומת תלות;
 - אקטיביות לעומת פאסיביות;
 - אבל או צער מתמידים שלא באו על תיקונם, השוחקים נפשו של האדם וגורמים לו להרגשת אשם.
- הסופר דינור (קצטניק), כותב:

היתה אושוויץ, עולם מוזר ומיוחד, פלנטה אחרת, שהזמן נע בה על גלגלים אחרים. לתושבים שם לא היו הורים; לא היו ילדים; לבושם היה שונה; לא היו לידות; והם נשמו שם לפי חוקי טבע אחרים; לא היו לפי החוקים של העולם שלנו; שמו של האדם היה "קצטניק"; הרשע האנושי השתפך שם וכל תעלול האפשרי לפגוע בזולת הופעל שם... רצה, שיטוי כלבים, סירוס, עקירת ציפורניים, עבודת כפיה והשפלה ללא גבול. עתידם היה תאי הגאזים. בטחוננו של האדם עצמו התמוטט כליל.

לא יהיה זה מוגזם אם נאמר, שבימי מלחמת העולם השנייה, בגטאות ובמחנות, השתנתה חשיבת האדם, וכתוצאה מכך - התנהגותו. ואם כך, שואלים אנו את עצמנו, מה בדיוק היינו? מה יכולנו לעשות כדי לשנות את פני הדברים, איזה מן חברה היתה בגטאות, ובכללם גטו לודז'?

להלן מספר תנאים האופייניים לימי המלחמה שאינם קיימים בחברה הנורמלית: א. בחברה של ימי המלחמה הפרט לא היה אדון לעצמו והתחייבויותיו לא היו תלויות בו עצמו ואף לא בציבור שבקרבו הוא חי; ב. חיי היום יום של החברה התנהלו מאונס;

העבודה נעשתה תוך אונס; האכילה, הלבוש, ההתנהגות, ההליכה או הריצה... כל דקה, כל תנועה, כל עשיה נעשו מתוך כפיה;

ג. החברה בכללותה היתה צריכה להתמודד עם מצבים קשים ביותר כגון: השפלה - מה היא עושה לאדם? בידוד - מה השפעתו על האדם? גירוש - נישול ממיטה, מהבית ומהמקום שהאדם חי בו. מי הוא האדם אחרי הגירוש? מי יודע אותו?

עבודת פרך - איך מרגיש האדם כשהוא עובד במקומו של סוס? רכבת בהמות - מה קורה לאדם כשמכניסים אותו לקרון הרכבת המיועדת למשלוחי בהמות?

דומה, שרק מי שנתנסה במצבים הללו ואחרים יכול להשיב על השאלות, והמדען, החוקר, הפילוסוף וההיסטוריון, אינם יכולים אפוא להשיב. אפשר לדעת על קיומם של מצבים שכאלה, לדעת מהם האירועים הכרונוולוגיים, התאריכים, הנתונים הסטטיסטיים - וזוהי ההיסטוריה. אולם לדעת איך פירושו להרגיש. מכאן, שלגורלות האישיים לא יוחד, כמדומה, מקום רב בהערכת התנאים של ימי השואה.

בזמנים ש"בטחנו של האדם עצמו התמוטט כליל" (דינור) והערכתו העצמית היתה כה נמוכה, איך אפשר לדבר על עצמאות לעומת תלות?

דומה שהקונפליקטים האוניברסליים של עצמאות לעומת תלות ושל אקטיביות לעומת פאסיביות, לבשו צורה מעוותת בתנאי הגטו והמחנה, ואנשים שוב לא יכלו לחשוב על עצמאות ועל אקטיביות. את מקומם תפסו המחלות, האבל והצער, כי מוות שרץ בכל עבר, והם מלווים את מי שנותרו בחיים לעד (המתים השתחררו מכך).

אכן, יש מי שלחמו לחיים, בגטאות ובמחנות, לחימה חיתית. והשאלה היא - האם מותר היה להשתנות? והאם אפשר היה שלא להשתנות? האם מותר היה להילחם למען החיים בכל מחיר? האם מותר לנו היום להחיל את אמות המידה של "עתה והיום" על ימי הגטאות?

ראוי לזכור שמאחורי כל המעשים שעשו היהודים (ולא יהודים שבויים) עמדו גרמנים ובידם "גרזן הטרור", שהפך את השבויים במחנות ובגטאות למבצעי פקודות. בכך הפכו הגרמנים את היהודי לפרגוד המסתיר כל גרמני שעמד מאחוריו, והצליחו לסלק את דמותו של היהודי אף בעיני עצמו. היהודים האשימו את עצמם אך לא את הגרמנים, האשם מכרסם את לבותיהם של הניצולים עד היום הזה - "למה אני נותרתי בחיים ולא יקירי?"

ההצלחה של המנגנון הנאצי, עדיין, אחרי 50 שנה, ניכרת ומורגשת. רגשות אשם עדיין מייסרים את הלבבות. הנותרים בחיים מרגישים אשמים, והנספים נתפסים כקדושים.

על סמך הנתונים האלו, ברצוני להתייחס לעובדת הגירת יהודי גרמניה, צי'כיה ולוקסמבורג מאונס.

עובדה היא שעד כה כמעט שלא התייחסו אליהם במחקר, ואם דגו במצבם עשו זאת מנקודת מבט של בחינת הסתגלותם לחיים בקרב יהודי המזרח שאליהם הובאו. עד כה לא נדונה שאלת האבדה שנגרמה לעם היהודי - לעולם כולו - בשל רצח יהדות זו, שרבים ממנה היו מלומדים בעלי שמות בינלאומיים. האם יוכלו היסטוריונים לעמוד אי פעם על גודל האבדה? גם אם אסתפק בהזכרת הבולטים מבין היהודים שהובאו לגטו לודז', מן הפריפריות ומן המערב, לא יהיה בכוחי לצייר תמונה נאמנה המייצגת את אשר קרה. עוד טרם הגיעו האנשים האלה הם היו חדורי סבל. היתה התרדירות תלולה בכל שטחי החיים. הם הושפלו, בודדו, הושוו לרצצים ולחיידיקים - האם יש ביטוי לכל אלה?

גטו לודז' וה"יודנאלטסטה", שבראשו עמד מרדכי חיים רומקובסקי (להלן: מח"ר), היה לאב טיפוס לנעשה בגטאות. מח"ר, אישיות שנויה במחלוקת, לא נבחר. גם במקומות אחרים הם לא נבחרו. על פי כורח שאב מח"ר את כוחו מחוץ לחברה שבה שלט - מן הגרמנים. אבל אדם אחד הוא בחזקת מינוט, וכל מי שציית לרצונו של האדם האחד הזה, ולא קם נגדו, הוא בהכרח שותף למעשיו, והאחריות חלה גם עליו.

טיול עם הרב הראשי בק. נראה שהוא באמת אישיות מוסרית מיוחדת בעלת משקל יוצא מן הכלל. ד"ר לאו בק, 1873-1956, פילוסוף והיסטוריון, המנהיג הרוחני של היהדות המתקדמת בגרמניה ורב בברלין. אחרי עליית היטלר לשלטון הכריז, שאלף שנות היסטוריה יהודית על ארמת גרמניה הגיעו לקיצן והקדיש את כל כוחותיו בתוקף תפקידו כנשיא נציגות יהודי הרייך, להגנה על זכויות היהודים. בק סירב לעזוב את צאן מרעיתו ולהגר והגיע לגטו בינואר 1943, והוא בן 70. תחילה עבד הרב בק, לפי רצונו, בשירות העבודה הכללי, דוחף עגלות. מאוחר יותר נבחר לחבר כבוד במועצת הזקנים ואחרי הטרכנספורטים הגדולים בסתיו 1944 היה מנהל מחלקת הסעד, שבה נכללה גם מחלקת הנוער כמדור. בכל עת שהותו שימש סמכות רוחנית לדברים. באוגוסט 1943, בא אל הרב בק מהנדס יוצא צ'כיה בשם גרינוולד וסיפר לו, כי ירד שנשלח לאשוויץ ומשם למחנה עבודה, הצליח לברוח ובא להזהיר אותו מפני הגורל הנכון ליהודים בתאי הגזים של בירקנאו. אחרי מאבק מצפוני הגיע ד"ר בק לידי החלטה לשמור את דברי גרינוולד בסוד. לחיות בחרדה מפני המוות כגאו היה בעיניו גרוע מן המוות עצמו ואולי לא כל תושבי גטו טרוין ישלחו למורת. הרב בק נשאר בטרוין עד לשחרורו ואחרי המלחמה השתקע בלונדון ולאחר זמן בארצות הברית.

בני אדם רצחו
בני אדם נרצחו
בני אדם החרישו
היה זה פשע כלל אנושי! העולם הוא שחייב לנו תשובה – ואנו בוודאי לא אשמים. ■

נוהגים להשוות את מח"ר לד"ר צ'רניאקוב. ראוי לומר, שמדובר בשני אנשים שונים לחלוטין, שמתם האינטלקטואלית שונה. השכלתם שונה ורמתם מבחינה חברתית שונה.

מושגי הגבורה אף הם שונים בתנאי החיים בגטאות ובמחנות. מה השתנה עם התאבדותו של ד"ר צ'רניאקוב? האם אנשי גטו ווארשה ניצלו כתוצאה מכך?

מח"ר נסע לאושוויץ, לשם נסעו כולם. מתהלכות שמועות שקיבל מכתב הגנה מראש הגטו, פערולונג הנס ביבוב. אם אכן קיבל, האם אין זו הוכחה נוספת, שהאיש השלה, לא רק את האנשים שבגטו, אלא גם את עצמו ואת משפחתו, שאכן אפשר יהיה להינצל?

איך אפשר לדעת מה חשב ומה הרגיש ה"דיקטטור" מח"ר, אוהב ילדים מובהק מלפני המלחמה, כשהחליט להאריך את חיי האנשים בגטו, כל עוד אפשר היה, אבל במחיר חייהם של הילדים (בעת ההיא, לאחר השילוח, לא נותרו עוד ילדים בשום מקום, בשום גטו, אלא בגטו לודז' ומספרם היה כ-5,000).

אני תקווה, שנלמד לראות ולדון בכעיה הכאובה הזאת מזווית אחרת. זו דילמה שבפניה עמדו כל אנשי הגטאות. הנה קטע מהספר "חיים כאילו", יומן אגון רדליך מגטו טרונושטאטא (עמוד 186):

הבדלים סוציולוגיים ואידיאולוגיים של קבוצות מסוימות, לא פטרו אותן מן הנעשה. דהיינו, מאחריות משותפת. כל מי שרק הביט ולא שינה דבר, שותף לאחריות. לא חשוב אם יש מי שחשבו אחרת, אם יש מי שהתנגדו בלבם למעשה זה או אחר, אם לא נעשה דבר לשינוי המצב, כולם שותפים. אין להתכחש לעובדה שהיתה בגטאות ממלכת פוקדים, והיה קהל מבצעים, כלומר, כולם נשאו באחריות.

לפעמים נוח לפרט לתלות את האשם בכלל, או לכלל לתלות את האשם בפרט, כדי להתנער מאחריות לא "נעימה".

כאמור, לאמיתות וערכי אנוש ומוסר בתנאים ההם לא היתה כל תשתית קיומית. לא היתה כל אפשרות לבנות מעקפים פיזיים, ובמקומם נבנו מעקפי אשליות. היתה בריחה מן המציאות והיתפסות בחלומות. אלה עזרו להתגבר על האינסטינקטים החייתיים (שהיו בבחינת נס. הודות לכך נותרו עוד שרידים בחיים, בניגוד למגמתם של הגרמנים להכחיד, להשמיד ולאבד, למען לא ייזכר שם ישראל עוד), והשאלה האם מותר היה והאם נכון היה, אינה רלוונטית אפוא. ובכל זאת, שאלות עדיין מציקות.

לדוגמה אביא את שני הגטאות הגדולים ביותר אשר בפולין: לודז' ווארשה שבהם היתה תגובת היהודים והעומדים בראש היהודנראטים שונה.

האם ידע מח"ר על הכחדת היהודים בשנת 1942? (לפי הנאום שלו בשנת 1942, בזמן גירוש הילדים מגטו לודז', הוא ידע) האם מותר היה לו להחליט "לרצות" להציל את רוב יהודי הגטו (כ-80,000) במחיר מסירת הילדים?

מדוע לא קם אפילו אדם אחד לשנות דבר? מה היתה האלטרנטיבה?

אין בכוננתי לגרוע חלילה מגדולת הגבורה של המורדים בגטו ווארשה ובמקומות אחרים, ואולם היה זה צעד ללא דרך! לא היה מוצא, והלכו לקראת מוות בידועין! אנשי גטאות רבים שלא יכלו להילחם ולא לחמו, לא חדלו מלקוות – "אולי נצליח לעבור את הימים האלה? אולי נזכה לכך?" הם נאחזו בנשק האמונה והחליטו לחיות, אולי עזרו להם מעקפי האשליות "היהודיות" שבנו ללא הרף, במקום גדרות ובאריקדות, שאף הם היו אשליות בסביבה העוינת שמחוץ הגטאות. גטו לודז' היה סגור ומסוגר, ומסביב לו פולקסדויטש וגרמנים שהובאו מגרמניה ותפסו את דירותיהם של היהודים.

נכון, הידיעה שחיים שכאלה אינם אלא גסיסה איטית, שיתקה לפעמים את יצר החיים. היו גם התאבדויות, אך לא היה רצח. אבל מי שהוסיפו לחיות התחבטו בשאלות מוסר, ולא חדלו לשאול מה מותר ומה אסור. הערכים עלו לעיתים על החיים עצמם.

רוני סומק חצי

התורה

לאונרד כהן

מאנגלית: דניאל פלורנטינו

כל מה שידוע על אדולף אייכמן

- עִינִים..... נורמלי
- שֵׁצֶר..... נורמלי
- מִשְׁקָל..... נורמלי
- גְּבִיה..... נורמלי
- מְבִינה פְּנִים יְחוּדִי..... לא
- מִסְפַּר אֶצְבָּעוֹת בְּיָדִים..... עשר
- מִסְפַּר אֶצְבָּעוֹת בְּרַגְלִים..... עשר
- אִינְטֵלִיגֵנְצִיָּה..... נורמלי
- מָה חֲשַׁבְתָּ?
- טְפָרֵי עוֹף דוֹרֵס?
- שְׂנִים חוֹתְכוֹת מְגִדְלוֹת?
- לְחַת יִרְקָה?
- טְרוֹף?

לאונרד כהן ממלא, בשאלון דמיוני, את פרטיו של אדולף אייכמן. מי שציפה לפוטו־רצח מגלה את הקלות הבלתי נסבלת של האיש שחיבר את מילון הרצח. על פניו, לא נראה אייכמן שונה משום חיה אחרת בגן החיות האנושי, אבל פניו היו בסך הכול מסכה שכיחה מלכודת צפעים. לאונרד כהן תופר את המסכה מחדש, אך לא מוותר על פסיקה של השקט שלפני ההכשה.

על אלפיים ימים

ישראל אבירם

תשעה פרקים ואפילו

"אומר העם היהודי ההרוג,
בין בשתיקה ובין בדיבור, אל העם היהודי החי:
אתה שלא יכולת להושיע אותנו, הטה נא אוזן
ולב לעדותנו,
היא שארית היים:"

(מתוך "מגילות העדות" לאבא קובנר)

ובת העדות עומדת כל העת
לנגד עיני ואני מקיימה מן היום
הראשון בו דרכה רגלי על אדמת
הארץ הזו. מאז, אני מדבר על הנושא הזה
באוזני כל מי שמוכן להאזין לדברי ובמיוחד
באוזני בני נוער, מאז שבני הנוער היו בני
גילי. רודפת אותי המחשבה כי הזמן הולך
ואוזל ולא יחלפו ימים רבים והדור שחזה
מבשרו, ייתם מן הארץ ולא יהיה עוד מי
שיוכל לומר "אני הייתי שם". והרי הדברים
קל וחומר: אם כבר היום, בעוד יש עדיין
עדים חיים, קמו מכחישי השואה, או מי
שמנסים לגמדה, ביניהם פסאודו-
היסטוריונים, המתהדרים בתארים אקדמיים,
מה יהיה בעוד 20, 50, 100 שנים.

לשיטתי, אין לכנות אותי ושכמותי "ניצולי
השואה", אני ושכמותי הננו עדים למה שהיה
שם ואז, ניצולי השואה הם כל עם ישראל.
כי הלא מזימתם של הגרמנים היתה,
להשמיד את כל היהודים באשר הם. הם רק
לא הספיקו.

לו לא אומץ לבם וגבורתם של החיילים
האנגלים ונצחונם על גייסותיו של רומל
באל-עלמיין, באוקטובר 1942, היה גורלו
של היישוב היהודי בארץ ישראל, בדיוק כמו
גורלו של גטו וארשה.

במאי 1941, פרץ בבגדד המרד של
רשיד עלי, בעל בריתם של הגרמנים. לו
הצליח המרד הזה, לו נכנסו הגרמנים
לעיראק, או אז היו העיראקים מוסרים את
יהודיהם לידי הגרמנים בשמחה; והפוגרום
שהתרחש בימי המרד הוא בבגדד, בחג
השבועות תש"א, אינו אלא סימן. חלק
מיהודי לוב רוכזו במחנות והיו מהם ששולחו
למחנות ההשמדה בפולין.

אני איני טוב יותר, לא מוכשר יותר, לא
חכם יותר ולא מיוחס יותר מאלה שניספו.
ההצדקה להישרדותי - שאינה אלא פרי
מקרה בלבד - היא חובתי לספר, להעיד,
לזכור ולהוכיח ולא לאפשר לפשע הנורא
הזה לשקוע בתהום הנשיה. זו מעין צוואה
שהותירו לנו הנספים; מעין שליחות שאני
רואה את עצמי לעולם מחויב לה.

בבואי לכתוב להעיד על נושא השואה, עלי
להתמודד עם קשיים, עם מכשולים, אפשר
לומר, בלתי עבירים.

מרחק הזמן

מחצית המאה חלפה מאז ההתרחשויות.
אין זה מן הדברים הפשוטים לכתוב -
בחזקת עד, ובמיוחד בכוונה שיקראו את
הדברים אנשים צעירים - על מאורעות
שהתרחשו לפני כחמישים שנים. והלא אני
זוכר היטב, כיצד אני, שנולדתי שמונה
שנים אחרי תום מלחמת העולם הראשונה,
לא התעניינתי לדעת ולשמוע מפי הורי ומפי
בני דורם, על מה שחוו במלחמה ההיא. אלא
שאני איני בא לספר על המלחמה: אני בא
לדבר על שואת העם היהודי מידי הגרמנים.

ואם כי שני הדברים התרחשו באותו הזמן,
אין הם היינו הך. השואה אכן התרחשה בימי
מלחמת העולם השנייה; כיבוש הארצות
הרבות אפשר לגרמנים לשים את ידם על
מיליוני יהודים ולבצע את זממם הנורא; אבל
בזה מסתיים המכנה המשותף בין המלחמה
לבין השואה.

השואה היתה הרבה יותר מפשע מלחמה כי
לא היה לה ולא כלום עם פעולות מלחמה.
כליאתם של היהודים לא היה כורח מלחמתי,
ושמירתם, העברתם ממקום למקום
ומזון-הרעב שניתן להם, רק הכבידו על
המאמץ המלחמתי. לו הניחו הגרמנים
ליהודים, היה להם קל יותר לנהל את
המלחמה.

בעניין הזה, ראה דבריו של הנרי גרינברג
בספרו "האמת הלא אמנותית", (הספר לא
תורגם לעברית).

"בלויץ" על לונדון, התרבתה של וארשה,
הפצצת קובנטרי או ההתקפה על
פרל-הרבור, הם קטגוריה אחת ואילו
אשוויץ, חלמנו, טרבלינקה, שייכים
לקטגוריה לגמרי אחרת.

ליהודים לא היתה מלחמה בגרמנים
ומלחמת-ההשמד של הגרמנים ביהודים, לא
היתה מלחמה על נחלה, כמו למשל,
בארמניה; או כמו המלחמה הנוראה בין
הקרוואטים, הבוסנים והסרבים. וכמובן, אי

אפשר לעשות השוואה כל שהיא למלחמתם
של הערבים בנו, שהיא מלחמה על אותה
כברת-ארץ, כאשר שני העמים טוענים
לבעלות עליה.
זה היה מסע השמד לשמו.

לא ניתן לספר הכול

לא זו בלבד שאיני יודע הכול, אלא שגם
המעט שהנני יודע; המעט שחוויתי; לא ניתן
לספרו במלואו. כיצד אפשר על אלפיים
ימים, שכל אחד מהם הוא נצח של רעב, של
מצוקה; של אי-ודאות מחרידה; של חוסר
תקווה.

מסמך רב הקף, המלמד הרבה על התקופה,
הוא "הכרוניקה של גטו לודז'". המסמך הזה
הובא ארצה - אחרי שהוגנב מפולין בשנות
החמישים - בידי מנחם זונבנד (החי
בשוודיה), תורגם לעברית בצורה קפדנית
ומדויקת ביותר, בידי אריה בן-מנחם ויוסף
רב וראה אור בהוצאת "יד ושם".

זו היא כרוניקה יומית, עם תאריכים
מדויקים. כתבו אותה צוות של אנשים מטעם
זקן-היהודים, כלומר ראש הגטו, והם רשמו
את כל ההתרחשויות: כמה לידות וכמה
פטירות היו מדי יום ביומו; מה היתה חלוקת
המזון ומה היה גודלה של מנת הלחם; בכל
יום רשמו מה היתה הטמפרטורה; אם ירד
גשם, או שהיה כפור; אם היו השמים כחולים
ואם היה יום שמש; כמה אנשים הובאו לתוך
הגטו, ביום זה או אחר, מן העיירות בסביבה,
או מגרמניה, או מארצות אחרות; כמה הוצאו
מן הגטו; אפילו את הלכי-הרוח בקרב
אוכלוסיית הגטו, תיארו; את השמועות,
העוברות מפה לאוזן. זהו מסמך בן ארבעה
כרכים; יותר מאלפיים ושלוש מאות עמודי
ספר. סיפורו של כל יום הוא דרמה בפני
עצמה. ואף שכאמור נכתבה "הכרוניקה"
מטעם, ובדרך הטבע, לא את הכול יכלו
לכתוב, מבין השיטין עולה זעקת המציאות
הנוראה.

אבל לעולם, לא כולה; מי שלא היה שם, לא
יוכל לדעת כמה סבל מסתתר, לדוגמה,
מאחורי הרישום, התמים לכאורה, בכרך
הראשון, דף 7, ידיעון מס' 2, מ-13 בינואר

1941: "שלוש עשרה מעלות מתחת לאפס"; או בדף 11, ידיעון מס' 4, מ-15 בינואר 41: "כל היום סופת שלגים, חמש מעלות מתחת לאפס".

ללא אמצעי הסקה. רעבים; בלבוש חסר ומרופט; ספק בידי, אם קורא "הכרוניקה" יוכל לתאר בנפשו - למשל - מה משמע, בכפור כזה, ללכת לשירותים (הציבוריים, בחצר. כאלה שבור כרוי תחתיהם; לא היו אחרים), ולא להחליק שם על הקרח המטואב. הנה כי כן, לא זו בלבד שקצרה ידי מלספר את הכול, אני חושש שלעולם לא יסופר הכול.

הבלתי יאמן; הבלתי מתקבל על הדעת

המכשול הזה התעצם לאין שיעור, מאז ניצבים מולנו מכחישי השואה, ודבריהם אכן מתקבלים על הדעת! דבריהם נשמעים, באוזני אדם נורמלי, אמינים הרבה יותר מאשר דברינו.

הרי אדם בר-דעת, רגיל, אינו יכול להאמין, כי לקחו אנשים חפים מכל פשע, דחסו אותם בהמוניהם, בעשרות ובמאות אלפים - במיליונים! - לתוך תאי גאזים והרעילו אותם. באמצע המאה העשרים? בלב אירופה? לעומת זה, כשאומרים: "אכן היו תאי גאזים והיה שימוש בהם, אבל רק לצורך חיטוי בגדי האסירים", אלה דברי טעם המתקבלים בהחלט על הדעת. כשאנו מספרים על הרעבה מכוונת ושיטתית של אלפי אנשים; על עקירת תינוקות מזרועות אימותיהם; על הפרדה וזונית בין יקירים; על רצח שיטתי של שישה מיליון בני אדם! האם אפשר להאמין לזה? בוודאי שלא! אבל כשבאים ואומרים: "אנו לא מכחישים שהיהודים סבלו; כל האוכלוסיות סבלו, הרי זו היתה עת מלחמה. בוודאי היו רבים שמתו כתוצאה מן הסבל. אבל שישה מיליון?! הבלים! אולי שישים אלה..."

טענה כזו היא הגיונית ומתקבלת על הדעת. כל צעיר נורמלי, גרמני, או, אפילו יהודי, יאמין בה בקלות ויתקשה מאוד להאמין לטענות-עדויות שלנו.

שמעון ויזנטל, כותב בספרו "הרוצחים ביננו":

חיילי האס.אס. אמרו בציניות לאסירים: יהיה סופה של המלחמה הו כפי שיהיה, במלחמה נגדכם, אנחנו המנצחים. איש מכם לא יוותר להעיד. יתווכחו, ההיסטוריונים יחקרו, אבל לא תהיינה רדאויות, כי אנו נשמיד את ההוכחות יחד אתכם. והיה אם תשאר הוכחה כל שהיא, או אם מי שהוא מכם ישרוד, יאמרו הבריות שהאירועים שאתם מספרים עליהם, מפלצתיים יתר על המידה מכדי שאפשר יהיה להאמין לכן; יאמרו, שאלה הן הגזמות של תעמולת בעלות-הברית, ויאמינו למי שמכחישים הכול. לנו יאמינו ולא לכם. אנו נכתיב את סיפור המחנות.

נורא ומוזעזע עד כמה צדקו.

ומדברי הסופר והפילוסוף, חתן פרס נובל, אלי וויזל:

אפילו אם עיינת בכל התיעוד, הקשבת לכל העדויות, ביקרת בכל המוויאונים, קראת את כל היומנים - לא תוכל לבוא בשעריו של הלילה הנצחי ההוא. זו הטרנדיה של שליחות הניצול. עליו לספר סיפור, שלא ניתן לספרו. עליו להעביר מסר, שאינו ניתן להעברה... במובן זה הצליח האויב, למרבה האירוניה, להגשים את מטרותו. מאחר שהוא הרחיב את הפשע עד אין גבול, ומכיוון שאנו לא יכולים לתצות גבולות אלה בעזרת השפה, אי אפשר לספר את הסיפור המלא של פשעו. (מתוך "המיליון השביעי" לתום שגב)

כיצד אפשר לשכנע את מי שלא היו שם, להאמין לי ולשכמותי, שדברינו הדמוניים והנשמעים דמיוניים הם אמת, ואילו דבריהם "האנושיים" של המכחישים, הנשמעים כה אמינים, מציאותיים והגיוניים, הם שקר?! צעיר גרמני שיקרא את עדותי ומאידך ישמע את דודו, את סבו, מכחיש את דברי, למי יאמין? ומה עוד, שאני הלא חשוד מראש כאויב העם הגרמני, כמשוחד.

קרקע פוריה מאוד, עליה נובטים זרעי

ההכחשה או ההגמדה של השואה, הם הנסיונות לתארה כאירוע היסטורי, אשר דומים לו אירעו בסמיכות זמן ומקום. הם מתוחכמים יותר ולכן סכנתם רבה יותר. בראש הטוענים כך עומד ההיסטוריון הגרמני, פרופסור ארנסט נולטה. הוא אינו טוען שהגרמנים לא ביצעו את השמדת מיליוני היהודים, טענתו היא שיש לראות את מעשיהם על רקע התקופה. הנה, אחרי מלחמת העולם הראשונה נרצחו מיליונים בידי המשטר הבולשביקי בברית המועצות. זו היתה תקופה כזאת, תקופה של רצח עמים, בחינת מצוות אנשים מלומדה. (ראה ספרו של ריצ'רד ג'. אוואנס, "כצלו של היטלר", הוצאת עם עובד).

אגב: הוא אינו היחיד הסבור כך. יש לנו לטה שותפים לדעה, ביניהם יהודים, ישראלים, כגון המזרחן אילן פפה והסוציולוג אורי רם. הם גם מערערים על זכותה של מדינת ישראל להתקיים וטוענים כי "לידתה בחטא". (ראה, מאמרו של פרופ' שלמה אהרונסון, "ההיסטוריונים החדשים, מוריהם המערביים והשואה").

באמצעות התיאוריות שלו, או בצידן, מטפף גולטה את ארס הכחשת השואה, בעורמה ובצניניות.

בגיליון של העיתון הפולני החשוב "פוליטיקה" מן ה-28.1.1955, במוסף המיוחד לרגל המישים שנה לשחרור אושוויץ, התפרסם מאמר של פרנציוק פיפר, תחת הכותרת, "אושוויץ הוא שקר - רוצחי ההיסטוריה". המאמר דן במכחישי השואה, אותם הוא מכנה "רוויזיוניסטים".

בקטע העוסק בפרופ' גולטה נאמר:

ההיסטוריון הגרמני ארנסט גולטה, בנסיגו להסביר באופן רציונלי את הסיבות לאנטישמיות ההיטלרית להשמדת היהודים, טוען שאחת מהן היתה שנאתם של אלה להיטלר, ומחליף בכך את הסיבה עם התוצאה; הוא ממשיך ומאשים את הציונות בהיות אינטרסים בינה לבין הנאצים. אחרייכן הוא מזכיר את מה שמכונה הדו"ח של Leuchter, המכחיש את קיומם של תאי הגאזים באושוויץ ומתוך כך, את ההשמדה ההמונית שבוצעה שם. גולטה מוסיף ואומר, כי המומחים עדיין לא אמרו את דברם האחרון בעניין הזה. כאילו שמדובר בעניין הצריך הוכחה.

החוקרת האמריקאית, דבורה ליפסדאט, סוקרת את ספרו של גולטה, "מלחמת האזרחים באירופה; הנאצים והבולשביקים" (ברלין 1987) וקובעת, כי גולטה מצטט מכחישי השואה, לדוגמה, את דוד הוגאן, כאילו הם חוקרים רציניים, מתייחס בכובד ראש למסקנותיהם ובכך הוא מעדיף לגיטימציה לכתביהם כאילו היו מחקרים מדעיים. למסקנות דומות הגיעה החוקרת האוסטרית, בריגיטה באיילר. היא קובעת שעמדתו של גולטה לגבי עובדות היסטוריות בעניין היהודים ומיעוטים לאומיים אחרים וכמו כן יחסו למכחישי השואה ("הרוויזיוניסטים"), מצביעים על כך, שמי שנחשב עד כה כהיסטוריון גרמני מוכר, נותן את ידו למכחישי השואה ובה הוא פותח לפניו את שערי האוניברסיטאות.

נהגה כי כן, הניסיון להציג את השואה כמאורע אחד מני רבים, מוליך בהכרח להכחשתה.

השואה היתה מאורע ייחודי, שלא היה דומה לו בתולדותיו הידועים של האדם ואין להשוותה עם כל אירוע היסטורי אחר. יתר על כן, נדמה כי אם ייחדנו את המלה הזו, "השואה", למה שעשו הגרמנים בשנות הארבעים של המאה הזאת ליהודים - ולצוענים - אין עוד להשתמש בה לכל עניין אחר.

יש לייחודיות הזו של השואה מאפיינים אחדים ואיני רואה כיצד ניתן להסבירם או להגדירם בדרכי החשיבה וההשקפה המקובלות.

רצח מתוכנן

השואה, היתה רצח מתוכנן ומתועש, המוני וטוטאלי - כמעט כמו מעשה פולחן - של כל היהודים באשר הם, אם רק ניתן להניח יד עליהם, והוא בא כאמור, כפועל יוצא של מדיניות גרמנית מחושבת וקבועה מראש. דבר כזה לא קרה מעולם ובשום מקום.

נכון, הגרמנים רצחו גם מיליוני פולנים, רוסים ובני עמים אחרים; הם הביאו למותם של מיליוני שבויים. אלה אכן היו פשעי מלחמה מתרידים. אבל הפשעים האלה נעשו בדרך כלל, בעקבות עברה כלשהי, אמיתית או מדומה, נגד המדינה הגרמנית. בין הנרצחים היו גם חסידי אומות העולם, כי הלא גם ניסיון להציל יהודים יחשב פשע במדינה הגרמנית, ואנו מבכים אותם כאילו היו בשר מבשרנו. אבל רק היהודים - ובמידה רבה מאוד, גם הצוענים - עצם קיומם היה פשע שדינו מוות. לא היו מעשים אשר היהודים יכלו להימנע מלעשותם, על מנת לא להיות בני-מוות.

ילד יהודי שעברו עליו שנות הכיבוש הגרמני ושרד, הוא מקרה חריג מתוך אלפים רבים, לא כך ילד לא-יהודי: הוא אינו מקרה יוצא דופן ולא חריג. יש מיליונים כמוהו.

השואה לא היתה עוד פוגרום; זו לא היתה עוד התפרצות של פרעות ביהודים. מאחורי כאלה מעולם לא התייצבה ממלכה, ממשלה איזושהי. לכל היותר, היו ממשלות, משטרים, שעודדו - כמו מאחורי הקלעים - פרעות ביהודים; היו שהעלימו עין. אבל מעולם לא היו ממשלה או שלטון, אשר הושיבו ועידה מטעמם - כדוגמת ועידת וונזה בינואר 1942 - אשר תפקידה לתכנן כיצד להשמיד ולאבד עם אחר.

וכך כותב אבא קובנר בספרו "מגילות העדות":

לראשונה הוסגר להורג עם שלם בצו של ממשלה שארגנה, תכננה עד פרט, אימנה ופקדה לקיים ספארי ענקי והציד התנהל בקיץ ובחורף, מהחוף האטלנטי ועד מורדות הקוקו, מים הקרח בצפון ועד חופי הים התיכון, מזה ומה, לא פסק ביום חג, בחשיכה ובאור, בצהרי המאה ה-XX.

"הפתרון הסופי של בעיית היהודים", כך הם כינו את ההשמדה.

התורה הנאצית - האיולת הנוראה הזו - התקבלה על דעתם של הגרמנים, רובם ככולם. לא רק על דעת הבורים, הנבערים מדעת שביניהם. בין ארבעת המפקדים של האינז'נר-גרום ס"ס - אלה היחידות שביצעו בפועל ממש את ההשמדה - היו שלושה בעלי תואר דוקטור; בין חמישה עשר משתתפי ועידת וונזה, היו שמונה דוקטורים; מי שבאו לאינז'נר-גרום הידועות לשמצה, נחקרו אם יש למי מהם נטיות סדיסטיות ואם נתגלו כאלה, נפסל המועמד. ב-1944 אמר הימלר: "ההישג הגדול ביותר הוא, ש'חיילי האינז'נר-גרום עמדו בהשמדת היהודים, בלי שנפגעו מבחינה אתית-מוסרית". אנשי האינז'נר-גרום היו בעלי נטיות אסתטיות ואמנותיות; עסקו בפילוסופיה, בספרות; אהבו מוסיקה, ציור ופיסול; הקפידו על לבושם האלגנטי, דיברו בנימוס; הם אהבו חיות-מחמד. הימלר כינה את רופאו האישי, "רוצח" על כי הרג כלב.

אם כן, זו לא היתה התפרצות של ציבור מוסת, נבער מדעת, באיזה כפר אוקראיני, או ביילורוסי, או בעיירה פולנית; אלה לא היו נוצרים עיוורי אמונה המענישים את היהודים הורגי ישו. זה לא קרה בלהט מרד, כדוגמת הפוגרום בבגדד; כאן היתה מחשבה תחילה, של המדינה, של ממשלתה, של עם שלם. כל כושר התכנון של המעצמה הגרמנית, השקדנות ודייקנות הפעולה של אנשיה, ההערצה למנהיג ומשמעת הברזל האופיינית שלהם, האופי הפרוסי הנוקשה, הסגידה לכות, כל אלה נרתמו למעשה ההשמדה.

דבקוּתם במטרה של הגרמנים בכל הנוגע לרצח יהודים היתה מוחלטת. אפילו בשלהי המלחמה, כשכבר היה ברור שדינם נחרץ; בימים בהם כבר התנהלו הקרבות על אדמתם הם; כשבני 15-14, גויסו לקרב; כשכל אדם, כל קטר וכל קרון רכבת, היו חיוניים למאמץ המלחמתי; אפילו אז, הם הקצו כוח ארס ואמצעי תחבורה ולא חסכו כל מאמץ להרוג ולאבד עוד יהודים. והלא את שואת יהודי הונגריה, ביצעו הגרמנים בשנת 45-1944, כאשר מפלתם לא היתה עוד מוטלת בספק.

השקר והתחכום

על מנת לייצל את ביצוע פשעיהם, הפעילו הגרמנים מנגנוני הטעיה מתוחכמים מאוד ועצומים. הם לא בחלו בכל שקר ותכסיס;

עת הובלנו אנחנו, כלומר משפחתי, לאושוויץ-ביירקאן, סמוך מאוד לחיסול הגטו, כדי שנאמין להבטחתם, שרק מעבירים אותנו למקום אחר ושם נמשיך בעבודותינו מן הגטו, נרתמו אל הרכבת בה היינו, גם קרונות עמוסים מכונות תפירה ומכונות אחרות. הרכבת נעצרה בדרך פעמים רבות, הוסטה למסילות צדדיות ועמדה שעות ארוכות. וכשהגענו לאושוויץ, אותם הקרונות עם מכונות התפירה, לא היו עוד. המובלים להשמדה בחלמנו, הורשו לקחת עמם מטען אישי. מטענו של כל אחד מהם מוספר. כל אחד קיבל את מספרו והוזהר, כי עליו לשמור ולזכור את המספר, שאם לא כן, יתקשה למצוא את מטענו. אבל מי שהגיע לחלמנו, לא נזקק עוד לשום מטען.

חלק מן המשולחים אולצו לחתום על גלויות דואר עם תאריך מאוחר, תאריך בו כבר לא היו בחיים. בכרוניקה של גטו לודז', ברישום מן ה-26 ביולי 1944, נאמר: "היום הגיעו 31 גלויות-דואר מן המגורשים... הנושאות כולן חותמת דואר מן ה-19 ביולי 1944..." בעדותו במשפט שנערך בבון, אמר וולטר בורמייסטר, ממפקדי חלמנו, כי היהודים שנצטוו לכתוב את הגלויות, נורו למוות בידי איש ס"ס בשם לנץ, מיד אחרי כן.

ההשפלה

מן הראוי להקדיש משפטים אחדים להרעבה

השיטתית והאכזרית, אותה נקטו הגרמנים כלפי היהודים.

כיצד אוכל לתאר באוזני אנשים החיים בתנאים רגילים רעב מתמשך, לאורך שנים, יום אחר יום; מנוון; מוצץ את לשד העצמות; מקהה את כל החושים; מנקז את כל המחשבות רק לעניין אחד ויחיד: אוכל!

הגרמנים לא הנחיתו עלינו את הרעב בבת אחת, אלא כמו "הגניבו" אותו, באופן הדרגתי; שלא נהיה מודעים לו מיד; או שנחשוב שהמחסור הוא זמני. בתחילה, ירד טיבו של הלחם. אחר-כך, כשהלחם הזה חולק במנה קצובה ומצומצמת, עדיין ניתן היה להשיג גריסים וירקות, כמעט ללא הגבלה. אחר-כך בא החורף והירקות הגיעו קפואים ורקובים או בכלל לא הגיעו; ואז גם הגריסים היו ליקר המציאות.

קצובת המזון חולקה אחת לעשרה ימים. כמותה הספיקה ליומיים-שלושה. רבים אכלו את מנת-עשרת-הימים ביומיים ועד מהרה גוועו מרעב.

השפה העברית עשירה בניבים שהם מעין דימויים ציוריים. על כעס, למשל, אנו אומרים, "חרון-אף", על אדם תקיף, אנו אומרים "הוא נוהג ביד רמה". ועוד ועוד. האם שאלתם את עצמכם פעם, מדוע אנו אומרים בעברית, "חרפת רעב"? מדוע אין אומרים, למשל, "חרפת-חולי"? לא מצאתי סימוכין לכך, אבל אני סבור, כי אנו אומרים כך, משום שהרעב מביא את הבריות למעשים שיש עמם חרפה.

ראיתי בנים שגזלו את מזון הוריהם; ראיתי הורים, שלא גברו על יצרם ונטלו לעצמם את האוכל של ילדיהם; בשכונתנו החזיקה משפחה את גופת האב שנפטר, לא הביאו אותו לקבורה עד שעלתה הצחנה בכל הבית, רק משום שרצו לשמור בידם את כרטיס הלחם שלו ולהמשיך לקבל את מנתו. המשוררת והסופרת, שרה זלוור-אורבך, מספרת בספרה "מבעד לחלון ביתי" (הוצאת הקיבוץ המאוחד), מה עשה הרעב הנורא לזוג צעיר ואוהב, מבני משפחתה, ומתארת כיצד הגיע הצעיר לשפל המדרגה, עד-כדי אכילה בגניבה מלחם אהובתו. ריבה חירורג בספרה "הנה הם באים" (הוצאת מלוא בע"מ), מספרת על נער הכותב ביומנו כמה הוא מתענה ומצטער על שגנב ואכל מלחמה של אחותו האהובה עליו... אדם מורעב באופן מתמשך ושיטתי, אינו נבדל במאום מחיית השדה; כמוהו כבהמה ואין הוא חושב אלא כיצד למלא את קיבתו.

ליד בתי החרושת היו מטבחים ציבוריים בהם בישלו מרק לעובדים. מנת המרק היתה לעתים קרובות, המזון היחיד במשך היום. כמוכן, קילפו שם תפוחי אדמה. היה צריך הרבה מאוד פרוטקציה בשביל לקבל מעט, קילו או קילו וחצי, מן הקליפות האלה. משפחתי, במשך כל ארבע השנים וחצי בגטו, זכתה פעמיים לקבל שקית מהם. אמי

של העולם, אור היום מאיר 17-19 שעות ביממה ואין לך ברירה. תנסה כל אחת מבין הנשים, הבחורות, הנערות שתקראנה את דברי אלה, לעצום את עיניה ולתאר לעצמה, שהיא נאלצת לעשות פיפי לעיני האנשים שעומדים מסביב...

אני מבקש להביא כאן מקרה בשתיים מחניכותי, אחיות תאומות. הייתי אז כבן 18, חבר בתנועת נוער ומדריך של קבוצת דרדקים. בעת הגירוש מן הגיטו היו השתיים כבנות ארבע-עשרה והגורל המר זימן אותנו לאותו הקרון.

רק חלפו השעות הראשונות מתוך אותו מסע רצוף הסבל, העינויים וההשפלות ואשר נמשך זמן כה רב, והנה ראיתי אחת מהן שוכבת בתנוחה עוברית, מכורבלת, כמו מקופלת, מליטה את פניה ובוכה בכי מר. רגעים ארוכים ניסיתי להרגיעה ולדובבה שתשפוך את מר לבה. לבסוף אמרה לי אחותה:

"היא בוכה מפני שהיא 'צריכה' והיא נורא מתביישת..."

ילדה יהודיה בת ארבע-עשרה שנים! נערה! במצוקתה הנוראה, הפשוטה, האנושית... בקרון מלא אנשים זרים.

עשרים וחמש משנותי בארץ, הייתי רפתן.

עמדה שעות ורחצה את הקליפות במים קרים כקרח - עד שנשטף מהן הלכלוך. אבל הריח, אפילו אלף שטיפות לא יכלו לו! ואנו אכלנו אותן בתאוה ובשמחה רבה. האמהות שלנו עשו מן הקליפות האלה מטעמים ממש. לא רק להמיתנו ברעב רצו, אלא גם להשפילנו עד עפר. ושמא בעיקר התכוונו הגרמנים באמצעותו להסיח את דעתנו מכל הדברים הסובבים אותנו. כולל המשמעות הנוראה של הגירוש.

היה צד נוסף להשפלה ולעלבון, והוא מדגיש את סבלן של הנשים, בנות ישראל.

הרכבת בה הובלנו לאשוויץ, נועדה להובלת בהמות. הצפיפות בקרונות היתה רבה ונוראה ונדחסו לתוכם אנשים זרים זה לזה. נשים וגברים; זקנים וטף; צעירים ומבוגרים; נערים ונערות. איני זוכר בוודאות כמה זמן ארך המסע. מכל מקום, יותר מ-24 שעות. במשך כל השעות הרבות האלה היו הקרונות חתומים ואיש לא הורשה לצאת מהם. בדרך הטבע, הלא יש לאנשים צרכים. בפנינת הקרון הוצב איזה דלי, מעין חבית כזו, לעשיית הצרכים. אבל איך תעשה צרכים לעיני כל? בתחילה מנסים להתאפק. אולי אצליח להחזיק מעמד עד שיחשיך. אלא שהיו אלה ימי קיץ ובעונה הזאת, בחלק הזה

ובכל פעם - בכל פעם - שבאתי לרפת וראיתי פרה מניפה זנבה ומטילה מימיה או גלליה, לא יכולתי שלא לחשוב על אותו קרון בהמות בו היינו דחוסים ונאלצנו, כמו הפרה הזאת, לעשות את צרכינו לעיני כל. רוצה לומר, לדרגתה של אותה פרה השפילו אותנו הגרמנים.

כשהגענו לאושוויץ-בירקנאו היתה שעת בין הערביים. אחרי שהפרידו בין המינים, הריצו אותנו בין גדרות התיל ואני זוכר, כי מימינו עמדו מבנים, צריפים. משהתקרבו יותר הבחנת שמבנה אחד, אינו כלל מבנה, אלא אנשים ערוכים במבנה. משקרבו עוד יותר, ראיתי שאלה נשים, ערוכות בשורות וערומות כביום היוולדן. כך הן עמדו ומסביבן התהלכו הקלגסיים-הגברים. ואנו עברנו שם, מחנה גדול של גברים, והן לעינינו. אחת זוה מעמידת-הדרום שלה וניסתה לכסות בידיה את מבושיה. היא הוכתה מכות איומות וזעקותיה ליוו אותנו גם אחרי שכבר התרחקנו.

מי שביקר באושוויץ, מן הסתם ראה שם - במוזיאון שנמצא בכניסה - שקים מלאים שערות אדם וגלילי בד עשויים משערות אדם. אלה שערותיהן של הנשים היהודיות. את כל שערות גופן גילחו בטרם רצחו אותן. לא רק את שערות ראשיהן. מכל הגוף... והגלבים היו תמיד גברים. והרי אין כלל ספק, כי בין כל האלפים הרבים, בין מאות האלפים, היו מן הסתם גם נשים שהיו בדיוק ביום הזה בנידתן...

מי מסוגל לרדת לעומק ביושן, עלבונן והשפלתן של בנות ישראל אלה?! כיצד יוכל מי לתאר את חילול כבודן?! ואל תשכחו במי מדובר: הנשים האלה, רובן ככולן, באו מבתי בהם גילוי חלקת צוואר נחשב לפריצות. והלא כאלה היו מרבית בתי היהודים במזרח אירופה.

המלחמה בילדים יהודים

עובדה נוראה היא כי בכל מלחמה נפגעים גם ילדים. אבל מעולם בתולדות האדם לא הוכרזה מלחמה על ילדים. הגרמנים הכריזו מלחמה על ילדי היהודים באשר הם כאלה, רדפו אותם ורצחו אותם. לא אגב פעולות מלחמה; לא בשגנה; כי אם בכוונה מלאה. די היה בשמועה כי בכפר פלוני או אלמוני, משפחת איכרים כלשהי מסתירה אצלה, מתוך רחמנות או תמורת כסף, תינוק יהודי, ומיד יצאה לשם פלוגה של ס"ס, על נשקה ורכבה, הקיפה את הכפר והטילה מצור ומצוד על מנת ללכוד את התינוק הזה.

הגרמנים לא הותירו כל מוצא ליהודים. דבר לא הועיל לאלה שהתנצרו. כ-9000 יהודים הוגלו מגרמניה לגטו לודז'. כמעט כולם נרצחו בחלמנו. היו ביניהם כ-200 נוצרים שמוצאם יהודי. במחנה הריכוז יבוז'נו, בו הייתי כלוא, נתקלתי בנער בן גילי שלא נימול. שאלתיו לסיבת הדבר והוא סיפר לי,

כי סבו התנצר כשאביו היה ילד בן שלוש, ועל כן הוא נחשב ליהודי ונכלא במחנה (נספה בצעדת המוות).

אפילוג

500 שנים חריומו היהודים את ספרד רק מפני שאילצו אותם שם להמיר את דתם או לעזוב את ארצם. אני יהודי פשוט, הייתי מוכן להסתפק בחרם למשך מאה שנים בלבד, אף על פי שפשעם של הגרמנים איום ונורא יותר לאין שיעור.

אכן, להתייחס אל עם שלם בצורה כה כוללת, גורם לי אישית, מצוקה רבה. על-פי השקפת עולמי, אין לשפוט אף אדם על פי מוצאו. אבל כלל זה אינו יכול לחול על היחס לגרמנים. יחס זה אינו יכול להיות "רציונלי" (כדוגמת הטענה, "הדור הגרמני הצעיר לא ביצע את הפשע"). כשם שמעשיהם בנו, אין כל אפשרות לשייכם לקטגוריות מוכרות וידועות; כשם שלא ניתן להכניס את השואה לדפוסי חשיבה רגילים; כשם שכל ה"איזמים" אינם תופסים כאן: זה לא היה פאשיזם; אפילו לא רק לאומנות קנאית; אפילו לא שנאת-יהודים; לא אנטישמיות! מששאלו את אייכמן אם הוא שוא יהודים, הוא "כמעט נעלב". ובנושא זה ראה ספרו של אדגר הילזנראט: "הנאצי והספר" הוצאת "תג".

השקפת עולם עקרונית וכללית, אינה תופסת במקרה זה.

הייחודיות של השואה מחייבת לקח ייחודי; מחייבת את היהודים, להתנהגות ייחודית; ליחס לא שגרתי, יוצא דופן ואפילו מנוגד להשקפת עולמנו הכללית.

ואיני יודע, אם לא היחס הסלחני של היהודים - ובעיקר הישראלים - היחס של "עסקים כרגיל", אם לא הוא שמזין גם את הגל העולה של הניאו-נאציזם. התייחסות פשרנית עלולה לערער את אמינות העדות; עלולה לגרום לסדק כל שהוא בביטחון-מעבר-לכל-ספק, שהדברים אכן התרחשו. ומכאן אפשר - אולי - להגיע לידי מחשבה-מסקנה, שהנאציזם לא היה כל כך נורא ומותר ואפשר לחזור אליו. כי הרי כל בר-דעת - ולא כל שכן גרמני - יאמר: לו כ'צעקתם', לא היו היהודים מתפייסים כל-כך מהר.

אני לא סבור כי זה גל שעלה עכשיו. אולי הוא גבר, אבל הוא התקיים כל העת. די לעיין בעיתונות היומית. דוגמה נוראה ונפשעת במיוחד: לפני כעשר שנים נודע כי באוניברסיטאות בגרמניה, בפקולטות לרפואה, עדיין משתמשים בפרפרטים מרקמות הנרצחים במחנות ההשמדה. וכשמדינת ישראל ביקשה לקבלם ולהביאם לקבורה, אמר אחד הפרופסורים שלהם, כי המדע הגרמני אינו יכול לוותר על הפרפרטים האלה. זה המדע הגרמני העובר כחוט-השני מד"ר מנגלה עד הפרופסור הזה.

איזו "גרמניה אחרת" היא זו, בה מותר לקצין ס"ס לשעבר, פרנץ שיינהובר, לכהן כראש מפלגה ניאור-נאצית, לרוץ לבחירות ואף לזכות בהישגים.

בתי המשפט באותה "גרמניה האחרת" מטילים עונשים קלים עד גיחוך, על מי שרצחו יהודים ולא מגינים על העדים היהודים מפני התעללותם עד כדי אכזריות, של הסניגורים.

זיכרון לאומי אינו מתבטא בזה שעורכים פעם בשנה "יום השואה". זיכרון לאומי הוא אורח חיים; הוא דבר שחיים עמו כל העת. עליו לבוא לידי ביטוי בהתנהגות היום-יומית וזו חייבת להיות כזו, שכל באי-עולם וההיסטוריה יאמינו, מעבר לכל ספק, כי אכן המיטו הגרמנים שואה נוראה ואכזרית על העם היהודי.

איני מנסה להמעיט מחלקם של בני עמים אחרים במלאכת ההשמדה. נטלו בה חלק יחידות ס"ס של ליטאים, של לטבים, של אוקראינים, של ביילורוסים, של בוסנים, של קרואטים ואפילו של הולנדים. בני עמים אחרים, כגון פולנים, הונגרים, צרפתים, אמנם לא הקימו יחידות ס"ס, הם "רק" הלשינו וסייעו לגרמנים.

אבל יש לזכור ולהדגיש בכל הזדמנות:

כל אלה עזרו לבצע תוכנית גרמנית!

אנו מדברים על רצח שלישי של עמנו; על רצח שישה מיליוני בני אדם, אורחים חסרי מגן; בתוך זה כמיליון וחצי "תינוקות דבית רבן". המספרים האלה, דעת האדם אינה משגת. מישהו פעם ספר עד מיליון? המספר הנורא הזה, הוא כה גדול ואיום עד שבמעט אינו אומר דבר. צריך לדדת אל המיקרו, על מנת להשיג את המקרו:

יותר מארבעים תלמידים היו בכיתה בה למדתי - כך אנו מופיעים בצילום של סוף שנת הלימודים 9-1938 - נותרנו בחיים, שישה.

אילו

משעלה היטלר לשלטון בגרמניה, לא היה עוד מי שיעצור את בוא השואה. לא בשמים ולא על הארץ. עובדה.

אבל: לו קמה מדינת ישראל, לא באייר תש"ח, כי אם באייר תרצ"ח, כלומר עשר שנים מוקדם יותר, לא היתה הספינה "סנט-לואיס" נאלצת להיטלטל על גלי הים במשך חודשים ארוכים ולשוב על עקבותיה: היא היתה יכולה לעגון בחיפה ולהוריד שם את 930 הפליטים היהודים שהיו על סיפונה; לו קמה מדינת ישראל, לא באייר תש"ח, כי אם באייר תרצ"ח, היתה מן הסתם שולחת את נציגה לוועידת אוויין ומייפה את כוחו להכריז שם כהאי לישנא: "כל יהודי יכול לבוא והוא יהיה רצוי וטוב אצלנו".

במלים אחרות: רק מדינת ישראל - לו היתה אז - יכלה לעצור את מסע הרכבות ולמנוע את עשן המשרפות. ■

אברהם חמי

אבל את כבר

מתוך חלון הזמן שאין לנו
את מסתכלת עלי
בעין שרואה אותי ואלי

רוצה לומר לך
אל תגידי כלום
אני מבין

אבל את כבר אומרת. אבל
את כבר נושמת לתוך חזי. אבל את
כבר לא מניחה לשקט

מכיר אותך ושותק

את מדברת בשנתיך
איני יודע מה אומרת
פיך כשוכך מלים
מפריח יונים בהוללות סעורות
לא יודע לאן עפות
ואני מכיר אותך
ושותק

קצת עירום בלי האמת שלעורי
נוסע להרחיק עדותי
בורח משפתיך
שהן פסי רעדה לעיני
עורגת אותי ואיני מפחד למות

לפעמים אני עקש
כפעמון בית ספר
המצלצל גם בשבתות

יפה כתינוק מקיץ
את מקשיבה
לרוח המקוננת בתריסים

בין חברים אני מציג
בלא חמדה
את הצער אשר את תופרת לי

מראה הרקמה העדינה בחוט עצב
גורם להם להיות מבגדים לרגע.
לחשוב

כשהם מלטפים
כעורים גרומי אצבעות
את מפת התנועה
עדינה למגע
כקטיפה

מתוך "סוכריות זכוכית", המופיע בימים אלה
בהוצאת "ספרי עיתון 77"

סוחר עם צערי במלים
עושה לך חשך עושה לך אור
קוטף ממך פרות שאת קוראת להם עלים
ואת שוכרת בי בדים שאיני מכנה
ומנסה להוריד ממני ברפות
את עטיפת הנילון המרשרש
למצוא אם אני מסריח מזעה
נדקר כשדוקרים אותי
מאשר כשאין אפשרות אחרת

פרידת אחים

ברוך אביבי

לפולין לפני חודש ימים. שלושה שבועות ביליתי בחיק משפחתי המתגוררת בעיר מולדתי שבאוקראינה. ולפתע מודעות ברחובות המכרזות על "גיוס כללי" ואני עדיין אזרח פולני, תושב פלסטין, בו ביום נפרדתי מאבי ואמי, מאחיות ומאחים ונמלטתי לוורשה אל

וקר לפני המלחמה הנוראה. הכרך הגדול הסוער תמיד והומה אדם, כאילו התרוקן מיושביו. ערפל כבד פרוש על הכול. השמים מכוסים עננים הרודפים זה את זה, דומה מבשרים את הסערה הקרובה. הרחוב הארוך כמעט ריק, אי־פה אי־שם

נחפזים אנשים כצללים חולפים.

אני ואחי הבכור יוסף עזבנו זה עתה את הבית, בעוד יקירינו נמים את שנתם. מי שיער שלא אוכה עוד לראותם. כשיצאנו משער הבית אמר לנו השוער הזקן: "היום הזה לא ככל הימים. לא חם היום, ואנשים לא יוצאים מפתח הבית."

אנו צועדים מהר ככל האפשר אל תחנת הרכבת הגדולה. אולי יתרחש הנס. גומאים את הרחובות בזה אחר זה ואין מכונית עוברת. פנינו אל התחנה, והדרך לשם רחוקה. נושמים בכבדות ומחישים את צעדינו. עיפים ורצוצים הגענו אל התחנה.

הרחבה הגדולה, ההומה תמיד מכוניות והמוני אדם, ריקה ושוממה. בריחוק מה עומדת רכבת ארוכת קרונות ומחלונותיה משקיפים פני חיילים. שנינו עומדים אובדי עצות.

– אין מה לעשות – אני אומר – נצטרך לשוב הביתה.

– נעשה הכול מה שאפשר, כדי שתעבור את הגבול. בוא ונמצא את הכרטיס, אולי יוכל לעזור לנו – כך אומר אחי כולו נרגש.

צעדנו לעבר הרכבת, והנה הופיע האיש. הוא ירד מן הקרון ונעמד לרגע. כשהשגיח בנו קרב והכריז קצרות: אין יותר רכבות. תסתלקו מהר מכאן. אנו יוצאים אל הגבול.

כידוע, במצבי לחץ זקוק אדם לתושיה גדולה. מבלי לחשוב הוציא אחי מכיסו שטרי כסף גדולים ואמר לו:

– שמע אדוני, אחי חייב לנסוע לדומניה. מחכים לו שם. קח אותו לתא שלך ויעבור את הגבול.

הפיתוי היה גדול. לא חשב הרבה. הביט לכאן ולכאן ותחב את השטרות לכיסו. חיש מהר התרחקנו ונפרדנו – לתמיד. מבעד האשנב של התא הקטן ראיתי את אחי עומד כנטוע במקום, עצוב ומדוכא. הרחבה ריקה מאדם והוא מנפנף בידו לשלום, פרידת אחים כואבת. ואז פרצתי בבכי מר, כאשר לא בכיתי מעודי, והלב בישר רעות. צילו של יוסף מתרחק והולך ועד שנעלם כליל.

ואני יושב על רצפת התא בודד וגלמוד, והמחנק ללא נשוא. עוד מעט ואתעלף. לאות קשה אפפה את גופי ושקעתי בשינה עמוקה. לא שמעתי גם את השריקה החדה שבישרה את צאת הרכבת לדרכה. הרכבת האחרונה אצה אל הגבול ובה חיילי משמר הגבול ובהור יהודי יחיד התוסה בחסדו של כרטיסן, ואין איש מלבדו יודע על קיומו. הטלטולים הקשים של גלגלי הרכבת העירו אותי משנתי. רפיון בכל אברי ואני רועד מפחד ומקור. רבוץ אני על הרצפה ומזוודתי הקטנה משענת לראשי. החשיכה בפנים ומבחוץ מטילה עלי אימה. מי יודע מה מצפה לי בגבול. המחשבות מתרוצצות במוחי בוז אחר ז: האם אוכה לשוב לארץ ישראל, אליה עליתי לפני חמש שנים? "המלחמה בשער" – אמרו רבים, ברצותם למנוע את נסיעתי

אחי הגדול. בצהריים הגעתי אליו ובערב נפרדתי מגיסתי והילדים והשכם בבוקר רצנו בהולים אל תחנת הרכבת. דברי אחי בצאתנו מביתו נחרתו בזכרוני ולא אשכחתי לעולם: "הלוואי ויכולנו גם אנו לצאת מכאן. לך יש תקווה..."

הגלגלים דופקים בחזקה ואני נע לכאן ולכאן ואין אוויר לנשימה. לפתע פילחה שריקה את החשיכה ואט־אט נעצרה הרכבת. קפצתי ממקומי ואני רואה מבעד האשנב אורות מנצנצים מקרוב. נחרדתי, אולי זה הגבול? אולי יבוא האיש ויצווה עלי לרדת באין רואים, כל עוד העלטה מסביב. הלא גם הוא מפחד פן יתגלה המעשה שלו, ואם

- יהודי, אזרח פולני, בורח לחוץ לארץ מפתח המלחמה הקרובה.
 - מה יש לך להגיד להגנתך? - סינן מבין שפתיו בנשימה אחת.
 - אדוני הקצין, נכון שאני אזרח פולני, אך ביתי כבר חמש שנים בפלסטין. באתי לפולניה לזמן קצר בלבד לבקר את הורי הזקנים.
 - אתה חייב גיוס ואתה בורח מן החוית - רעם קולו.
 פני החווירו, כל גופי רעד. ידעתי שזה רגע מכריע בחיי, וכי גורלי נתון בידי של אדם זה. עוד רגע ותשמע פקודתו לשלוח אותי בחזרה. ואז פרצתי לפתע בכבי מעורר חמלה:
 - אדוני המפקד, איני בורח. בפלסטין מחכה לי משפחתי הקטנה. אשה וילדה קטנה, ואשתי בהריון, בחודש השישי. אני מבקש רחמים. לא עלי, כי אם על יקירי שם. אני נשבע לך בכל הקדוש לי שאיני בורח, רחם עליהם.
 הדמעות זולגות ואני סופק כפיים אולי... אולי... עוד מעט ואפול ואתעלף. דממה. החייל עמד נטוע כפסל. לפתע קם הקצין מכיסאו, קרב אלי, הביט בי, והנה נשמע קולו הנחרץ:
 - הוא לא שייך לנו. תן לו לעבור את הגבול, לעזאזל!
 החייל הנבוך הצדיע וקרא:
 - קדימה צעדי!
 ואני עובר לגבול.
 - שנים רבות עברו מאז. עולמות חרבו, ואני שריד של משפחה גדולה שאבדה בשואה הנוראה.
 בחר צעיר הייתי אז, ללא אשה וילדים, ודווקא הוודוי הבדוי שהבזיק במוחי כעוגן הצלה, הוא אשר חרץ את גורל חיי. ■

אסרב ידחוף אותי בכוח החוצה. ואולי יתפרצו קציני משמר הגבול וימצאו אותי וישלחו אותי בכוח החוצה. ואולי יתפרצו קציני משמר הגבול וימצאו אותי וישלחו אותי בחזרה לחקירה בטחונת. בליל מחשבות נוראות תקף אותי ללא רחם. מחזות האימים עטו עלי לדכאני, אין אוויר לנשימה והיאוש ממלא לבי.
 רגע ועוד רגע - משהו ודאי יקרה...
 לפתע ראיתי שתי דמויות. המפתח סבב ואל התא התפרץ איש צבא ועימו הכרטיסן. אור חזק בקע מפנס שבידו.
 - מי אתה? קרא הקול - איך הגעת לאן?
 בקול רועד פלטתי:
 - ביקרתי את משפחתי בוורשה ואני חוזר לארצי, פלסטין.
 - דרכון שלך, מהר! - צרח שוב.
 ברעדה שלפתי את הדרכון מכיס מעילי.
 - לכל הרוחות - הגביר קולו - הלא אתה אזרח פולני. רמאי שכמוך. כולם מתגייסים. מחר מלחמה והוא בורח לנפשו. אתה בוגד, ואולי מרגל, הוא טלטל אותי טלטלה עזה עד שכמעט נפלתי ארצה.
 - בוא איתי אל המפקד - צרח בקול זועה.
 מאחורי החייל מדדה הכרטיסן נבוך מפתח ולא מוציא מלה מפיו.
 לקחתי את המזוודה וצעדתי בין שני השומרים בכיוון התחנה. גשם דלף ורוח סתווית הצליפה על פני. ברור היה לי כי בחדר המפקד יחרץ גורלי.
 ליד שולחן רחב ממדים ישב איש נמוך, שמנמן ומשופם, לבוש מדי קצין. הוא סקר אותי, פלט את האשמותיו הכבדות בזו אחר זו, וסיים:

מלכה נתנזון

ברוח אחרת

כְּמוֹ לְטָאָה
 עֲמַדְתִּי עַל רֹאשׁ הַר חֶבְקוֹב
 מְנַסָּה לְהִטְמַע בְּפַעֲיֵמוֹת הַשָּׁרָשִׁים.
 שָׁבִי, רְצִיתִי לְהַפְצִיר בְּרוּחַ,
 בּוֹאֵי אִתִּי אֶל אֶרֶץ הַמְּנוּחַ,
 אֶל שְׂרָשֵׁי הַשָּׁרוּפִים.
 וּבְמִקּוֹם זֹאת אֲמַרְתִּי:
 - מִשְׁחִי אֶת גּוּפִי
 בְּאַחְרוֹן הָאוֹרוֹת וְקִלְעִי
 אֶת צְמוֹתֵי הָרוֹזוֹת.

מתוך "אוכמניות בגשם", המופיע בימים אלה בהוצאת "ספרי עיתון 77"

בכיתנו נעצר הזמן

בְּכִיתְנוּ נִעְצָר הַזְמַן
 בַּט"וֹ אֵלּוּל תַּש"ב
 וְהִכָּה
 כְּמוֹ פַעֲמוֹנֵי הַכְּנֶסֶת
 בְּכִינוּ אֶת הַשָּׁנִים
 עַל
 הַיְלָדוֹת
 שֶׁלֹּא

במקום אגדה

אִמִּי הִיְתָה מְפַטֶּמֶת אוֹתִי
 כְּמוֹ אֶת הָאוֹז הַלְּבָן
 "בְּרוּיֵט מֵיט שְׁמַאֲלֵץ / בְּרוּיֵט מֵיט מֵיִלְךְךְ /
 בְּרוּיֵט מֵיט בְּרוּיֵט" *
 לְלֹא שׁוֹקוֹלָד
 לְלֹא שִׁירָה
 בְּמִקּוֹם אֲגָדָה
 רְקִיחָה בְּצִלְחֹתִי
 תּוֹפִינִי דָם וְאַפְּר

אנקולים בצוארי

אִישׁ בְּגוּף רֵעָה
 רַק יְדִיהֶם הַדְּקוֹת
 אֲנֻקוּלִים בְּצוּאָרִי
 הַדָּשָׁא הַבוֹהֵק
 פּוֹצֵעַ אֶת עֵינַי
 תְּלוּלִית בְּגִבְעַת הַמּוֹת
 מוֹל הַרִיק -
 אֲלֵפֵי עֵינַיִם בּוֹעֵרוֹת
 בְּגֵרוֹנִי

צווחת הציפור

בְּתוֹךְ יַעַר סוּסְנוֹכָה
 שְׁמַעְתִּי צוּחַת צְפוּר
 עוֹנָה לְצַעֲקָה
 הַכְּלוּאָה בְּתוֹכִי
 וְאִשָּׁה אַחַת
 כְּמוֹ נֶשֶׁר מִכָּה עוֹרוֹן
 אוֹסֶפֶת גּוֹזְלִים מִתִּים

* לחם עם שומן / לחם עם חלב / לחם עם לחם.

היו דברים

אסתר אייזן

א.

יו דברים השייכים לקיץ, וכאלה השייכים לחורף. אבא ואמא בבית, בארוחות משותפות ובשבת, היו של חורף, ואמא לבד, בשיער אסוף מתחת לכובע פרחוני, בשמלה מתנופפת כנגד משב לטפני וחמים – שייכת לאביב.

לקיץ היו הדברים הניידים: אנשים כיצורים זמזמניים בעלי כסות זהובה, המון מצבים ילדותיים ומפוזרים, מקומות שצריך להגיע אליהם ברכבת, משמע – לרוץ לאורך המדרכות לצדו של אבא, לעבור ביעף על פני כל הנע ברחוב ובלבד שלא יעלם לי בהמון – בטוחה שאיתו, כל עוד היה בהישג עיני – אספיק ברגע אחרון ממש, להגיע לרציף, לעלות בשתי מדרגות תלולות ולהגיף את דלת הקרון עם השמע הצפצוף, ברגע בו התחיל הכול נע, אנחנו עוד מתנשמים, מחליפים מבטים עם אבא. מבטו מלא ניצחון. שלי כולו תוכחה, שעם אמא, אפשר הייתי נוסעת בכרכרה – גברת גדולה וגברת קטנה, שני כובעים מקפצים לקצב דהרת הסוסים, ארבע כפפות –

“לא מצביעים על שום דבר באצבעות” – אומרת אמא, ידיה עטויות כפפות משי בהיר, נחות על קפלי שמלתה, שלי ניידות, נשלחות לשלוף מתוך מערבולת הריח דבר מה להכריז עליה בעלות ארעית. איש היה מושיט ידו, עוזר לרדת, נושק ידה. מתחלפות היו מלים בינו לבינה.

לסתיו שייך ראשו של הנער, צדודית ברקע חלון, תווי פניו, כמה שאתאמץ, לא אוכל. לא זה של היער, לא של האגם, שחרחר כמו עשוי מן הסערה שבחוץ, קיר לבנים וחלון מודבק ניירות נגד הפצצה מפריד, החשמלית ברחוב כדרכה, ואמי היפה בחצי החושך, כמו אז, מתחלפת איתו במלים, שואלת שאלות ועונה.

ואחי – שייך לכל העונות. אפילו נעדר מן הקיץ ההוא. ידעתי – הפעם – מחכה אמי לבואנו במבוא הכפרי, במעון שנשכר למשך החופשה הקייצית הגדולה, נתונה בשכבות של זמן מרחפת נוכחותה המהורהרת של אמא, במבטיה החצויים חיוך אפרפר, בטיוליה ביער –

נוהגיה של אמי כללו אותי רק חלקית, כיוון שזמני חפף אך מעט את זמנה – משתכנת בחיק מצבי רוחה, נהגה לשחרר אותי. כך הייתי פורצת החוצה, מתמזגת עם ההיצע הכפרי. אבל תחילה נפתח הטקס בו הקבילה פנינו בשולחן מכוסה מפה רקומה עם מפיות ועוגה מעוטרת פירות יער, שהוגשה על טס, בליווי כוסות דקות צוואר, מכילות שיקוי חלבי, שפתן טבולה בסוכר – קינמון – מנטה. בהמשך הודלקה עששית על אותה המרפסת, המזוגגת זכוכית צבעונית, אחרי שהשמש שקעה, מפקידה אצלנו תחילה וחוזרת לקחת איתה את כל הצבעים.

מבין שכבות הזמן שב אלי ערב אחר, ממוסגר צלליות, טבול ריחות אורן ותותי יער, שהשתהינו בליקוטן מבעוד אור. גברת ויסליצקי

עומדת בו, שער ראשה הכהה אובד על רקע האפלולית ורק פניה, חוה המלא וזרועותיה המחוברות אליו באמצעות כפתורי שרווליה – נעים, כל אחד בקצב נפרד, אוספת שני בניה, לחזור איתם אל ביתנם שבקרבת היער. אף הוא נשכר למשך חופשת הקיץ של ילדיה, ומשתהה מעט לקול פנייתה של אמא. לעומתה היתה צלליתה של אמי עשויה מקשה אחת. ראשה הבהיר נטוי מעט כנמשך אחרי ידיה – כולה על רקע קיר היער הכהה. אצבעותיה נעות לאט מתוך צורך לפרש דבר-מה או לסנן מתוך החשיכה המתכנסת. זר ויוצא דופן היה בעיני מעמד זה. מאחר שאמי לא בנויה היתה לקשירת שיחה מעין זו. הקלות החיננית בה עשתה זאת הפליאה אותי. אמי, שנשלפה מתוך זמנה, לעשות הכרות ביני ובת דודתי לבין שני בניה המחונכים, הקפיציים, של גברת ויסליצקי. מה רב היה המאמץ מצידה להטות אותי מדרכי ההתבודדות שלי. היא שידעה דרכים אלה על בוריין, המסתעפות ממנה מבלי לגלות את הפתח העשוי להובילה אל אהבה כלשהי, כי אם אך ורק אל ביתה, ונועלות אותה על מחלותיה. משם היה זמנה משתרך כמיותר והיא ברוב תושייתה עשתה ליפותר ולקשט בנוכחותה, בתבונת ידיה ובטקסים. טקסיה היו חילוניים לרוב ולכן מיותרים בעיני אבי ורק בשל אהבתו המוחלטת אליה היה מוחה בחצי קול ומתפשר. ממילא טענו הכול כי התפקד למענה – כולו הודיה, ומלא חיוניות ואמונה, היה מדביק אותי בשמחותיו, שעה שאמא, בלא מגע יד אהבתה – משחררת ומפרידה בין דרכיה לבין דרכי.

בת דודתי מינה, הגדולה ממני בשנה וחצי, הגיעה אלינו מעט אחרי שהתקמנו בכפר. משחלתה בדלקת הריאות והבריאה, נוקקה לנשימת יערות הארץ ובאה לשהות אצלנו למשך ימי החופשה. אמורות היינו לישון זו ליד זו, יחד לצאת לשיטוטים ביער. כבר למחרת בואה, לבושות כמו תאומות, כרכנו זרועות זו במותניה של זו ויצאנו קופצניות ושמחות. היער הקביל את פנינו בכובד ראשי האורנים. קרני שמש של בוקר ריצדו באלכסון בחלקו זה של יער ותיק. הגזעים הנישאים, כעין עמודי קתדרלה, השפיעו רצינות קרירה. הותרנו מאחורינו את שומר היער, שכן היער היה מגודר בכל היקפו ונחוץ היה כרטיס עונתי או תשלום חד פעמי, כדי שנורשה להיכנס. שתינו צוידנו בכרטיסים תלויים בשרוכים צבעוניים לצווארינו. זה משלה – אדום, שלי כחול. הלכנו בדרך ראשית, רחבה, מוצפת אור רב. כעבור מרחק מה, פנינו לאחד השבילים המסתעפים ממנה. כאן שפע היער שיחים נמוכים ועצי עלווה, אלון ואדר בצד עצי ליבנה דקי גזרה. תקרת היער הלכה והנמיכה והאור הוצר לפסים דקים. מיני בשורות ותלונות נרחשו מבינות לירק, לאמיתו של דבר, אני כמארכת, אמורה הייתי להוביל את מיניה אל לבו של הסבך, המוכר לי בלבד, בו צמחו בעונה מוקדמת זו של קיץ תותי בר. אלא שגם עליה, גם עלי, בכרך מוראו של היער ולא העזנו להמשיך ולחדור. גם כך הגיע סבך השרכים כמעט עד מותנינו. משהו נע בתוכו, משהו הדמים באחת. הושטנו ידיים כדי עידוד ועל מנת שלא להיכנע ולסגת אל הדרך הראשית.

את לבה. שעה שאותי הקסימה פעלתנותם השובבה. - נדרכת לתנועות, לקולות שליוו תגרותיהם, לניחוח בדלי דשא עפים מתחת לרגליהם, נזקקתי למנות ביישנות, שלא לבוא ביניהם ולפחות - למצוא לי מקום תצפית. כה הרשים אותי המפגש עם עולם הבנים שלא הכרתי, כי בית ספרי היה נחלתן של בנות בלבד. הדברים שנאמרו ביני וביני מיניה סיחררו אותי בתחילה, אחר-כך הכבידו. גרמו להתרע ממגע יד, מדיבורים של קרבה. ניסיתי לכנסם לאיזו פינה מעוגלת, להרחיק מעלי את הכובד. אלא שהכול ממילא התנהל סביב האופניים. כידון מעוקם או גלגל, מהר מאוד היו מזמנים מי מהם - עושה לתיקונם ומקבל סיבוב קטן

או סיבוב גדול, המסתיים רק עם ערב. פתאום צץ בן דוד רחוק, ממנה עצמו כמתקן אחראי, נוהג שררה, מחלק תורים. גער אחד צנום היה בא מדי יום, מציע משחקי קלפים של חידות, ממציא אמתלות לנוכחותו, שם מכשולים לגלגלים ובלבד שינתן לו לרכב. ומיד עם קבלו לרשותו את האופניים, היה קופץ ברגל אחת על המושב, השניה על כידון, זוקף גופו תוך כדי רכיבה ובהתקרבו כצעדים מעטים - בולם, עושה "סלטו" של ניתור ונעמד מולי. זיעתו ניגרת והוא ממלמל דבר מה, מסמיק ועוזב כלעומת שבא. רק בניה של הגברת ויסליצקי לא היה ביניהם לבין כל התכונה הזאת ולא כלום. היו להם אופניים משלהם ודרכים משלהם. הגדול ביניהם, שמו לוטק, היה ראש לחבורת הנערים, בניהול משחקי הכדור, על מגרש שהפקיעו לעצמם בקדמת היער. כל התכונה של רכיבה ותיקונים, לגביהם כמו לא קיימת כלל. אלא שיום אחד, לפנות ערב, ניגש אלי לוטק ושאל: "איפה הילדה שהיתה איתך או בערב? לא ראיתי אותה כאן לאחרונה."

- נסעה, בת דודתי.
- ולא תבוא יותר?
- אולי תחזור. אינני יודעת.
- תבואי מחר, נלך לאגמים. אם את רוצה. יבואו עוד ילדים.
- לאגמים? אשאל את אמא. אם מרשה.

אמי, אם מרשה, ודאי מרשה. הודפת אותי להיות חולשת, מטעמי, מטעמה, על כל שהיה עלי להקיף. אכן הכול היה זמין, השבילים, הסבך, מקצה עליון מחטי האורן ועד זריז הסנאים האוגרים בלוט ואיצטרובל, בלא להבין מאיפה התזוית והחרדה מפני החורף

מיניה התחילה לזמום איזה שיר שובב, שמלותיו לא קלעו להבנתי. הצביעה על גזע עץ מונח על בטנת היער, שסוע בצידו האחד. אולי הופל באחת הסערות המדהירות לכאן את עוללי הברק, לפצוץ ולהצית את לב היער. "בואי נשב כאן, נקשיב".

במקלט זה של סבך ירוק, קרבה אלי בת דודתי והסבירה דברים שלא יאמנו, בדבר ייעודן של תבניות הגוף ועל פעולות שעוררו בי פחד מסוג לא מוכר והתבשמות משונה. דבריה לא נקשרו בלימודים או בחברויות, כי אם במעשי בנים בבנות ובגוף, שלה, שלי, של אביה, שהיה אחי אמי. סודות מוזרים הדורשים הכוחות, המוכחים, לדבריה - מגוף עצמם. בנגיעות. כך וכך וכך. בדברה התנוצצו עיניה השזיפיות. השמורות הוסיפו צל על צל.

בת דודתי הגדולה ממני בשנה וחצי וחכמה בשני ראשים. יפה בערמות של יופי. גופה זה אך התחיל להתעגל במקומות העליונים והתחתונים. הוקסמתי מבקיעותה. הפכתי והפכתי בה. שיחותינו תקפו, סיבכו והתפיהו עלי את עולמי. היה זה בצאת ימים מספר לשהותה אצלנו, כשעשתה אמי להכיר בינינו לבין הבנים. ואולם, לא היה המשך מידי לאותה הכרות. הבנים המשיכו במשחקהם ואנחנו עסוקות זו בזו, הגנבנו מבט כשלא השגחנו בנו. רק נדמה שקליעות הכדור נהיו משוכללות יותר, שעה שעברנו במקרה בקרבת מקום, מתלחשות או הולכות לתומנו.

זמן לא רב מיום הגיענו לכפר, מיניה עדיין שוהה איתנו, הפכתי לבעלת נכס יקר. באחד מימי השישי אחרי הצהריים, עלה אבי - ליתר דיוק - ירד מעגלת נוסעים, המביאה ברגיל בימי שישי אבות של משפחות יהודיות מן הרכבת המגיעה מן היער. רוב האבות ככה. עושים במשך ימי השבוע לפרנסת משפחתם - בעיר, ולשבת באים לשהות בכפר במחיצת נשותיהם וילדיהם. האמת, היה בזה לכאורה משום מותרות, אלא שדבר שהותם של הילדים בכפר למשך חודשי הקיץ, היה חיוני ביותר, על שום מחלת השחפת הנפוצה בקרב ילדי היער ומבוגריה, בגלל עשן בתי החרושת הנוחת ומתלווה לכל נשימה.* באותם הימים דאגו גם משפחות בעלות אמצעים דלים, להרחיק את ילדיהם מן היער, אם לקייטנות ואם בשכירת ביתן או חדר אצל האיכרים בכפרים שהקיפו אותה. ואלה לא היו יקרים כלל.

בשעות אלה של ימי שישי, נהגו הילדים לצאת אל הכביש ולהמתין לבוא העגלות הרתומות לסוסים, המביאות את האבות. המעמד היה מלא ריגוש וציפיה, גם קרבה של חיבוק ומתנה שהביא האב לכבוד שבת, לרגל היותו שוב שייך להם.

אבי הקדים באותו יום ומרחוק הבחנתי בו צף בין השדות והולך לקראתי, כשזוג אופניים רכוב על גבו. מאותו יום פערו האופניים סדק ביני לבין מיניה. מאותו לילה גם התקשינו לישון. היא בגלל שיעולה שנמשך מאז מחלתה ועל שום געגועיה לאמה ולאביה הנשארים בעיר, ואני בגלל מצבור הדברים החדשים, שהתוודעתי אליהם, ובגלל האופניים. מקיצה משנתי הייתי בודקת אם עדיין הם ליד החלון - אמיתיים. היה זה אבא ששם נפשו בכפו, להקנות לי את ידע הרכיבה. רץ אחרי בשבילים לעיני כל. מנסה ללמד אותי שיווי משקל. גם מיניה הצטרפה לפעילות קרקסית זו, ופרשה מן הזירה אחרי נפילתה הראשונה. ואילו אני נפילתי וקמתי, עיקמתי גלגל וכידון, התפחתי חבורות ברגלי, עליתי על כל עץ מפתה בצד הדרך והמשכתי.

תוך ימים מעטים כבדו עלי השיטוטים עם מיניה. ביקשתי לחסום את השתלחותה לתוך ילדותי לבל תקרע מן האריג הפרוש בין עולמה של אמא לבין חיוניותו של אבא ואמונתו, המשוכה בקסמו של אחי, שהשנה אמנם הבטיח לבקר אותנו, אבל היה עליו להישאר בעיר על משמרת אהבתו החדשה.

כשבועיים שהתה בת דודתי איתנו, ונסעה. הקרבה שבינינו התחילה להצמיח פקעות מורעלות של שיעמום ודחיה. הבנים שהתנהלו בקרבת מקום, צעירים מדי ונתונים למשחקהם, לא היה בהם למשוך

*סיבה שהתבררה כמשנית, משהוכח כי החלב הבלתי מפוסטר, הוא שהיווה מוקד למחוללי המחלה הקטלנית. ובכפר אמנם שתינו חלב "ישר מן הפרות" ואכלנו ממוצריה.

המרוחק עדיין. אכן, תפסתי להכיל כל כמה שניתן בממד הירוק, גם יפיתי -

באותו הקיץ התנהלתי כאילו מלכה, לא ממש מודעת לשלטונה ולכך שהכתר בתחילה נועד לראשה של בת דודתה, ואך בזכות העדרה ריחף מעל ראשי והונח כפעם, בצורת עלים תפורים במחטי אורן או מקלעת ענפים ואור, שמכינה הייתי ומניחה במקומו הארעי כמו ידי. לא כמובנת מאליה ולא בחטף באה לי בקיאותי במכמני היער, כי אם מטיוילים ממושכים עם אחי בשני הקייצים שקדמו לקיץ זה. משהגיע אחי, הגדול ממני בהרבה - לשהות איתנו בכפר לשבועיים רצופים, שוטטנו, רושמים את אינוונטר היער, השדות, האגמים - בעיניו, בעיני, בודקים חלילה, אם אין בהם חסר או מיותר. הכול נרשם בפנקסנות כפולה - לשימור.

בשנה זו היה על אחי להישאר בעיר ועלי להתוודע לחברת הילדים ולקבל או לחמוק מאדנותו של לוטק. ואם גם להכיל על הכול אוטונומיה נפרדת, הכוללת את מי שסרו לקרבתו. אליהם הייתי נדיבה, משחררת, נותנת כל מלוא השבילים והאופניים.

המחנה שלי היה זעום, המחנה שלו גדול. בכל זאת כשיצאנו לאגמים באותו בוקר, היתה איתנו רוח טובה של שוויון. עלינו ברגל, מתרחקים מן היער ומבתי הקיט לכיוון השדות, שהקבילו פנינו בהשתחוות כבדה של לפני הקציר. הכול התמלא, ומלא מזה אי אפשר היה. הלכנו בשורה עורפית, בשביל צר. לו עבר במקרה מלאך כלשהו - במקביל, יכול היה בהינף חרמש אחד לקצור את ראשינו, כי גופותינו ממילא הוסתרו בסבך הצהוב. אלא שבינינו ולבין הבאות המתינו עוד חמישה שבועות מלאים, ועוד חמש שנים. הכפר מונח היה לפנינו בריח פרות, עם גני פרי שהבשלתם לא שלמה עוד. מיד אחרי זה היו האגמים עם סירות הקאייק וסירות משוטים.

היום היה חם במיוחד. זוכרת, כי בערבו התגלגלה סערה. הברקים בקעו את השמים מכיוון היער והרעם דרדר פחדים גדולים. כולי ספוגה הייתי בכאב שעלה מרגלי. איך שהתגלגלו הדברים - רק זוכרת במעומעם, גם את האחרים אני דולה מתוך הזיכרון של ילדה בת עשר, ערוכים בתמונות מעורפלות תווי פנים, קרועות מרוב שיחזור ופיענוח משנה.

יירדנו לסירות המשוטים, שלושה בסירה. ילד אחד השיט את הסירה. אני ועוד אחד ישבנו בקצוות. זמן ניכר המשכנו כך. כולם חתרו עד אמצע האגם. בהתחלה שרו קצת, התברחו והשתתקו. השמש קפחה. הילד המשיך לחתור והתקרב לגדה הנגדית. סירתנו גלשה אל בין קנים, הזקורים על המים. "לא כדאי לכם לרדת שם", צעק מישוהו. "הקרקעית בוצית במקום הזה ומושכת". נדמה, שהיה זה לוטק. הילד החותר התחיל לתמרן בסירה על מנת לחזור. משיצאנו מבין הסוף, לשוב אל אמצע האגם, פתאום קפץ זה שישב מולי. כעבור רגעים נעלם. "הוא לא יודע לשהות!" - נראה שהשני קפץ אחריו. לפתע הייתי לבד בסירה השוקעת בצדה האחד, בשני עולה חרטומה. ניסיתי לקום ולעבור למקום שבאמצע, לקחת את המשוטים. אבל רגלי נתקעה על וו או מסמר, שבלט -

מתוך עירפול, מקרוב, ראיתי את פניו של בן דודי - סמק, ממצמץ העויה של חצי צחוק, חצי בהלה, וכאב בלתי אפשרי השתפד בי מתוך הרגל. ראיתי אותה - נתונה בתחבושת כחולה, פרומה בקצה, עם כתם אדום מתפשט. היה זה לוטק שהלך בראש אלונקה מאולתרת. אני יחפה, בגדי דבוקים לגופי, מעלים אד, מתנדנדת על גבי איזה קרש, מחוברת אליו שלא אפול. עוד שני ילדים סוחבים ברגליים. לצדנו, לפנינו בתפוזות באים השאר. פרט לכאבי, משהו טעון וכבד הונח עלי שלא אוכל לקום ולרוץ. גם האחרים, כפופים מה היו מכובד האוויר הלוחץ ומתחשר מעלינו בענן הולך וגדול.

כך קיבלה אותי אמא מידי של לוטק - עומד, כולו זיעה, בחולצתו הכחולה - קרועה לכל רוחבה. מתנצל ומסביר משהו בדבר חוסר האחריות שלו. אמא שואלת שאלות. משכיבה אותי במרפסת על מצע, שאילתרו שניהם, כי החום בחדר היה ללא נשוא. לא זוכרת אם הוועק רופא מתוך הסערה. אם אמי לבדה טיפלה. נתתי לעצמי

להיות גרגיר שוקע לתוך הכוח הרועם, המטלטל. אחר-כך ניתן הגשם.

בימים שלאחר מכן השכיבה אותי אמא בחוץ, עם רגל מורמת. כיסא נוח הועמד לצורך זה בחלקה שלא היתה גינה של ממש, כי אם ערוגת פרחים נפתחת לדשא, מוצלת עץ אקציה רחב נוף. הימים הצטללו. הילדים עשו פרצה במשחקיהם, פורשים אחד אחד - לבקר אותי ונשארים לשבת. אמא הוציאה כיסאות וספסל והעמידה בצל. הביאה כיבוד. כבר ביום הראשון בא לוטק. אמי התקינה כיסא ולוטק, באחת מתנועותיו, שתמיד נשלחו כמחווה קפיצית וקולעת, קטף מענפי האקציה ונתן בידה. עיניה של אמא הוצתו בחיוך נדיר. פנתה לחדר ולא חזרה. גם אצלי הגיח ענף של פרחים עם עלה נפרד, שקטף ושם על קפל שמיכה שכיסתה את רגלי. לעצמו לקח עלה: "אוהב, מחבב, לועג..." - "מחבב" - יצא בסוף. גם אצלי, משהתחלתי למנות לעיני כל. לא ברור אם ידעו כי פיתחתי מיומנות במניין העלעלים, שיצא "מחבבת", להחזיר לו. - כולם בכובד ראש של ילדים אישרו את מעמד ההכרזה, כאילו הקדימו ראייה למשחק מהמרים מכור.

עוד ימים ספורים וחזרתי לאופניים. איכשהו, פרש לוטק ממשחקיו ומצא אותי, רכוב על אופניו, מטשטש גבול ממלכתי הכפופה זה כבר - לשלו, מגיע, ואני בעקבותיו, לאיפרכיות נידחות של צמיחת פטל-בר ופטירות מוקדמות.

מחמישה שבועות אזל הזמן. נשארו שבועיים של חופשה. אחי בא במפתיע, לראות אם הכול כשורה אצלנו. אין זאת כי המתה בעיר עשה שיבוא. לא הספיק לשהות איתנו מעט, וחזר.

התאחרתי לחזור אותו ערב, אחרי שנשלחתי בידי אמי לכפר להביא מצרכי חנות - לחם וסוכר. עם מיני גבינות ושמנת היו האיכרות משחרות לפתחי הקייטנים, מציעות גושים של חמאה צהבהבה, ארוזים בעלה רענן או אוכמניות שנלקטו עם השכמה, טבולות טל, צרורות במטפחת. אמא נהגה לטעום מהם, לעמוד על מקהה ולקנות לפי צורך. אחר-כך - פותחות שני קרשים ברצפת החדר, היינו קופצות לעומקו של כוך קריר, לסדר על אדמה מהודקת, כלי זכוכית עם מצרכים לבנים, שימורים וריבות צבעוניות מעשה ידי אמי. גם ירקות ופירות היו האיכרים מביאים בעגלות, כמעט עד הפתח. רק חנות המכולת היתה מרוחקת, בכפר ממש, מעבר לשדות, איפה שנרכנים לדרך בתי האיכרים. התנווני שקל את הסוכר וארז את הלחם. מחירם רשם במחברת. הצמדתי אותם באחורי האופניים ונערכתי לשוב. דרכי עברה על פני ביתו של איכר, אצלו שכרנו בעבר חדר למשך הקיץ. שני אווזים התנדודו על השביל. חצרו הדיפה ריחות שהחזירו אותי אל הקיץ ההוא, של פרות וחציר, תבשיל גס, של תפוחי אדמה בשומן, לחם אפוי. ילד עמד בחוץ, קפץ: "מאמא, מאמא, הפאניקה באה באופניים!" האיכרה יצאה, הצטלבה, "יווס מאריה, כמה גדלה, הפאניקה אולי רוצה להיכנס?" - "ערב טוב, עברתי כאן, רציתי רק לראות" - לא אכנס, הייתי פעם, מלא צלמים אצלם. ביקשתי לראות את הפרות, אם החלימו, את קן החסידות בקצה הגג המשופע, את עצי הערמון, שני גזעים רחבי נוף מחפים על ערסל, בו נלכדת הייתי כמו דג פעור פה, ברשת סיפוריו של אחי. התעכבתי יותר מדי. התבהלתי לחזור. הדרך גלשה לצד שדה נקצר. עשן דק עלה וריח תפוחי אדמה נצלים. אנשים ישבו. כלב רץ, נבח. מי מהם קרא: "בורק, בוא מיד, שקט!" הדמדומים התעבו. פנס אופני מישש את הדרך.

דאגה עלתה מקולה - "איפה היית כל הזמן, לוטק היה כאן, אמר שבבוקר מחר הם עוזבים" - ציפורן אצבעה חורטת כף ידה. - אמי. אומרת: "בא להיפרד." - "איך, למה, עוד לא נגמר החופש. מתי הלך?" - "רציתי לרוץ מיד, לשאול, מה בוער. מה נעשה פה לבד - עכשיו, בחושר, אי אפשר. אבא שלהם בא ועוד לא גמרו לארוז. תלכי בבוקר."

ברוב השפלתם נסמכו אל הפחד. מבוששים, שכך נתנו את הטוב מביניהם. מיניה מבוהלת, פניה תפוחים מבכי, התכווצה בפינתה. ישבתי שם, לא מוכנה לוותר. עוד האמנתי שבדרך הידועה רק לו – יופיע, מחופש, יקיש באיזה תוף ויפתח אותי בקטטה. "אף של קושצ'ושקו" יכנה אותי ואני לא אשאר חייבת. אקרא לו "שמן" – חמש ועוד עשר" מיני צביטות עגולות יעניק לי, כחולות ואדומות. אבל בחוץ – ינהג בי מנהג אבירים. כמו בפעם ההיא בקיץ. יתקע בחצוצרה, מיקיש בקצה שוט מסוגן על דלת הדרנו בכפר ויקרא: "היש פה שבוייה מבית אצילים? אני משתחוה ומציע לשמש אביר לבבה!" – דודי על גב סוסה. צחוק והרפתקה קרוצות עיניו. סמוק ומגודל. מאיפה צץ. "בואי לרכב הגבירה, אשחרר אותך מזה. רוצי לאמא, תגידי שאני אחראי, כי מיניה פוחדת." – "אמושיה, כמה אני מבקשת!!" – ואמא מרשה. – דודי מיטק – "אביר מסדר זנב השור המתובל של מלך קיק." דוהר, כובש כפרים, כמו ג'ינגיס תאן. מחזיר אותי חבולת ישבן, משולהבת. "נו איך היה? חכי, אנחנו עוד נצא לכיבושים. את עוד תראי!" צוחק וכבר אינו. הוי דודי "שמן" וכו', שבטעות נקלע לזמן שגוי וניסה להחליץ בדהירה על אופנועים, גולש במדרונות. גם הפעם מצא לו דרך להחליק. אמרו, שהיה אקדה ברשותו, ל"פריץ" ה"שייגץ" של המשפחה. לא היה ממי לבקש אותו. לא היה מי.

גרנו עדיין באותו הרחוב הסואן, המסתעף מן הכיכר המרכזית. הבית על שלוש קומותיו, על אגפיו החובקים חצר פנימית היה רכושה של משפחת אמי, שהוריש סבא. בימיו שלפני המלחמה, המה הרחוב עוברים ושבים. לאורכו, דבוקות זו אל זו, כמושחלות על חוט אחד, נמתחו חנויות קטנות, רובן של יהודים. חלונות הראווה הציעו כלי כתיבה בצד ספרים, מפות רקומות, ממתקים. על רצועת הכביש, שקשקו חישוקי הברזל של כרכרות רתומות לסוסים, על פני ריצוף חלוקי האבן, שכוננו "גולגלות חתולים". החשמלית עברה תוך גניחות וצלצולים לפני שפנתה בעיקול. משם והלאה, הלכה ופחתה יוקרתן היחסית של החנויות. גם לא נצמדו כך זו אל זו. דודתי ניהלה שם ממכר במליחים וכבושים. חביות נשענות לפתח עמדו בריחן, ודודה שיינדל, באצבעות מבצבצות מתוך כפפות חתוכות, גלגלה באלכסון ניירות עיתונים עם דגי מטיאס ודגים אחרים. את המלפפונים התמוצים שמה בצנצנות, שהביאו הלקוחות. מניחה אחד אחד, שוקלת וממלאה במים, כאצבע מפי הצנצנת. למים אלה, על מליחותם, ריחות השום והשמיר, שמרתי חסד טעם. על אף שאמא אסרה לטעום מהם, כמו גם ממלפפוניה של שיינדל, משעברתי אצלה בדרך מבית הספר. שלא לפגום במעט התיאבון לארוחת הצהריים, שבהכנתה הושקעו שעות עבודה שלה ושל פלורקה – העוזרת הפולגיה.

פלורקה כבר לא עבדה בכיתנו, רק אמי לבדה. הקור עוד לא נתן אותותיו, אם כי הסתיו התקדם וברור היה, כי השנה לא יוסק התנוד כבעבר. אמי אמרה, כי קשה יהיה מעכשיו לטפל בצמות שלי, ודיגן נגזר. סדרי הבית עוד דמו במעט לסדרים הקודמים. לוטק בא. רצה לשחזר את אפלולית היער. בחדר. חלונותיו עם וילון קטיפה כחול. מחוץ – משולשי גמלון ומרפסת מוקפת מעקה כלונסאות דמויי אגרטל. לא נשאר ממה לשחזר. לא אומץ לבנות מחדש. אפילו את שמו, לא יכולתי. מה אמרתי, לא זוכרת. רק שעמד מאחורי. אחר-כך לירי. יחד ראינו את הבית ממול. עוד לא הודלק בו האור בנורות העוממות, שהודלק משיצא. ניסינו להגייד דברים, אותו ערב שהיה האחרון לנסיונות השיטוטים. לו ידעתי, הייתי בכל כוחי מכילה אותו, בעיניים, כבר מוצאת את הרגע לתת בידו סימן מה, של שייכותו לחיי, שהרי עמדו בתחילתם. בכל זאת, כמה טוב שהספיק, שעוד היו לי הצמות, לתפוס את שארית המלאות, שלנו, מלפני, כלומר – שלי, של הבית, של אמא. ■

דבר מה קשה ומוגמר גלש אלי מן החושך. פקע כמו פרי ערמון שבשל ואין עוד מה לעשות בו, אלא להחליק על קליפתו המבדיקה, לנעוץ שיניים ולטעום כמה מר – פרי סרק של קיץ. בבוקר מיהרתי לשם. כבר מרחוק ראיתי את הצרורות עמוסים על עגלה. שני זוגות אופניים. באור הצהוב בהקה חליפה קייצית, כובע ומקל הליכה של איש, שהיה אביו בוודאי. אמו בפתח, יוצאת ונכנסת. בלוטק הבחנתי, עומד עם מירק, אחיו, בצל האכסדרה. באותו הרגע הבחין בי ורץ. "טוב שהגעת. מה לעשות. אבא אמר שצריך להיות ערוכים, להקדים לחזור." כמאליהן התקשרו לנו הידיים.

עוד ימים אחדים, עד הסוף ממש, נשארנו. היה עלי לחזור ולבדוק את המקומות ולאסוף את הדברים שהשארנו. הכול היה מרוקן. התברר שלוטק לקח מהם, ואיתו, את הכול. סובבתי באופני. ניסיתי לקרוא בספר שהזונה. גם בו מצאתי שבילים חסרים עניין. עוד הספקתי מקליפת עץ אורן, לגלף בסכין מטבח – בית עם מבוא ועם ילד נסמך אל חלון.

ב. לוטק ניסה עוד בעיר הנרעדת למצוא את השביל עם שובל השקיעה, ובא אל ביתנו. איך העז בשעה כזו לעבור ברחובות המשוטרים של העיר עצורת הנשימה, הנדרכת, שתושביה – כל אחד, כמו במקום מסומן באולם, בהעלות עלילת הפסיון הנורא. כל אחד בקהל הוא האיש הנידון. – אפשר הסולן ואולי הגורס, שלפיו יסופר. ואם פה פעור במקלה אילמת. כי לא חוברו עוד מלים לצעקה. אף שהכלים ברוב התכוונותם, חריקתם תעיד, כי אין הם כלי נגינה. וכבר מושמע מבוא הפרטיטורה –

לא הלכנו לראות בשריפתו של בית הכנסת הגדול, המונח בשרידיו המפויחים. מששולחה בו האש, באו אימה ואבל בעיניהם של אבא, של הדודים. בתנועות ידיהם. מתלחשים, שלא אשמע – קלטתי במעומעם, ולא ידעתי איך לצייר בקרבי – את התלויים בכיכר. איך נתלים – אנשים, ראיתי, בחנותו של קצב – אנקולים עם עופות. הן אי-אפשר, שכך יהיו.

– זה קרה כבר אחרי שהגברים של משפחתי המורחבת, אבא ואחי ביניהם חזרו מווארשה, אליה נמלטו, בתקווה כי עיר הבירה תאזור כוח בהתנגדותה, שעה שעירי – לודו' נאספה בידי הכובש כפרי שהמתין להיקטף בסוף קיץ. בדרך לא דרך הלכו, נסעו והגיעו, בחורם סיפרו על שריפה והפצצות, על קריסת בתים והרג בנתיבי בריחתם. קשה היתה הליכתם ושובם קשה פי כמה. רק חזרו וכבר ישבו שבעה.

לאמיתו, היו היושבים – מיניה ואמה, גם אמי עם אחותה ושני אחיה הנותרים. מתאבלים על דודי מנדל, שהיה שמו בפולנית מיטק. בדירתם שבקומה הראשונה, זו שמתחת לדירתנו, פרצה צעקתה הראשונה של דודתי: "הלכתם איתו. אתם היודעים מאיפה. תביאו אותו חזרה!!" – שפופים ישבו וקמו וחזרו. במשפטים מהולי צער ובושה, סיפרו לדודה רלה, איך ניגש אל לובשי המדים, נפוחי השחץ – פורש ידיו, כאומר לקחת מידיהם את היהודי, שכה היטיב להצחיקם בפיאותיו העקורות ובזקנו, משגרתם לעגלה במקום סוסו שגולו. הוא מושך ומתאמץ וצרכיו מרוב פחד לא נשלטים. – "הניחו, הרי לא סוס, זה בן אדם. – Bitte, erlauben Sie – הניחו!" – קרא לעברם. – כל זאת סיפרו בנימה של גאווה, עד שנמך קולם, שכן, יצא אחד מהם, שלף אקדה, ירה והוסיף וירה. דודי קרס. עוד לא הבין מה קורה. וכך נשאר.

כל זה אירע בצד הדרך, שעה שניסו להשיג תחבורה בחזרה הביתה. הבריונים עמדו במדיהם המהודקים בלא רבב, שעה שהכול רמוס סביב וקרוע קריעה. קולותיהם רעמו, והוא ניגש. – בתחילה, לא הבינו מה רצונו. עמדו מהתעללותם. – כל-כך חסון היה דודי. פניו וכל דמותו כשל אציל פולני.

קטע מנובלה

מעשיה עתיקת יומין

לאו ליפסקי

מפולנית: עירית עמיאל

ילה חשוך. העגלה נוסעת לאיטה. חורקת ומטרטרת. רחוק, על הבמה רשף נתזי אש ורודה. הכול כמו באגדה. מרגש, אבל לא כל כך ברצינות. נראה שהעיר עולה באש, אבל זה לא מגיע אליה. שיטפון: היא עומדת על הגשר, נועצת מבט בנהר, מוטלת על הנהר, והנהר זורם דרכה, נושא איתו בתי מגורים ופגרים של פרות. היא חשה את עצמה מועצמת, תפוסת המיה, מהפנטת על ידי הזרם, נישאת. כל זה היה פנטסטי כמו מחזה על במה.

טייס גרמני. נער בן שמונה עשרה, במדים. צועד זקוף קומה והאנשים המובילים אותו אינם עושים רושם של מובילים. עיניו מבריקות, כמו של אדם שלא בהכרח מלאה, בוויית שפתיו הבעה של עליונות שלחנית, שיש להכיר בה או להשמיד אותה. שעה שמבטיהם חולפים זה על פני זה, היא חשה לרגע נישאת כמו בזמן השיטפון. הוא מוצא חן בעיניה, הוא כאילו לא מהעולם הזה. האם משום שבביטחון כזה הוא הורס? הוא חולף על פניה אבל נשאר מואר במבטה וזמן רב עוד אפשר יהיה להבחין בו על רקע ההמון האפרפר. ושוב שב הלילה ושותת דם. פיליפ, פרופסור למיקרוביולוגיה באוניברסיטה לשעבר, שנפצע מרסיס, אומר לעצמו:

– קיבינימט, חולירע, חולירע, קיבינימאט – וכך ממלמל חוזר ותלילה.

ואחר-כך בקול רם:

– תואילי בטובך להזיז את הברך.

היא יושבת, הוא שוכב שעון על הברכיים שלה. למרות החשיכה הגמורה היא יודעת שהוא מלטף את זקנו. ינק ואמיל שותקים.

עוד אתמול ישבו על הארץ ופיליפ אמר:

– צריך לשכוח את כל האמונות התפלות בענייני הבקטריוולוגיה:

והם אכלו תפוחים לא רחוצים שטעמו להם מאוד.

הם היו כבר הרחק מעבר לעיר, כשהיא קמה בשל התכווצות פתאומית בסרעפת. השמש שקעה מעל עיר הכנסיות. היא ראתה חפצים נופלים, אחר כך מטוסים. הפצצות נפלו כמו לתוך צמר גפן. לא נשמעו קולות התפוצצות. הדממה נותרה בתולית... היא התיישרה ופרצה בצחוק. ינק שאל:

למה את צוחקת?

– כי... כי הכול נראה כמו בטיול. כאילו בכוונה.

איש לא אמר מלה. אחר-כך ניגשו אל מסילת הברזל הצרה, שלא ברור היה אם תצא לדרך או לא. הקונדוקטורית רצתה לקחת איתה עוד כמה צרורות והתקשתה לסיים את העניין. לבסוף סיימה והם יצאו לדרך.

קטר קטן ואסתמטי. המבט החליק מלטף את הירקות.

– תואילי בטובך להזיז קצת את הברך.

הם נוסעים בדרך קיצור. רק הסוס יודע את הדרך. והמיית צעדיהם של אלפי בני אדם באפלה. לפתע מירכתי העגלה נשמע קול מתנשף ומבוהל:

– בבקשה קחו אותי. מהעיררה X אני הולך כל הזמן ברגל.

בעת ובעונה אחת יו מריחה לראשונה את ריח הזיעה הטריה

והישנה; ריחה של המלחמה. שתיקה של רגע. פיליפ:

– בבקשה לשבת.

– איך זה היה ב־X עם הגרמנים? – שואל ינק.

– אך... תשמע...

ה"אוך" הזה היה כמו רימון חרישי. הוא סיפר על משהו נורא וזר. על קץ העולם. האדם היושב בירכתי העגלה התנשף בקול. להבות ורודות היוצאות מנקודת אור לבנה זורמות למטה על גבי מצנחים ועירים. צלליות העצים שחולפים על ידם מתנדנדות. העגלה עוצרת. ינק יורד. הוא שואל על הגרמנים. האנשים בורחים: הם הולכים הלוך וחוזר. שם יש גרמנים ופה יש גרמנים. העגלה וזה ויו קוראת:

– ינק:

הוא רוצה לדעת איפה הגרמנים.

יו עוצמת עיניים ומנסה להיזכר, איך זה היה באמת.

סוס הרוג על יד הדואר. מסיכות הגאז שמונחות כאן, כאן אינן נתפסות כלל. התחושה שליוותה אותה כשירדה במדרגות: – "לעולם לא עוד" – מונחת בה מוסתרת עמוק.

תחנת העזרה הראשונה, שם עבדה: לפנות בוקר, בזמן התורנות שלה, בא אדם ואומר:

– מלחמה.

באותו רגע נכנס הרופא:

– מה? מלחמה? אתה שיכור. תחבושת ולסגור אותו עד שיתפקח.

העגלה שוב נעצרת. אחר-כך בבת אחת מתחילה שוב לנסוע. יו רוכנת. שואלת את העגלון:

– איזו עיירה נמצאת בצד השני של הוויסלה?

– יוזפוב, הגברת.

היא חייבת לשוב אל האיזור הזה. פעם. למה? כי יש כאן קניונים ובורות ענקיים באדמה. והאנשים, שפגשה בכפר, נראים כמו פראי אדם: נשים בלי בגדים. לא היו להם אפילו תרנגולות. הם ניוונו משורשים ומתפוחי אדמה. וגרו בבקתות עלובות.

מחסום. הסוס עוצר. המיית אלפי אדם. ינק יורד. שואל:

– איפה הגרמנים?

האנשים מצביעים לכל רוחות השמיים. ינק רוצה לדעת בוודאות איפה הגרמנים. יו אומרת:

– בוא הנה, תעלה על העגלה. נתכסה בשמיכה, לא נראה שום דבר ואתה תספר לי מעשיות.

– יצאת מדעתך?

– בוא נתכסה בשמיכה ומעשיות. אני מבקשת.

ינק שואל בקדחתנות על הגרמנים. ואז משהו בתוכה מתכווץ ומצטנף:

– אינך רוצה אף רגע אחד של נצה, של נצה?

– אני חייב לדעת לאן לנסוע. לאיזה כיוון.

בוז בחיוכה של יו.

היא נשארת לבדה לגמרי.

העגלה וזה, אבל ינק לא יודע שהוא איבד אותה.

ממולם העיפו באוויר את הגשר על הוויסלה.

האח הקטן של האיילות

הצרות מרוצפות אבני ריצוף מעוקמות.

בדירת הגג של הבית התגוררו שבע בנות - צביות. רגליהן ארוכות, יופיין מין יופי השמור לבעלי חיים. הבכירה היתה בת שמונה עשרה, הצעירה בת עשר. את הבכירה נהגנו לקחנו עמנו לטיולים ארוכים, לפארק יורדן, לתל קושצ'ושקו, לטיניאץ. את הבינונית, בת השנים עשרה, לימדתי לפרוט על פסנתר. אני מבקש את מחילתך, אם את עדיין קיימת, נשמה טהורה. היה עלי להכין לך יום שוקולד, להלבישך בגדי נסיכות, אך דמיוני לא עמד לי לחוות את הגורל הצפוי לך.

בינתיים בביתה של אווה צורח הילד אבק: "אני מפחד את התרגול, אני מפחד". כי אמו של אבק הכניסה אותו לבית הכיסא, שם גם גידלה תרנגולות. השלב הבא בעונש היה לגרור אותו לעליית הגג, ולנעול את אבק בכלוב עם ברווזים. משם נשמעו כבר רק המלים: "את הברווז... את הברווז..."

אמו היתה נשואה למעבד פרוות, שעבד, גידל את אבק וחי עם אשתו בחדר אחד. היה זה גבר צנום עם זקן ארוך, שלא אפשר להעריך נכונה את גילו. באותה המרפסת ישבה גם הגברת רוזנצוויג, משותקת בצידה הימני, "כי לחצה חזק מדי בבית כיסא" כלומר התאמצה יתר על המידה. לבעלה הצורף היתה חנות בסטרדום והם גרו בדירה מרווחת יותר: היה להם מטבח. קיומה של הגברת רוזנצוויג היה תלוי בגברת רייך, אמו של אבק שעזרה לבשל והבינה את לחישותיה העמומות של הישישה.

פעם אחת אווה אמרה לי: "אולי אתה רוצה לראות משהו מעניין, נכון יותר משהו מעניין? אני יכולה לקבוע לך למחר פגישה איתו". הילד השני היה אחיהן היחיד של הנערות האיילות, שהיו דומות זו לזו, כאילו יצוקות בצורות שונות לפי אותו דגם מושלם. היו להן עיניים צרות ומארכות, צפות בתוך גליצריץ כחול, גון עורן היה שחום, צוואריהן יפים, אפיהן ישרים, שפתיהן ארגמן, הן התהלכו זקופות בחן על אנושי כמעט.

הוא, הצאצא היחיד ממין זכר, היה בן חמש. עוד לפני עלות השחר היה קם לתפילת שחרית, שעה ששמשו בתי התפילות קראו לגברים לקום: "יידלעך, יידעלך, קומו קומו". קול שהולך ונעלם. היה זה בין ראש השנה ליום הכיפורים. והוא היה מעיר את אביו השקוע בשינה עמוקה.

אני יודע עליו מעט מאוד, אני רק יודע שוולאסקו צריך היה לצעיר אותו, שהרי הוא הנסיך של כל הזמנים. כשאני מנסה להיזכר בו, הדבר לא עולה בידי. הוא חומק מהגדרות, כאילו כפוף לחוק הייזנברג: בעל צללית רוטטת, שקוף, כף ידו צרה, אפורה, כמו של פעוט בן שנתיים. סיפוריו על שיטות הענישה בחדר: ראשית צריך היה להיכנס מתחת לשולחן, אחר-כך מתחת למיטה; תוכניותיו הפנטסטיות - להחליף חלקי מקטרת בסוכריות.

הוא סיפר לי שהם לומדים את התפילות "שמע ישראל" - "מודה אני"; וברכות אחרות לשעת אכילה מפרי העץ ומפרי האדמה. בשיטה זו אמורים היו להגיע בשנה אחת אל "ספרי המלכים" ואל "ספרי הנביאים".

הוא נוטש אותי כבר, נמוג בערפל. ואם לו קרה משהו, אזי לנו אין כלל זכות לחיות, לא לך ולא לי.

וכל זה התרחש בפינת רחוב בוז'ה ציאלו - רחוב גופו של הגואל, סמוך לכנסיית בוז'ה ציאלו - כנסיית גופו של הגואל, לא הרחק מהמקום המכונה סקלקה.

טקסט הזה ברצוני להמעיש את רגשי האשם שלי על שלא הייתי גם בצד השני.

היה זה סמוך לפרוץ המלחמה בקרקוב. באותה קרקוב שברחובותיה התהלכו אז יהודים בעלי שם; טדאוש פייפר, פרופסור טאוונשלג, יואכים מטלמן.

רחוב מידובה, יהודים מתרוצצים בין החנויות, בתי מלאכה לטקסטיל, ברזל, חנויות דגים, חנויות מכולת ועירות, הטמפל, בתי תפילה, עגלות עץ, שגלגליהן מחושלי ברזל, נשים יהודיות רוכלות באפונים, נשים יהודיות עטופות פרוות קרקל, דוחק, גלילי סחורה, בתי מגורים, שבת הכיסא שלהם תמיד בחוץ, מרתפים, מהמורות,

לא מובן מהפרק כולו מי מצפה לרחמי של מי, ומי בכלל זקוק לרחמים. מה שברור הוא שהפרק כולו עמוס באירועים דרמטיים: הפלה, משגלים, טיולים, בגידות ורגשות, ועמוס עוד יותר באוסף כמעט נדיר של משפטים בנאליים ובלתי מנומקים דוגמת "אתה נותן לי את עצמי כמו שאף אחד אחר לא נתן לי, אתה המזל שלי" (עמ' 123) או "בלי להאמין בזכותו של אדם לקצת חמלה, אין

טעם לכתוב מחזות, או כל דבר אחר" (עמ' 134) או "לכל אחד יש את המת שלו שהוא צריך לגרור אחריו כל החיים" (עמ' 140) ועוד ועוד; כך שאולי השאלה מי זקוק לרחמים, כן רלוונטית, בסופו של דבר, לפחות לפרק הזה. למרות כל האמור לעיל, "למאטיס יש את השמש בבטן" אינו ספר רע, בדיוג (היפותטי) על־פי איכות הפרוזה הנכתבת בשנים אלה בארץ,

הוא היה זוכה, ובצדק, למקום טוב באמצע. אבל: ביסוגיים את הים" היה משהו. היה כישרון, היתה מקוריות מסוימת, היה מעוף ובעיקר - היתה כמו הבטחה מצידה של הסופרת. המשהו הזה נעלם בספר הזה ועמו נעלמה ההבטחה. כך הספר הזה מותיר בקורא הרבה תחושה של החמצה, כמעט של הרגשה ש"עברו עליו בעיניים". הספר ה"לא רע" הזה הוא סממן של

תופעה שכיחה מדי בסיפורת העכשווית, תופעת ההסתפקות של הכותבים והקוראים והמבקרים ברוון. רוונה של השפה, וגרוע ממנו - רוונה של המה. אומרים מעט בהרבה מלים, כותבים את מה שיימכר, יוצרים "רבי מכר" ולא ספרות. וזה החמור, וזה העצוב, ועם זה אולי זה מתפקידנו כקוראים וכמבקרים - לא להסכים. לא להתפשר עד כדי כך. ■

'החלוץ', עיצבו את כלי אמנותם בשירותה של חברה יהודית חדשה מתחדשת, מחד-גיסא, ומתוך דחיית הגולה היהודית, על הווייתה ומסורותיה הדתיות והמוסריות כאחד, מאידך-גיסא, יקל עלינו להבין עד כמה המעבר משירה שבמרכזה הווייה צעירה וחדשה לשירת קינה על העם היהודי שנכחד

היה בלתי-צפוי וכרוך באימוץ פרספקטיבות אידיאות-ערכיות ואמנותיות חדשות. משום כך, אולי, ביצירותיהם של אצ"ג, ובמידה רבה אף של אבות ישורון, חלה הפריצה מבחינות רבות כבר בשנות הארבעים. כליהם האמנותיים ותכני שירתם המוקדמת כמו הכשירו אותם להתמודדות עם חוויית

האימה והזוועה (הכוונה, כמובן, בעיקר בשירתו של אצ"ג), ועם חוויית השבירה (אבות ישורון, ראה, למשל, דבריה של יעוזיקסט ביחס לקינה והשבירה בשירתו, עמ' 80-86), הכרוכות מטבען, ובקנה מידה מועצם, במציאות האימתנית שיצרה השואה. ■

סבט חזר

איליה ארנבורג

מרוסית: ישקב בסר

באבי יאר

מה צָרְךָ בְּעֵט וּבְמַלִּים,
עַת עַל הַלֵּב מְנַחֵת אֶבֶן.
עַת כְּמוֹ אֲסִיר נִשְׂא פְּבָלִים
וְכָרְחֹן-לֹא-לִי אֲוִירָה פֶּעֶבְדִּי
אִי-פֶּעַם גְּרַחֵי פְּעָרִים,
וְכָל אִישׁ-חַי הָיָה קָחוּב לִי.
עֲכָשׁוּ בְּאַרְץ מְדַבְּרֵיהָ
אֲנִי חֵיב לְחַשֵּׁף בַּל קָבֵר.
עֲכָשׁוּ לִי כָּל עֲרוּץ סָבֵר.
כְּמוֹ בֵּית לִי כָּל בּוֹר יִקָּר.
יְדֵי אִשָּׁה זוֹ שְׂאֵתְחַבֵּי
נִשְׁקָתִי פֶּעַם בְּחַיִּי.
אֲךְ עַת בֵּין הַחַיִּים סוֹבְבָתִי
לֹא רְאִיתִיהָ מִיָּמַי.
אֵת יְלֻדְתִּי כְּלָךְ בְּנוֹדִי!
הֵה, מִשְׁפַּחְתִּי שְׂפָתָי לֹא סִסוֹת,
זוֹ קְרִיאַתְכֶם אֵלַי תּוֹדֵרֶת,
אֵת שְׁמֵי אֲשֶׁמַע פֶּאֶן מִכָּל בּוֹת.
כַּחוֹת וְצִבְרָה, נִקְוִים לְלִבְכֶת,
וְכֵאֵן נִקְשֵׁ בְּעֲצוּמוֹת,
אֵלַי מְקוֹם - בְּשָׁמַיִם וּבְלָחִם
שֵׁם הַעֲרִים עוֹרֵן מִשְׁמוֹת.
כְּבוֹ הָאֵוִר. הוֹרִידוּ פֶּעַל.
לֹא אָנֹכִי כֵאֵן - בּוֹרוֹת הַקְּבֵר.

רוזה אוסלנדר

מגרמנית: יפתח בן אהרון

המסכה הצהובה

הִלְכְּתִי אֶל הַנְּהַר
מִסַּכַת הַשֶּׁמֶשׁ הַצְּהָבָה
עַל פְּנֵי
עַל פְּנֵי
לֹא הִכְרַנּוּ אֶת עֲצָמָיו
בְּזֵהָר

רְצִיתִי לְבַקֵּר
אֶת הוֹרֵי הַמֵּתִים
רְצִיתִי לְבַקֵּר
אֶת הַחֲבֵרֵי הַשְּׂרוּפִים
אֶת אֲמֵי הַלְּכוּד בְּאַרְץ הַנְּחֹשׁ
מְקוֹם בוֹ הַדְּגֵל הוּא כָּלֵא
רְצִיתִי לְבַקֵּר
בְּלַחֲשֵׁת הַנְּהַר

צֵל לֹא יִנְגַע

הַמַּיִם חוֹלְפִים

עַל פְּנֵי

יַפִּים וְחֹסְרֵי עֲרָךְ

בְּמַסַּכָה הַצְּהָבָה

וְשִׁעָה זֹאת

כְּבָר נִעְלַמְת

בְּנֵהָר הַלּוֹחֵשׁ

יִתְחַת לְכַחוֹל מִתְמִיד שֶׁל שָׁמַיִם

תיקון טעות

בגיליון הקודם, נפלה טעות בשירה של רוזה אוסלנדר, "המסכה הצהובה", שתרגם יפתח בן אהרון. "צל לא ננגע" אינו שיר בפני עצמו, כי אם חלק מהשיר "המסכה הצהובה", להלן:

חדש
ב ספרי עתון 77

מלכה נתנזון: אוכמניות בגשם
אברהם חמי: סוכריות זכוכית

בקרוב
ב ספרי עתון 77

יהודית פז: צוואר העצב

"עיתון 77" בשבוע הספר, בכיכר מלכי
ישראל, בשיתוף עם הוצאת "תג"

חתום על עתון 77

עתון 77

הרחון לספרות

חברה • ביקורת • תיאורו • אמנות

- * ספרות עברית - מה שקורא
- * מיטב הספרות העולמית
- * הכרות עם ספרויות האיזור
- * מעורבות חברתית

לכבוד ת"ד 16452, ת"א 61163

הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"

לשנת 1996/1995

שם ושם משפחה

מזכרת

טלפון

מצורפת בזה המחאה על סך 140 ש"ח עבור 11 גליונות, כולל משלוח

תאריך

חתימה